

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

**MÖ 3. BİNYILDA ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE
PIŞMIŞ TOPRAK FİGÜRİNLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYSEN TUNCER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Atilla ENGİN

GAZİANTEP
ARALIK 2023

ÖZET

MÖ 3. BİNYILDA ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER

TUNCER, Aysen

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Atilla ENGİN

Kasım-2023, 150 sayfa

Orta Fırat Bölgesi, Fırat nehri boyunca Şanlıurfa ilinin Siverek ilçesinde yer alan Hassek Höyük civarından, güneyde antik Mari'ye (Suriye'de Abu Kemal kasabasının 11 km kuzey batısında) kadar uzanan Fırat Nehri ve yakın çevresini kapsar. Bu bölge, doğuda Mezopotamya ile batıda Levant arasında bir geçiş bölgesidir. Orta Fırat Bölgesi, Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğu-batı yönünde ilerleyen yol boyunca Güney Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan ticaret yollarının kesiştiği bölge olması sebebiyle Yakın Doğu'nun en önemli yerleşim bölgelerinden biri olmuştur. Tez kapsamında, bölgede ele geçen figürinlerin üretim tekniği, tip ve ikonografik açıdan değerlendirilip, yerleşimler arasında benzer olan figürinler ile karşılaştırılması yapılmıştır. Yerleşim yerlerindeki konteksler de göz önünde bulundurularak MÖ 3. binyılda yaşayan toplumların sosyo-kültürel, dini ve siyasi açıdan kendilerini ifade etme araçlarından biri olan pişmiş toprak figürinlerin üretim amaçları ve işlevleri ele alınmıştır. Orta Fırat Bölgesi, stratejik konumu sebebiyle geçmişten günümüze kadar önemini korumayı başarmıştır. Birçok baraj projesinin de katkılarıyla Yakın Doğu'nun en iyi araştırılan bölgelerinden biri olmuştur. Pişmiş toprak figürinler, genellikle ilgili yerleşimler ile birlikte ele alınmış ve genel bir tipoloji oluşturulmuştur. Bu sebeple, Orta Fırat Bölgesi'nde ele geçen figürinler, Kuzey Suriye içindeki yakın çevrede ele geçen yayınlanan figürinlerin geneli ile karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve yeniden tanımlanmaya çalışılmış; figürin gruplarının bölge içindeki dağılımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Fırat Bölgesi, Erken Tunç Çağı, Kuzey Suriye, Pişmiş toprak figürinleri

ABSTRACT**TERRACOTTA FIGURINES FROM THE MIDDLE EUPHRATES REGION
IN THE 3RD MILLENIUM BC**

TUNCER, Aysen

MA Thesis, Department of Archeology

Supervisor: Prof. Dr. Atilla ENGİN

November-2023, 140 pages

The Middle Euphrates Region covers the Euphrates River and its immediate surroundings, extending from the vicinity of Hassek Höyük in the Siverek district of Şanlıurfa province along the Euphrates River to ancient Mari in the south. This region is a transition zone between Mesopotamia in the east and the Levant in the west. The Middle Euphrates Region has become one of the most important settlement areas in the Near East as it is the intersection of the trade routes connecting Southern Mesopotamia to Anatolia along the east-west direction from Mesopotamia to the Mediterranean. Within the scope of the thesis, the figurines unearthed in the region were evaluated in terms of production technique, type, and iconography, and compared with similar figurines among the settlements. Considering the contexts of the settlements, the production purposes and functions of terracotta figurines, which were one of the means of socio-cultural, religious, and political self-expression of the societies living in the 3rd millennium BC, were discussed. The Middle Euphrates Region has managed to maintain its importance from the past to the present due to its strategic location. It has become one of the best-researched regions of the Near East with the contributions of many dam projects. Terracotta figurines were generally discussed together with the relevant settlements and a general typology was created. For this reason, the figurines found in the Middle Euphrates Region were evaluated and tried to be redefined by comparing them with the generally published figurines found in the immediate surroundings in Northern Syria; the distribution of figurine groups within the region was examined.

Keywords: Middle Euphrates Region, Early Bronze Age, Northern Syria, terracotta figurines

ÖNSÖZ

Lisans ve yüksek lisans eğitimim ve mesleki tecrübelerimi kazanmamda bana destek olan, eğitime olan sevgisi ve insana olan saygısı ile her zaman örnek olan, bu meslekte bana ışık tutan, bana bu tezde yardımlarını esirgemeyen saygı değer hocam, Prof. Dr. Atilla Engin'e teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Gerek kazıda ki tutum ve davranışlarıyla gerekse, yüksek lisans eğitimim boyunca verdiği önerilerle yardımını esirgemeyen, Cumhuriyet Üniversitesi araştırma görevlisi Aydoğan Bozkurt'a kazı çalışmaları sırasında gerek çizim, gerekse hayat hakkında bilgilerini bizimle paylaşan Nevşehir Üniversitesi öğretim görevlisi sevgili Derya Bozkurt'a, Yüksek lisans çalışmalarım sırasında bana yardımcı olan, Adıyaman Üniversitesi Arkeoloji bölüm başkanı olan, Doç. Dr. Sabahattin Ezer'e, Yüksek lisans çalışmalarım boyunca bana yardımını esirgemeyen, Gaziantep Üniversitesi Dr. Öğretim Üyesi Makbule Ekici Bulut'a ve Araş. Gör. Emrah Özdemir'e, tez süreci boyunca desteğini ve yardımlarını esirgemeyen Araş. Gör. Deniz Burak Kışniş'e, benimle kütüphanesini paylaşan Pontifical Gregorian Üniversitesi, Teoloji Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Vasile Babatoy'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmalarım sırasında, bana destek olan Uzman Arkeolog Cem Sönmez Boyoğlu'na Uzman Arkeolog Şenay Doruk Engin'e ve hayatım boyunca yanımda olan sevgili dostlarım, Ebru Denizci'ye, Furkan Ekmekçi'ye, Eda Ekmekçi'ye, Gözde Araz'a, Naile Atılğan ve Leyla Atılğan'a desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Sevgili Ailem bugüne kadar verdiğiniz emekler, bana öğrettiğiniz her şey için teşekkürler...

AYSEN TUNCER
Kasım-2023

Sevgili Annem bu tez senin için...

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ.....	x

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu.....	1
B. Araştırmanın Amacı.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi.....	3

I. BÖLÜM

MÖ 3. BİNYILDA ORTA FIRAT BÖLGESİ SİYASİ TARİHİ

II. BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİ

2.1. Coğrafi Konum.....	6
2.2. İklim.....	7
2.3. Flora.....	7
2.4. Fauna.....	8
2.5. Araştırma Tarihçesi.....	9

III. BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK

FIGÜRİNLERİ

3.1. Pişmiş Toprak Figürinler.....	14
3.2. Orta Fırat Bölgesi'nde Pişmiş Toprak Figürinlerin Ele Geçtiği Merkezler.....	15
3.2.1. Jerablus Tahtani.....	15
3.2.2. Tell Shiyukh Tahtani.....	16
3.2.3. Tell Qara Quzaq.....	17
3.2.4. Tall Bazi.....	17
3.2.5. Tell Banat.....	18

3.2.6. Tell es-Sweyhat.....	18
3.2.7. Tell Hadidi.....	18
3.2.8. Tall Munbaqa.....	19
3.2.9. Tell el-Abd.....	19
3.2.10. Halawa B.....	20
3.2.11. Tell Selenkahiye.....	20
3.2.12. Tell Meskene (Emar).....	21
3.2.13. Tall Bi'a.....	21
3.3. Figürin Yapım Teknikleri.....	22
3.3.1. Baş ve Başlık Yapım Tipleri.....	25
3.3.1.1. Diademli Figürinler.....	26
3.3.1.2. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler.....	26
3.3.1.3. Taç Başlıklı Figürinler.....	27
3.3.1.4. Çok Başlı Figürinler.....	27
3.3.2. Üst Gövde Yapım Teknikleri.....	27
3.3.2.1. Boyun Yapım Teknikleri.....	27
3.3.2.2. Omuz Yapım Teknikleri.....	28
3.3.2.3. Göğüs Yapım Teknikleri.....	29
3.3.2.4. Kol Yapım Teknikleri.....	29
3.3.3. Alt Gövde Yapım Teknikleri.....	29
3.3.4. Bacak Yapım Teknikleri.....	30
3.3.5. Ayak Yapım Teknikler.....	30
3.3.6. Aksesuar Yapım Teknikleri.....	31
3.3.6.1. Kolye Yapım Teknikleri.....	31
3.3.6.2. Küpe Yapım Teknikleri.....	31

IV. BÖLÜM

PİŞMİŞ TOPRAK FIGÜRİN TİPLERİ

4.1. Kadın Figürinleri (Tip 1).....	32
4.1.1. Çıplak Kadın Figürinleri (Tip 1.1).....	33
4.1.2. Çocuk Taşıyan Kadın Figürinleri (Tip 1.1.2).....	34
4.1.3. Çocuk Taşıyan Kadın Figürinleri (Tip 1.1.3).....	34
4.2. Erkek Figürinleri (Tip 2).....	34
4.2.1. Sivri Başlıklı Erkek Figürinleri (Tip. 2.1).....	35

4.2.2. Sakallı Erkek Figürinleri (Tip 2.2).....	35
4.2.3. Kolları Uzatılmış Erkek Figürinleri (Tip 2.3).....	35
4.2.4. Küpeli Tasvir edilen Erkek Figürinleri (Tip 2.4).....	35
4.3. Hayvan Figürinleri (Tip 3).....	36
4.3.1. Boğa Figürinleri (Tip 3.1).....	37
4.3.2. Koyun Figürinleri (Tip 3.2).....	38
4.3.3. Keçi Figürinleri (Tip 3.3).....	38

V. BÖLÜM

PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLERİN DAĞILIM ALANLARI

SONUÇ

KAYNAKLAR	50
EKLER	56
ÖZGEÇMİŞ	92

TABLOLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Porter'ın evreleri.....	9
Tablo 2. Jerablus Tahtani'deki Kazıların Kronolojik Tabloluğu.....	16
Tablo 3. Tell Bia stratigrafisi.....	21
Tablo 4. Figürinlerin yerleşim yerleri ve buluntu konumları.....	22

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Pişmiş Toprak Figürinlerin ele geçtiği merkezler.....	15
Şekil 2. Figürin Yapımında Kullanılan Renk Tonları Analizi.....	24
Şekil 3. Figürin Yapım Tekniği Örneği (Vücut).....	25
Şekil 4. Baş Yapım Teknikleri.....	26
Şekil 5. Gövde Aksesuar yapım tekniği.....	31

EKLER LİSTESİ

EK 1. Horum Höyük, B0033 Mezarı	56
EK 2. Soğmatar, K-56 No’lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi.....	56
EK 3. Soğmatar, K-56 No’lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi.....	57
EK 4. Soğmatar, K-56 No’lu Kaya Oyuğu Mezarında Ele Geçen Pişmiş toprak figürin.....	57
EK 5. Tell Kabir, gövde, aksesuarlı.....	58
EK 6. Tell Kabir, hayvan figürini.....	58
EK 7. Tell Banat.....	58
EK 8. Tell Banat.....	59
EK 9. Tell Banat.....	59
EK 10. Tell Banat.....	60
EK 11. Tell Banat.....	60
EK 12. Tell Banat.....	61
EK 13. Soğmatar, K-56 No’lu Kaya Oyuğu Mezarı’nda ele geçen Pişmiş toprak figürin.....	62
EK 14. Soğmatar, K-56 No’lu Kaya Oyuğu Mezarında ele geçen Pişmiş toprak figürin.....	63
EK 15. Tell Munbaqa’da Ele Geçen Pişmiş toprak Sivri Başlıklı Figürin	63
EK 16. Tell Munbaqa’da Ele geçen Pişmiş toprak Sivri Başlıklı Figürin.....	64
EK 17. Tell Munbaqa’da Ele geçen Pişmiş toprak Sivri Başlıklı Figürin	64
EK 18. Tell Munbaqa’da Ele geçen Pişmiş toprak Sivri Başlıklı Figürin.....	65
EK 19. Tell Munbaqa’da Ele Geçen Diademli Figürin.....	65
EK 20. Diademli Figürinler.....	65
EK 21. Diademli Figürinler.....	66
EK 22. Diademli Figürinler.....	66
EK 23. Diademli Figürinler.....	66

EK 24. Diademli Figürinler.....	67
EK 25. Diademli Figürinler.....	67
EK 26. Diademli Figürinler.....	68
EK 27. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler.....	68
EK 28. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler.....	69
EK 29. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler	69
EK 30. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler.....	70
EK 31. Üst Gövde Parçaları.....	70
EK 32. Üst Gövde Parçaları.....	71
EK 33. Üst Gövde Parçaları.....	72
EK 34. Üst Gövde Parçaları.....	72
EK 35. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs üzerinde betimlenen figürinler.....	73
EK 36. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs üzerinde betimlenen figürinler	73
EK 37. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler	73
EK 38. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler...74	
EK 39. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler ...74	
EK 40. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler75	
EK 41. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler....75	
EK 42. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler ...76	
EK 43. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler....76	
EK 44. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler ...77	
EK 45. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler78	
EK 46. Üst Gövde Parçaları. Elleri Göğüs Üzerinde Betimlenen Figürinler78	
EK 47. Üst Gövde Parçaları. Elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler	79
EK 48. Üst Gövde Parçaları. Elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler	79
EK 49. Üst Gövde Parçaları. Elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler.....	80
EK 50. Alt Gövde Parçaları.....	80
EK 51. Alt Gövde Parçaları.....	81
EK 52. Alt Gövde Parçaları. Bacak Parçaları.....	81
EK 53. Alt Gövde Parçaları. Ayak ve Bacak Parçaları	82
EK 54. Alt Gövde Parçaları. Bacak Parçaları.....	82
EK 55. Çıplak Kadın Figürinleri.....	83
EK 56. Göğüslerini Tutan Kadın Figürinleri	84

EK 57. Alt Gövde Parçaları. Bacak Parçaları.....	85
EK 58. Erkek Figürini.....	86
EK 59. Erkek Figürini.....	86
EK 60. Göğüslerini Tutan Kadın Figürinleri.....	87
EK 61. Erkek Figürini.....	87
EK 62. Erkek Figürini.....	88
EK 63. Erkek Figürini.....	88
EK 64. Erkek Figürini.....	89
EK 65. Kavisli Boyunlu Hayvan Figürinleri	89
EK 66. Kalkık kuyruklu Hayvan Figürinleri.....	90
EK 67. Kalkık kuyruklu Hayvan Figürinleri.....	90
EK 68. Orta Fırat Bölgesi Haritası.....	91

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Türkiye'nin tarihsel ve kültürel açıdan en önemli bölgelerinden biri olan Orta Fırat Bölgesi, bereketli topraklarıyla, verimli arazileriyle geçmişten günümüze kadar birçok yerleşime ev sahipliği yapmış ve stratejik konumuyla ticaret ilişkilerini güçlendirmiş bir bölgedir.

Orta Fırat Bölgesi, Şanlıurfa ilinin Siverek ilçesinde yer alan Hassek Höyük'ten Mari'ye kadar geniş bir alana yayılım göstermiştir. Bölge, doğuda Mezopotamya ile Levant arasındaki sınır bölgesini oluşturmaktadır. Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğu-batı yönünde ilerleyen yol boyunca Güney Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan ticaret yollarının kesiştiği bir coğrafyada bulunması sebebiyle Yakın Doğu'nun en önemli bölgelerinden biri olmuştur (EK.68).

MÖ 3. binyıla ait figürinlerin incelendiği bu çalışmada, yerleşim yerlerindeki konteksler de göz önünde bulundurularak MÖ 3. binyılda yaşayan toplumların sosyo-kültürel, dini ve siyasi açıdan kendilerini ifade etme araçlarından biri olan pişmiş toprak figürinlerin yapılma nedenleri araştırılarak, bu nedenler açıklanmaya çalışılmıştır.

Orta Fırat Bölgesi stratejik konumu sebebiyle geçmişten günümüze kadar önemini korumayı başarmıştır. Tabloqa, Tişrin, Karkamış, Birecik ve Atatürk baraj projeleri vb. katkılarıyla Yakın Doğu'nun en iyi araştırılan bölgelerinden biri olmuştur.

Bereketli Hilal Bölgesi'nde ve çevresinde yer alan yerleşimler sular altında kalmadan araştırma çalışmaları yapılarak, belgelenmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda bölge yerleşmelerin genelinin MÖ 3. binyıla tarihlendiği bilgisine ulaşılmıştır. Figürinler üzerinde yapılan teknik ve ikonografik üslup değerlendirmeleri

katalog, bilimsel yayın, kitap, dergi ve makalelerde bulunan figürinler üzerinden analoji yapılarak karşılaştırılmıştır.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı pişmiş toprak figürinler hakkında genel bir tipoloji oluşturmaktır. Orta Fırat Bölgesi, özellikle Kuzey Suriye Bölgesi'nde yer alan daha önce yayınlanan figürinlerin geneli bu tipolojiye Tabloi tutulmuş ve yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Pişmiş toprak figürinlerin belirli özelliklerinden hareketle üretim süreci anlaşılmaya çalışılmıştır. Figürinlerin üretim bölümünde, üretim süreci, farklı türlerdeki üretimi ve üretimdeki sıralamayı göstermek için çizimlerle desteklemeye çalışılarak açıklanmıştır.

Pişmiş toprak figürinlerin hem yerleşim yeri içindeki hem de tüm bölge içinde dağılımı incelenmiştir. Pişmiş toprak figürinlerin niteliklerine ait kesin bir yorum yapmak mümkün değildir. Figürinlerin anlamlarını kesin olarak açığa çıkarmak için arkeolojik bulguların yanı sıra yazılı belgelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tez kapsamında figürinlerin bulunduğu yerleşimlere ait yayınlarda konteks alanları üzerinde çalışarak, en makul yorum yapılmaya çalışılmıştır.

Tez kapsamında figürinlerin çeşitli özellikleri incelenmiştir. Figürinler, cinsiyetlere göre insan figürinleri, hayvan figürinleri, çocuklu figürinler ve farklı vücut parçaları olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, figürinlerin yerleşim yerleri ve konteksleri de dikkate alınarak kuzeyden güneye doğru bir tipoloji oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bazı yerleşimlerde fotoğrafsız ve çizimsiz yayınlanması nedeniyle figürinlere ait örnekler eklenememiştir Selenkahiye'de ele geçen 1967 yılına ait figürinler, bölge tipolojisini anlamak adına önemlidir. Selenkahiye de ele geçen figürinler, Liebowitz tarafından 1967 yılında yayınlanmıştır. 1972-75 yıllarında ise Loon tarafından yayınlanan 350'e yakın figürin de bölge tipolojisi hakkında bilgi vermektedir.

Strommenger'in 2002 yılında yayınlanan "*Tall Bi'a / Tuttul VIII. Stadtbefestigungen, Häuser und Tempel*" adlı makalesinde, Tall Bi'a'da ele geçen figürinler ayrıntılı olarak anlatılmış ve fotoğraflarla gösterilmiştir. Halawa A'da Erken Orta Tunç Çağı (OTÇ) ve Geç Roma Dönemine ait 420'e yakın figürin ele geçirilmiştir. Bu figürinler, Meyer ve Pruss tarafından yayınlanmıştır (Meyer ve Pruss, 1985). Tell es Sweyhat'ta ele geçen 67 figürinin tamamı ise Holland tarafından yayınlanmıştır (Holland, 1987). Zettler ve Danti tarafından yürütülen kazılar, Fırat

Nehri Vadisi Yerleşimleri adlı kitapta yayınlanmıştır (Danti ve Zettler, 2007). Emar'da ise 41 pişmiş toprak figürin bulunmuştur (Finkbeiner ve Leisten, 1999-2000).

Tall Bazi'de bulunan 25 figürün çoğu daha önce yayınlanmamış yüzey buluntularıdır (Coppini, 2018). Tell Banat'da ise sekiz figürin ele geçirilmiştir ve bunlardan sadece üçü yayınlanmıştır (Peltenburg v.d. 1995; Finkbeiner ve Leisten, 1999-2000).

C. Araştırmanın Yöntemi

“MÖ 3. Binyılda Orta Fırat Bölgesi Pişmiş Toprak Figürinler” konulu tez çalışmasında, coğrafi ve iklimsel farklılıklar nedeniyle Orta Fırat'ın Bölgesi'nin kuzeyi “Yukarı Fırat” (Doğu Anadolu - Türkiye kesimi) ve Orta Fırat'ın Bölgesi'nin güneyi ise Aşağı Fırat (Irak'da) olarak değerlendirilmiştir (Peltenburg v.d. 1995).

Tez çalışması sırasında Türk Tarih Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Gaziantep Üniversitesi kütüphaneleri kullanılmıştır. Orta Fırat Bölgesi'nin coğrafyası hakkında araştırma yapılmış ve bu araştırma kapsamında Orta Fırat Bölgesi Erken Tunç Çağı yerleşimleri hakkında detaylı bir belgeleme çalışması yapılmıştır. Erken Tunç Çağı, yaklaşık MÖ 3000-2000 yılları arasına tarihlendirilir ve genel karakteri ile üzerinde tapınak ve idari binaların da bulunduğu organize, tahkimli ve bağımsız şehir devletlerinden oluşan bir dönemi kapsar. Söz konusu dönem sosyal, dinsel ve teknolojik değişime tanıklık eder.

Çalışmanın ilk aşamasında Orta Fırat coğrafyası, iklimi, florası hakkında bilgiler verilmiştir. Bölgenin stilistik özellikleri, Suriye'nin diğer bölgelerinden ve Mezopotamya'daki yerleşimlerden ayrılmaktadır. Fırat Vadisi boyunca, Balikh ve Habur Nehir Vadileri arasında kalan alan da dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir. Bu nedenle bölge coğrafyası hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında ele geçen pişmiş toprak figürinler hakkında genel bilgiler verilmiş olup figürinlerin üretim teknikleri ve fırınlama gibi genel yapısı değerlendirilerek ayrıntılı bir tipoloji oluşturulmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

MÖ 3. BİNYILDA ORTA FIRAT BÖLGESİ SİYASİ TARİHİ

Erken Tunç Çağı (ETÇ)'nin ilk yarısından itibaren, toplumlarda sosyal alanlarda bir siyasi gücün var olduğu bilinmektedir. Geç Uruk Devrinden sonra değişen ekonominin giderek zayıflamasıyla birlikte kentleşme sürecinde ve bölgeler arası ticarete kesintiler yaşanmıştır. (Frangipane, 2002, s. 43; Engin, 2003, s. 24).

ETÇ'nin ilk yarısında Orta Fırat Bölgesi'nde yerleşimler daha küçük köy mimarisi görülmektedir. Zeytinlibahçe, ETÇ I dönemi için karakterize bir yerleşim modeline örnek olarak gösterilebilir (Frangipane, 2002, s. 43; Engin, 2003, s. 24). ETÇ'nin başlarında, yoğunlukla küçük köy tipi yerleşimler görülmüş olmasına rağmen, sadece Tell Haji İbrahim'de MÖ 3. binyılın ilk yarısına ait, içinde kalın kerpiç duvarlı bir çöp çukurunun bulunduğu bir merkezi yapı ortaya çıkarılmıştır (Danti, 1997, s. 86).

Titriş Höyük çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda ETÇ I'e tarihlenen bir yerleşim görülürken, ETÇ'nin ikinci yarısına tarihlenen yerleşim sayısı 11'e artmıştır. Karkamış'ın, bağımsız bir devlete dönüşmesi ve konumu dolayısıyla hem doğu-batı hem de kuzey-güney de bulunan geçiş güzergahında yer alması ETÇ'nda Karkamış'ı önemli bir merkez haline getirmiştir (Algaze, 1992, s. 40; Engin, 2003, s. 29).

Orta Fırat Bölgesi'nde, MÖ 3. binyılın ikinci yarısında, kesintiye uğrayan nüfus yoğunluğu değişime uğramış ve özellikle Kuzey kesiminde MÖ 3. binyıl ikinci yarısı boyunca kesintisiz bir yerleşim görülmüştür. Bu dönemde Jerablus Tahtani, Tell es-Sweyhat, Tell Selenkahiye ve Ebla gibi yerleşimlerde süreklilik görülmüştür.

ETÇ, MÖ 3000-2000 yılları arasına tarihlenen, Tunç Çağları'nın ilk evresidir. ETÇ'nin ilk yarısında Orta Fırat Bölgesi'nde yerleşimler daha küçük köy mimarisi modelindeydi. Tell Hadidi ve Hallawa B, bu dönemde önemli şehir merkezlerinden biri haline gelmişlerdir (Dornemann, 1979 s.114). Tell Hadidi,

Suriye'de yer alan bir arkeolojik sit alanıdır. Tell Hadidi, Fırat Nehri'nin batı kıyısında ve Tell es-Sweyhat'ın karşısında yer alır. Tell Hadidi, MÖ 3. binyılın başlarında kurulmuştur ve MÖ 2. binyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Hallawa B ise, Irak'ta yer alan bir arkeolojik sit alanıdır. Hallawa B, MÖ 3. binyılın başlarında kurulmuştur ve MÖ 2. binyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür, ETÇ, MÖ 3000-2000 yılları arasında yaşanmış bir dönemdir (Orthmann,1977 s.102). Hallawa A, ETÇ'nin ilk yarısında terk edilmiştir. Ancak, ETÇ'nin ikinci yarısında Hallawa B'ye tekrar yerleşerek yeniden doğuş dönemi yaşamıştır (Orthmann,1981 s.34). Bu dönemde, bölgeler arası etkileşim sonucu figürin yapımına başlanmıştır.

ETÇ'nda iç içe avlulu, sokaklara ve caddelere açılan konutlar görülmektedir. Yerleşimlerin gelişerek büyüdüğü ve höyük dışına çıktığı da görülmektedir. Titriş ve Samsat Höyük bu duruma örnek gösterilebilir (Matney, 1995, s. 33; 1997, s. 61; Algaze, 1996, s. 129; Engin, 2013, s. 31-40). ETÇ'nda, Önasya'da yaygın olan surlu savunma sistemlerine sahip olan yerleşmelerin benzerleri Orta Fırat Bölgesi'nde de görülmektedir. Bu savunma sistemlerinin başka şehir devletlerine karşı korunma amaçlı yapıldığı bilinmektedir. Titriş Höyük, Hammam et- Turkman, Tell es-Sweyhat, Jerablus Tahtani yerleşim yerleri de bu sur duvarlarına sahiptir (Peltenburg, 1995b, s. 6; 1996, s. 20, fig. 7; Engin, 2003, s. 31-40).

ETÇ'nin ikinci yarısında, bölgeler arası ticaret ilişkileri gelişmiştir. Güney Mezopotamya'da gelişen hayat standartları ile farklı zanaatkar sınıfların ortaya çıkışı ve çeşitli hammaddelere duyulan ihtiyacın artmasıyla bu dönemde tüccarlar önemli bir rol üstlenmiştir (Powell, 1990, s. 7-14; Wattenmaker, 1987, s. 13; Engin, 2003, s. 33-40). Ebla'da ele geçen buluntular, Anadolu'ya, Afganistan'a ve Mısır'a kadar uzanan geniş bir bölgede yayılım göstererek bu duruma örnek niteliğinde olmuştur (Matthiae, 1985, s. 137; Klengel, 1988, s. 146-147; Pinnock 1985. 88-92).

II.BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİ

2.1. Coğrafi Konum

Orta Fırat Bölgesi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin batı kesiminde yer almaktadır. Dicle'nin bölgenin doğu kısmındaki bölümünden doğuya uzanan bir hat ile Siverek, Viranşehir ve Ceylanpınar ilçelerine ayrılmaktadır. Bu bölümde ayrıca Atatürk Barajı'nın yanı sıra Gaziantep, Şanlıurfa ve Adıyaman kent merkezleri de yer almaktadır. Bölgenin coğrafi yapısı ağırlıklı olarak dağ ve yaylalardan oluşmaktadır. Bölgedeki dağlar arasında Karaca Dağları, Nemrut Dağları, Karadağ Dağları, Köseadağ Dağları, Bozdağ Dağları ve Keçiboyduran Dağları bulunmaktadır. Bereketli Hilal olarak bilinen bölge Fırat'ın orta kısmının kuzeyinde yer alır. Adıyaman şehri Bereketli Hilal'in üst sınırını oluşturur.

Bölge coğrafi ve iklimsel farklılıklar nedeniyle Yukarı Fırat, Orta Fırat ve Aşağı Fırat olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır (Abay, 2006, s. 25). Orta Fırat Bölgesi'nin sınırlarının belirlenmesinde sosyo-kültürel ve siyasi durumun göz ardı edilmesi ve sadece coğrafi özelliklerinin dikkate alınması nedeniyle sorunlar ortaya çıkmıştır. Coğrafi özelliklerin yanı sıra bölgenin sosyo-ekonomik durumu, siyasi ve kültürel değerleri de incelenmelidir, ancak bölge tanımları araştırmacıların uzmanlık alanına göre değişiklik gösterdiği için bu durum birçok farklı yorum ve bakış açısına yol açmıştır. Van Loon Suriye bölgesini göz önüne alarak yapmış olduğu bölge tanımlamasında. Fırat Nehri'nin Balikh Vadilerinin katıldığı yeri 'Yukarı Fırat'; buradan başlayıp Rakka'ya kadar uzanan tarafı ise 'Orta Fırat Bölgesi' olarak değerlendirmiştir (Van Loon, 1967, s. 4). Orta Fırat Bölgesi'nin coğrafi yapısı, bir plato görünümünde olup havzalarla orta yükseltideki dağlardan ve tepelerden oluşmaktadır, kuzeyden güneye doğru bir alçalma göstermektedir.

2.2. İklim

Orta Fırat Bölgesi Türkiye'nin doğusunda bir bölgedir. Bölgenin iklimi genel olarak karasaldır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve karlıdır. Bölgede orman, çalı bitki örtüsü ve çayır bitki örtüsü gibi bitki örtüsü bulunmaktadır (Kum, 2022, s.435). Ormanlar iğne yapraklı ormanlar ve yaprak döken ormanlar olarak ikiye ayrılır. Macchia bitki örtüsü, Akdeniz ikliminin etkilediği kıyı bölgelerinde bulunan bir bitki topluluğudur (Kum, 2022, s.435). Tüm yıl boyunca yeşil olan, sert, kuraklığa dayanıklı yaprakları olan bodur ağaç ve çalılardan oluşur. Akdeniz makisini oluşturan başlıca bitki toplulukları şunlardır. Sakız, menengiç, defne, zakkum, erguvan, mersin, zeytin, çilek, keçiboynuzu ve sandal ağacı gibi yüzlerce çeşitleri bulunmaktadır (Kum, 2022, s.435).

2.3. Flora

MÖ 3. binyılda bölgenin iklim koşulları günümüz ile karşılaştırıldığında oldukça nemli ve daha zengin bitki topluluğuna sahip olduğu yoğunlukla tahılın tüketildiği bilinmektedir (Algaze, 1995, 36; Engin, 2003, s. 12). Karkamış Birecik bölgesinde, kuru tarıma dayalı tahıl, üzüm ve zeytin üretimi yapılmıştır (Kepinski-Lecomte, 2000, s. 216; Engin, 2003, s. 15). Tell Selenkahiye’de arpa, buğday, mercimek, nohut incir ve üzümün tüketimi görüldüğü gibi yapılarda sedir, çam ve meşe ağaçları kullanımına ait bulgulara rastlanmıştır (Van Zeist, 1985, s. 247, Engin, 2003, s. 15). Jerablus Tahtani’de MÖ 3. binyıl Tabloakalarında arpa buğday, yulaf, mercimek, üzüm üretimi yaygındır (Peltenburg, 1996, s. 20 Engin, 2003, s. 15). Ebla metinlerinde MÖ 3. Binde en çok tüketim gören ürün dönemin şartlarını göz önünde bulundurularak arpa, zeytin, üzüm ve keten olmuştur (Archi, 1986, s. 146; Matth, 1988, s. 79). Powell, bu bilgiyi arpanın önemini vurgulamış olup; hayvan yemi, ekmek ve bira yapımın da kullanılması sebebiyle ticaret için önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır (Powell, 1990, s. 8-9; Engin, 2003, s. 15). Tarım ve hayvancılık halkın geçiminde geçmişte ve günümüzde tarımın çok önemli bir payı vardır. Orta Fırat Bölgesi, elverişli arazilerinde en fazla tahıl ekimi yapılmaktadır.

Ayrıca mercimek, Antep fıstığı ve pamuk en fazla yetiştirilen ürünlerdir. Bölgede, aynı zamanda üzüm bağları yoğunlukta bulunmakta ve zeytin yetiştirilmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin yavaş yavaş faaliyete geçmesi ile tarımsal üretimde artışlar meydana gelmeye başlamıştır.

Tarım ve hayvancılık geçmişte ve günümüzde insanların geçiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Tahıl ürünlerinin çoğu Orta Fırat Bölgesi'nin elverişli topraklarında yetiştirilmektedir. Ayrıca mercimek, Antep fıstığı ve pamuk da en çok yetiştirilen ürünlerdir. Bölgede birçok üzüm bağı ve zeytinlik de yetiştirilmektedir. Güneydoğu Anadolu projesinin kademeli olarak hayata geçmesiyle tarımsal üretim artmaya başladı.

2.4. Fauna

Orta Fırat Bölgesi'nin faunası tez kapsamında büyük önem taşımaktadır. Bu, sadece hayvansal gıda ekonomisi konusunda değil, sanat konusunda da farkındalık yaratmak amacıyla kullanıldı. ETC'nda tarımsal faaliyetlerde öküz ve eşek gibi hayvanlar kullanılırken (Powell, 1990, s. 11; Engin, 2003, s. 17), Tell Brak gibi şehir merkezlerinde yük taşımada sığırlar sıklıkla tercih ediliyordu (Oates ve Oates, 1992). Bu dönemde Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de aslan, fil ve at gibi yabancı hayvanların yaşadığı bilinmektedir (Drover, 1971, s. 318; Engin, 2013, s. 17). Ancak Suriye'nin kuzey bölgesindeki ETC yerleşimlerinde çeşitli hayvanların kemik sayısında giderek azalma gözlemlenmiştir. (Kepinski-Lecomte, 2000, s. 220; Wattenmaker, 1987, s. 117; Zeder, 1995; Engin, 2003, s. 17). Zeytinli Bahçe'de Uruk döneminin ilk yarısında at, koyun, keçi, boğa ve domuz kemikleri bulunmuştur. Ayrıca, bu kemikler ile beslenme ekonomisinin arasında benzerlikler bulunduğu gözlemlenmiştir. Orta Fırat yerleşimlerinde Üst Paleolitik dönemden sonra domuz yetiştiriciliğinin yavaş yavaş koyun ve keçi yetiştiriciliğine doğru ilerlediği görülmektedir (Algaze, 1986, s. 92-93; Engin, 2003, s. 18).

2.5. Araştırma Tarihçesi

“Erken Tunç Çağı (ETÇ)” terimi, Levant, Anadolu ve Suriye bölgelerinde, bölgeye bağlı olarak farklı zamanlarda farklı sosyo-kültürel özellikler göstermiştir.

Tablo. 1. Porter’ın ETÇ Evreleri

EVRE	NİTELİK
1. MÖ. 3200-2900	Geç Uruk ile Erken Tunç Çağı geçiş evresi, yerel kaba kap formları.
2. MÖ. 2900-2600	MÖ.3200-2900
3. MÖ. 2600-2450	Yeniliklerin başlangıcı olan farklı geometrik desenli kulpların ortaya çıkışı
4. MÖ. 2450-2300	Seramikte ve mimaride köklü değişimlerin başlangıcı
5. MÖ.2300-2100	Kaba kap formların son bulması, yerine basit sade, yalın kap formların ve yine seramiklerde yeni ağız formlarının ortaya çıkması
6. MÖ. 2100-1900	Geçiş evresi olarak, Erken ve Orta Tunç Çağı formlarının bir arada kullanılması.

Porter, 1999; 2007

Anadolu "ETÇ" üç evreye ayrılırken, kuzey Levant'ta dört evre vardır. Suriye Orta Fırat Bölgesinde, Levant kronolojisine dayanan dört aşamalı bir “ETÇ” kronolojisi kullanılmıştır (Orthmann, 1977, s. 104). Bölge de buna örnek olarak ETÇ'nın son aşaması Ebla'ya benzer figde Ebla'da yerel stratigrafinin gelişimine dayanan IVA ve IVB olarak iki alt bölünmüştür (Matthiae, 1975, s. 350). Ancak, oradaki alt evrelere ayırma girişimleri, Orta Fırat Bölgesi'ndeki gelişmeyi tam olarak tanımlamak için yeterli değildir. Bölgedeki kronolojiyi düzeltmek için Orthmann 1977'de (1977, s. 104)., Jamieson ise 1993'te seramik buluntuları başta olmak üzere

stratigrafi ve mimari aracılığıyla bölge kronolojisini düzeltmeye çalışmışlardır (s. 78). Bölgedeki en son evrelere ayırma girişimini ARCANE Projesi'nden önce, Tell Banat seramik malzemesini tarihlendiren Porter'ın bu altı alt evreye ayırarak incelemiştir. Birinci ve altıncı evreler sırasıyla MÖ 4.- 3. ve 3.- 2. binyıllar arasındaki geçiş dönemleridir. Porter'a göre, en önemli dönüm noktaları "Üçüncü Evre" ile "Dördüncü Evre" arasındadır (Porter 1999, Porter 2007, Cooper, 2006, s. 132).

ARCANE projesi, Orta Fırat Bölgesi'nde yerleşimlerin karşılık gelen katmanlarında ilk pişmiş toprak figürinlerin görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, MÖ 2600-2300 arasındaki kesintiyi gösterir (Sakal, 2015, s. 270). Şubat 2009'da Blaubeuren'de yapılan bir toplantıda, Orta Fırat Bölgesi için geçerli bir kronoloji önerildi. Seramikler, mimari, metal nesneler, mezarlar ve ölü gömme geleneklerindeki kronolojik olarak incelenmiştir (Sakal, 2015, s.270). Eski Önasya'da ve Doğu Akdeniz için ilişkili bölgesel kronolojileri yerel dönemlerle senkronize edilerek Eski Önasya'da 3. binyıla ilişkin sağlıklı bir kronoloji sağlanmıştır (Sakal, 2015, s. 270).

Horum Höyük, Nizip'in 15 km kuzeyinde, Fırat Nehri'nin batı yakası üzerinde yer almaktadır. 1996-1999 yılları arasında C. Marro ve A. Tibet tarafından Gaziantep Müze müdürlüğü başkanlığında çalışılmıştır. Horum'da, Halaf Evresi'nden Ortaçağ'a kadar kesintisiz bir yerleşim saptanmıştır (EK 1; Marro v.d. 1997, pl. III.2; Marro, 2007, fig.6.). Horum Höyük kazılarında birkaç metre kalınlığında MÖ 3. bine ait Tabloakalar saptanmıştır (Fragipane, 2007, s. 355-381, fig. 6). Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin 2 km güneyinde yer alan Zeytinlibahçe yerleşiminde Geç Kalkolitik'ten Ortaçağ'a kadar kesintili olarak iskân görmüştür. Kazılarda açığa çıkartılan Tabloakalar MÖ 3. binyıla tarihlenmiştir (Frangipane 2007;355-381).

Jerablus Tahtani, yaklaşık 4 hektarlık yerleşim, Fırat'ın batı kıyısında, Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık 4 km güneyinde yer almaktadır. Yerleşme 1991-2004 yılları arasında E. Peltenburg başkanlığında kazılmıştır. Shiyukh Tahtani, Suriye-Türkiye sınırının yaklaşık 15 km güneyinde, yaklaşık 6 hektarlık bir yerleşim yeridir. Yerleşme Geç Uruk evresinden Ortaçağ'a kadar uzun bir kullanım dönemi göstermektedir (Peltenburg, 2007, s. 247-266).

Qara Quzaq, Fırat Nehri'nin doğu kıyısında ve Suriye-Türkiye sınırının yaklaşık 30km güneyinde 2.25 hektarlık bir yerleşim yeridir. 1989-2000 yılları arasında G. Del Olmo Lete gözetiminde kazılmıştır. Şimdiye kadar, Qara Quzaq'tan yedi antropomorfik pişmiş toprak figürin yayınlanmıştır. Yayınlanan pişmiş toprak figürinlerin altısı tapınak yapısından ele geçmiştir (Fenollos ve Pereiro, 2001, s. 305-339).

Hajji Ibrahim, M. Danti başkanlığındaki Sweyhat ekibi tarafından 1993, 1995 ve 1998 yıllarında kazılmıştır (Danti, 2000, s. 143). MÖ 3. binyılın ilk yarısına ait Tabloakalar bulunmuştur. Son evresinde hem ETÇ'nin ortalarına hem de Demir Çağı'na tarihlenen mezarlara rastlanmıştır. D1 evresi olarak tanımlanan Demir Çağı mezarları D2 evresi olarak dahil edilmiştir (Danti, 2000, s. 143). A ve B evreleri, Danti'nin güçlendirilmiş depolama alanları olarak adlandırdığı silolarla karakterize edilmiştir. Mimari olarak iki evre arasında büyük bir değişiklik yapılmamıştır. C evresi ağırlıklı olarak aşınmıştır ve yalnızca farklı yönlenmiş ve parça parça korunmuş duvarlarla temsil edilmiştir (Danti, 2000, s. 145). Evrelerin tarihlenmesi hem seramik karşılaştırmaları hem de C14 örnekleri ile yapılmıştır.

Fırat'ın batı kıyısında yer alan Tell Hadidi yer almaktadır. Yerleşme 1972'den 1978'e kadar R. Dornemann başkanlığında kazılmıştır. MÖ 3. binyıl stratigrafisi ETÇ I-IV arası 1 ve 3 Tabloaka olan kutsal mimari ve konut mimarisiyle temsil edilir. Kazı daha küçük, bitişik olmayan alanlarda yapıldığından dolayı kazı alanları çanak çömlek temelinde birbirleriyle ilişkilendirilmiştir (Dornemann, 1979, s. 113-150).

Tell Hadidi'nin doğusunda, Fırat'ın karşı kıyısında Tell el-'Abd yerleşmesi yer almaktadır (Toueir, 1978, s. 3-6). Yerleşim, 1971-1972 yıllarında A. Bounni başkanlığında ve daha sonra Esad baraj gölünde kaybolmadan hemen önce 1992-1994 yılları arasında U. Finkbeiner başkanlığında kazılmıştır. Kazılar sırasında, MÖ 3. binyılın sonuna kadar uzanan üç katman tespit edilmiştir (Toueir, 1978, s. 3-6). Erken Demir Çağı, OTÇ ve Roma ve Helenistik dönemlerinde çalışılmalar yapılmıştır, ancak daha sonraki çalışmalarda yerleşimin 3. Binyılın başlarından kısa bir süre sonra MÖ 2800 civarında kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmalarda elde edilen pişmiş toprak figürinler bir monograf olarak yayınlanmış ve çoğu yüzeyden bulunmuş 77 parça rapor edilmiştir (Toueir 1978, 3-6).

Tell el-'Abd'in yaklaşık 2 km güneyinde Tell Munbaqa yerleşimine rastlanmaktadır. Tell Munbaqa'da Erken Tunç Çağı'nda keşfedilen iki evre vardır. Konut binaları ve Geç Tunç Çağı (GTÇ) tapınak kompleksinin altında yer alan

muhtemelen kutsal bir bina da olduğu düşünölmektedir. Pişmiş toprak figürini, küçük buluntular üzerinde yapılan bir çalışmanın parçası olarak yayınlanmıştır (Werner, 1998, s. 168). Fırat'ın doğu kıyısında, Tell Hadidi ile MÖ 3. binyıldan itibaren neredeyse kesintisiz yerleşime sahip birkaç yerleşimden biri olan Halawa A ve Halawa B yerleşimleri yer almaktadır (Orthmann, 1981, s. 61). Her iki höyük, 1977 ve 1987 yılları arasında W. Orthmann başkanlığında kazılmış ve büyük ölçüde yayınlanmıştır. Halawa B, 3. binyılın ilk yarısına ait bir yerleşmedir. Konut binalarının yanı sıra Tell es-Sweyhat'ın planına benzer bir plan izleyen kutsal binalar da vardır. Halawa B'de daha eski tarihlemelerinden dolayı pişmiş toprak figürinlere ait bulguya rastlanılmamıştır. Pişmiş toprak figürinlerin MÖ 3. binyılın ikinci yarısına kadar üretilmemiş olduğu bilinmektedir (Orthmann, 1981, s. 61).

Halawa A, Halawa B'nin terk edilmesinden sonra, MÖ 3. binyılın ortalarında kurulmuştur. Geniş bir alanda gerçekleştirilen kazılarda sokakları, konutları ve kutsal yapıları olan bir yerleşim gösteren dört yapı Tabloakası ve farklı oda düzenlerine sahip olan 3. yapı katında birkaç konut ortaya çıkarılmıştır. Evler, düz sokaklar ve ara sokaklarla çevriliydi. Yerleşmenin en yüksek noktasında doğu-batı doğrultusunda uzanan bir tapınak yerleşimi yer almaktadır. Yerleşim bir sur duvarı ile çevriliydi. Bazı bölgelerde genel olarak tanımlanamayan ve bazı evlerde yerel yenileme faaliyetlerini yansıtan üç inşaat aşaması arasında bir ayrım yapılmıştır. Figürinler evlerin içinde ve dışında, tapınak kompleksleri, şehir surları ve moloz Tabloakaları içinde bulunmuştur (Ortmann, 1989, abb. 67).

Halawa'nın yaklaşık dört kilometre batısında, Tell Selenkahiye yerleşimi bulunmaktadır. Van Loon başkanlığında 1967, 1972, 1974 ve 1975 yıllarında burada yürütölen kazılarda, konut binaları ile güçlendirilmiş bir yerleşim ortaya çıkarılmıştır (Orthtmann, 1989, abb. 67). Yaklaşık 5 m yüksekliğindeki költür Tabloakaları, MÖ 3. binyılın ikinci yarısına kadar uzanan yaklaşık 500 yıllık bir yerleşim sürecini göstermektedir. Geç Roma mezarlarının yanı sıra iki ana evre ve bir yerleşim sonrası evre ortaya çıkarılmıştır. Yerleşim, 850'ye yakın obje ile bölgedeki en büyük pişmiş toprak envanterine sahiptir. Tüm yerleşim evrelerinde, şimdiye kadar gözlemlenen diğör yerleşimlerden gelen pişmiş toprakların kronolojik konumunu doğrulayan figürinler burada keşfedilmiştir (Ortmann 1989, abb. 67).

Tell Meskene yerleşimi, Halep ile Rakka'nın tam ortasında, Fırat'ın batı kıyısında yer almaktadır. Yerleşme ilk olarak 1972 ve 1978 yılları arasında J.-C.

Margueron başkanlığında, ETC ve GTÇ Tabloakalarında çalışılmıştır (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 5).

Bölgenin kuzeyindeki yerleşim yerleri iskân edilmeye devam ederken, güneydeki bazı yerleşim yerleri terk edilmiştir. Halawa B ve Haji İbrahim yerleşimleri bu duruma örnektir (Orthmann, 1981, s. 61; Danti, 2000, s. 143). Gelişmeler bölgenin güney kesiminin yeniden inşa edilmesini gösterirken, kuzey kesimi bir miktar yenilenmeyle beraber devamlılığını korumuş olduğunu da göstermektedir

III. BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK FİGÜRİNLERİ

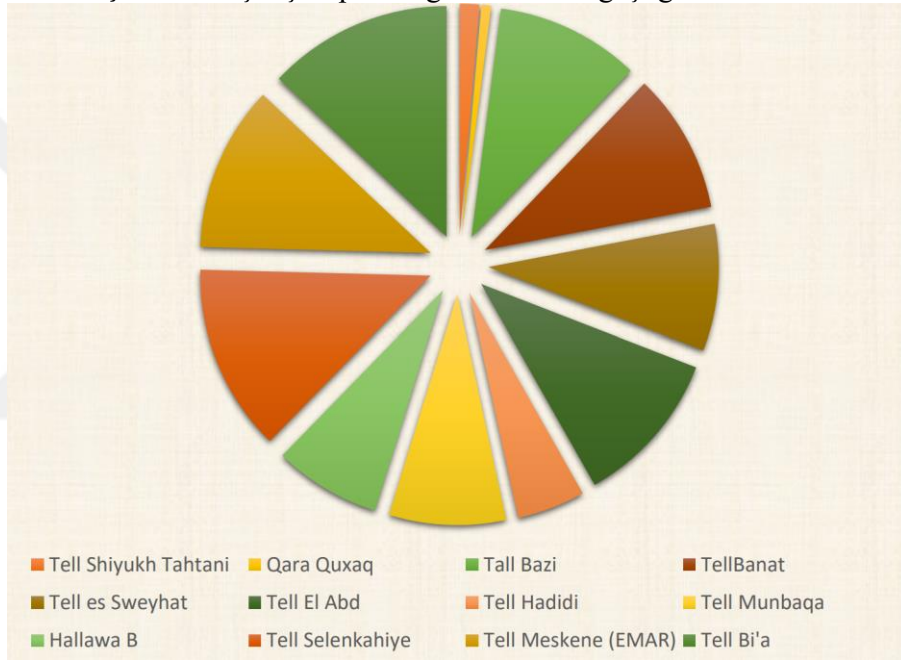
3.1. Pişmiş Toprak Figürinler

Orta Fırat Bölgesi'nde MÖ 3. binyılda pişmiş toprak figürin ele geçen merkezler Balikh ve Habur Nehir Vadileri arasında geniş bir coğrafyada yer almaktadır. Figürinler MÖ 3. binin ikinci yarısında, ilk yarısına nazaran daha yoğunlukta görülmektedir. Suriye'de Tell es-Sweyhat ve Tall Bi'a gibi Tabloqa Barajı kazılarında yer alan yerleşimlere kıyasla Orta Fırat Bölgesi'nde pişmiş toprak figürinlerin sayıca daha fazla olduğu görülmüştür. Orta Fırat Bölgesi'nde, ETÇ çanak-çömleğinde görülen seri üretimden kaynaklı kendini tekrarlama, tek düze ilerleyen formlar gibi pişmiş toprak figürinlerinde de standartlaşma gözlenmektedir. Dönem insanın kendini ifade etme yöntemlerinden biri olan pişmiş toprak figürinler genellikle inançsal nitelik taşıyan bir simge ve sosyal alanlarda kullanılan üç boyutlu önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Sosyal sınıf gözetmeksizin insanların kolayca ulaşabildiği ve üretebildiği için ortak inanışların ve benzer kullanım nedenlerinden dolayı halkın bütünleşmesini sağlayan bir obje olarak görülebilir. Buna örnek olarak Selenkahiye'de kapı eşiğinin, bir nişin, duvarın ve fırının altına kasıtlı olarak bırakıldığı düşünülen birkaç figürin bulunmuştur (Loon, 2001, s. 6; Meyer ve Pruss, 1994, Şekil. 53.119, karte 7, 9; Miglus ve Strommenger, 2002, Şekil. 105/127.19-29, C Tapınağı; Şekil. 133.7, F Tapınağı). Halawa A'da 3. Tabloaka tapınak kompleksinde ele geçen, pişmiş toprak figürinlere farklı bir bakış açısı olarak, halk için kolayca ulaşılabilir olmasından dolayı figürinlerin dinsel bir bağlantısı olmadığı öne sürülmüştür (Cooper, 2006, s. 118).

Şanlıurfa'nın Harran ilçesine bağlı Soğmatar'da ETÇ IV ait kayaya oyulan mezarların ikisinde (K-56 ve K73). (Albayrak v.d. 2019, 265-266; EK 2-4) Tall Munbaqa mezarlarında bulunan benzer duruşlara sahip pişmiş toprak insan figürini ele geçmiştir (Czichon ve Werner, 1998, taf. 70.205-296).

3.2. Orta Fırat Bölgesi'nde Pişmiş Toprak Figürinlerin Ele Geçtiği Merkezler

Şekil. 1. Pişmiş Toprak Figürinlerin ele geçtiği merkezler

3.2.1. Jerablus Tahtani

Jerablus Tahtani, Suriye'nin Halep iline bağlı Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık 4 km güneyinde yer alan bir kenttir. Fırat'ın batı yakasında, Esad Gölü'nün kuzeyinde bulunan kentin rakımı 367 metredir. Yaklaşık 4 hektarlık yerleşim, Fırat'ın batı kıyısında bulunan bir yerleşimdir. Yerleşim, 1991-2004 yılları arasında E. Peltenburg başkanlığında kazılmıştır. Suriye'nin Kuzey'inde yer alan Jerablus Tahtani projesi, üç ana amacı araştırmak için tasarlanmış bir projedir. (Peltenburg, 2007, s. 164-180).

Jerablus Tahtani'de iki evrede de ETÇ yerleşiminden bahsedilmiştir. (**Tablo. 2**). 2B evresi, kale benzeri bir bina ve birkaç duvar içi ve duvar dışı mezar içeren “savunma evresi”dir. Eski evrede herhangi bir savunma yerleşimi bulunmadığından

bu evreye "savunma öncesi evre" adı verilmiştir. Şimdiye kadar bu yerleşimden sadece birkaç figürin ele geçmiştir (Peltenburg, 2007, s. 170-172). Bu figürinler cinsiyete göre gruplandırıldığından bir yetişkinin ve bazı çocukların kemiklerinin bulunduğu mezar 1036'da sadece erkek figürinleri (Olszewski, 2004, s. 11; Peltenburg v.d. 1996, s. 12, fig. 13). bulunurken, kemiğe rastlanmayan 2845 numaralı mezarda sadece kadın figürinleri bulunmuştur (Peltenburg, 2007, s. 165-183). Bulgunun bağlamı mezar kültürle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Tablo. 2. Jerablus Tahtani'deki Kazıların Kronolojik Tablosu

Dönem	Tabaka	Nitelik
Modern	Modern	Mezar
İslami	5	Bina ve köy yerleşimleri
Roma	4	Bina
Demir çağ	3	
Erken Tunç Çağı	2B	Kale, postern, duvar dışı teras ve geçit, duvar içi ve duvar dışı mezarlar ve yüksek Statülü duvar dışı mezar
Erken Tunç Çağı	2A	Savunma duvarı
Geç Uruk	1B	Konut mimarisi ve mezarlar
Kalkolitik	1A	Bina

Peltenburg, 2007

3.2.2. Tell Shiyukh Tahtani

Shiyukh Tahtani, Fırat'ın doğu kıyısında, Suriye-Türkiye sınırının yaklaşık 15 km güneyinde, 6 hektarlık bir yerleşim yeridir 1993 yılında G. Falsone başkanlığında kazılar başlamıştır. Yerleşim, Geç Uruk döneminden Ortaçağ'a kadar kesintisiz bir kronoloji sağlamaktadır. MÖ 3. binyıla tarihlenen Tabloakalar B.C.'ye B ve C/D alanlarında ulaşılmıştır. Bu alanlarda silolar, çok odalı binalar, mezarlar ve fırınlar yer almaktadır. "C/D Yerleşimi"nden şimdiye kadar tek Tabloakalı figürler, X yerleşim evresine tekabül eden ve ETÇ IVB ile eşdeğer olan konut mimarilerinin bulunduğu,

bir cadde ile çevrili bir bina olan 10. Tabloakadan gelmektedir. 10. Tabloaka, son yerleşim evresini göstermektedir (Sconzo, 2007, s. 277).

3.2.3. Tell Qara Quzaq

Fırat Nehri'nin doğu kıyısında ve Suriye-Türkiye sınırının yaklaşık 30 km güneyinde 2.25 hektarlık bir yerleşim yeridir. Yerleşim şimdi çoğunlukla Tişrin rezervuarı altında kalmıştır. Söz konusu merkez 1989-2000 yılları arasında G. Del Olmo Lete başkanlığında kazılmıştır. Toplam beş yerleşim evresi tanımlanmış, III ila V evreleri MÖ 3. binyıla tarihlenmektedir (Valdes Pereiro, 2007, s. 312). Yerleşim evreleri çanak çömlek esas alınarak oluşturulmuştur ve bir yerleşimin stratigrafik sırasını yansıtmamaktadır. Bu evrelerde çanak çömleklerdeki değişikliklerin yanı sıra, yerleşim evreleri V ve IV arasında meydana gelen tek odalı tapınaklardan diğer tapınaklara geçiş gibi bazı mimari değişiklikler de gözlenmiştir. Şimdiye kadar, Tell Qara Quzaq'tan yedi pişmiş toprak figürin yayınlanmıştır. Figürinlerin altısı tapınak yerleşiminden geldiği bilinmektedir (Valdes Pereira, 1994).

3.2.4. Tall Bazi

Tall Bazi, Yukarı Suriye'de Fırat Nehri üzerinde, Türkiye'nin yaklaşık 60 km. güneyinde yer almaktadır. A. Otto ve B. Einwag başkanlığında kazılmıştır. Höyükte, 1993-2009 yılları arasında aralıklı bir biçimde çalışmalar yapılmıştır. Yerleşim, taşkın yatağının 60 m yukarısında yer alan Ana höyük ile Batı ve Kuzey olarak adlandırılan alt kasabalardan oluşmaktadır. Tall Bazi, Roma Dönemi, GTÇ, OTÇ ve ETÇ dönemlerinde yerleşim görmüştür.

OTÇ tapınağın altında bir ETÇ sarayı bulundu. Kalenin daha önceki işgali, Geç Erken Hanedanlık dönemine ve Akad dönemine kadar uzanır. Özellikle güçlendirilmiş bir duvar kapısının çevresinde çok sayıda kil sapan mermisi ele geçmiştir (Einwag ve Otto, s. 2001 105-130). Kuzey yerleşimi, OTÇ'nın başlarında işgal edilmiş ve Batı yerleşimi ile aynı dönemde yıkılmıştır. Bir jeomanyetik araştırma ve ardından dört yerde yapılan kazı, kendini geliştirmiş bir yerleşim yeri olduğunu ve daha sonraki inşaatların Batı Yerleşiminin planlanan evlerine uygun olduğunu göstermiştir.

Ana höyük "Kale" olarak adlandırılmıştır. OTÇ'nda ise yerleşmede büyük bir tapınak inşa edilmiştir (Einwag ve Otto, 2001, s. 105-130). GTÇ, tapınağın kalıntılarında önemli miktarda bira üretimi ve ritüel tüketiminin kanıtlarının yanı sıra hükümdar Saushtatar, biri I. Artatama tarafından mühürlenmiş Mitanni dönemine ait iki çivi yazılı Tablolet ve bir Eski Babil silindir mühür bulunmuştur (Cohen, 2018, s.

149–58). Yakın tarihte ise, Suriye İç Savaşı'nın bir sonucu olarak, höyüğün tepesi, tapınak da dahil olmak üzere kalıntıların çoğu tahrip olmuştur (Otto, 2016, 159-174).

3.2.5. Tell Banat

Tell Banat yerleşim kompleksi, Suriye-Türkiye sınırının yaklaşık 50 km güneyinde yer almaktadır. Fırat'ın doğu yakası Tell Banat ve Tell Kabir 1989-1999 yılları arasında A. Porter ve T. McClellan öncülüğünde kazılmıştır. Tell Banat yerleşimi, Tışrin rezervuarının suları altında kalmıştır. Tell Banatta III-IV. Tabloakada 2 ve 7 no'lu mezarlarda ele geçen üç parçalı figürün ve Jerablus Tahtani'yle benzer bir görünümde olan çekirdek gözlere sahip bir figürünün baş kısmına ulaşılmıştır (Porter, 1995, Şekil. 7.1).

3.2.6. Tell es-Sweyhat

Tell es-Sweyhat, Suriye'nin kuzeyin Fırat nehri üzerinde, Halep'in yaklaşık 95 km kuzey doğusunda Karkamış'ın 60 km güneyinde, Rakka'da yer almaktadır.

Tell es-Sweyhat, ETÇ'na ve Orta Tunç Çağ'ının başlarına, MÖ 2100-1900'lere tarihlenmektedir. Alan yaklaşık 45 hektarlık bir yerleşimi kaplar ve çevredeki ovoidan 15 metre yükseklikte duran merkezi, yüksek bir höyük ile toprak sur kalıntılarıyla çevrili geniş, aşağı şehir yerleşiminden oluşur. Helenistik dönemde de yerleşim yeri olmuştur. Tell es-Sweyhat, Thomas Holland tarafından 1973-75 tarihleri arası Oxford Üniversitesi, Ashmolean müzesi adına kazılmıştır. Tell es-Sweyhat, Fırat Nehri üzerindeki bir hidroelektrik barajın arkasında, Tabloqa kasabası yakınlarında, Tabloqa kurtarma kazılarının bir parçası olmuştur. Kazılar, Chicago Oriental Institute'dan Thomas Holland başkanlığında gerçekleştirilmiş, çalışmalarda University of Pennsylvania'dan Richard L. Zettler de görev almıştır (Holland, 1977, s. 35-36).

Proje, 1989 ve 1991 yıllarında başlamış olup, 1992'de de devam edip, saha çalışmalarına ara verilmiştir. (Holland, 1993, s. 94, 275). Ardından Zettler, 1993, 1995, 1998, 2000, 2001, 2005 ve 2007 yıllarında University of Pennsylvania Museum için saha çalışmaları yapılmıştır. Zettler ve Holland'dan sonra Boston Üniversitesinden Michael D. Danti tarafından kazılar sürdürülmüştür, çalışmalar sırasında üç ETÇ mezarı açığa çıkartılmıştır (Danti, 2000, s. 36-45).

3.2.7. Tell Hadidi

Tell Hadidi, Suriye de Emar'ın yaklaşık 30 km kuzeyinde, Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Tell es-Sweyhat'ın karşı kıyısında yer almaktadır. ETÇ, GTÇ ve Roma Döneminde iskân görmüştür.

Tell Hadidi yerleşimi yaklaşık 135 hektarlık bir alana sahiptir. Batıya doğru uzanan ve yaklaşık 55 hektarlık bir alana sahip tepe alan, yüzeyde OTÇ, en alt Tabloaka da ise ETÇ kalıntılarına sahiptir. Doğuya uzanan alt Tabloakalar, esas olarak MÖ 3. binyılın sonlarında ETÇ'na aittir ve kısmen bir sur duvarı ile sınırlanmıştır. Bu döneme ait yağmalanmış oda mezarlar bulunmuştur. Alan 1973-77 yılları arasında kazılmıştır. 1972-74'te Tell Hadidi, Leiden Üniversitesi'nden Henk Frankel tarafından çalışılmıştır. Çalışmalar sırasında birkaç çivi yazılı Tabloletin yanı sıra ETÇ'na ait pişmiş toprak figürin ele geçmiştir (Dornemann, 1989, s. 59-75).

3.2.8. Tall Munbaqa

GTÇ yerleşimi olan Tall Munbaqa, Rakka'nın 35 km. batısında, Tell Hadidi'nin 5 km kuzeyinde yer alır. Tall Munbaqa'da ele geçen ETÇ ve GTÇ figürinleri yayınlanmıştır. Figürinlerin bireysel unsurları gözler, kaşlar, burun, kulaklar, ağız, çene, saç modeli, sakal, başlık, kolye, üst vücut, giysi, alt gövde, ayak, özel form olarak "boğa adam" başlıkları altında detaylandırılmıştır (Czichon ve Werner, 1998, s. 29).

Yerleşim, GTÇ'nda en parlak dönemini yaşamasına rağmen, MÖ 3. Binyıl kadar erken bir tarihte yıkılmıştır (Werner, 1998, s. 37). Bu dönemden itibaren tepe yerleşiminde müstahkem bir kompleks kazılmıştır. Su duvarlarına ek olarak, konut binaları ve GTÇ tapınak kompleksinin altında kutsal bir yapı olduğu düşünülen bir alan bulunmaktadır ancak bu alan netlik kazanmamıştır. Pişmiş topraklar grubundaki 101 obje, IV. Tabloakanın molozu içinde ve II. Tabloakanın konutlarından, yani Geç Tunç Çağ'ından ele geçmiştir (Werner, 1998, s. 37). Figürinlerin kronolojisi burada çok nettir. En eski IV-Ku-22 Tabloakasından herhangi bir figür ele geçmezken, sonraki IV-Ku1 Tabloakasından 37 figür bulunmuştur (Werner, 1998, s. 37).

3.2.9. Tell el-Abd

Tell Hadidi'nin doğusunda, Fırat'ın karşı kıyısında Tell el-'Abd yer almaktadır. Yerleşme, 1971-1972 yıllarında A. Bounni başkanlığında ve daha sonra, Esad baraj gölünde kaybolmadan hemen önce, 1992-1994 yılları arasında U. Finkbeiner başkanlığında araştırılmıştır.

Suriye kazıları sırasında, "Seviye III" MÖ 3. binyılın sonuna kadar uzanan üç katman ortaya çıkarıldığı bilinmektedir ancak daha sonraki Alman arkeologlar tarafından yapılan çalışmalar sırasında yerleşimin MÖ 3. binyılın başlarında, MÖ 2800 civarında kurulduğuna anlaşılmıştır (Toueir, 1978, s. 3). Kazılarda sadece iki pişmiş toprak figürin ele geçmiş, ancak yayınlanmamıştır (Toueir, 1978, s. 3).

3.2.10. Halawa B

Fırat'ın doğu kıyısında, MÖ 3. binyıldan itibaren neredeyse kesintisiz yerleşime sahip birkaç yerleşimden biri olan Halawa A ve Halawa yerleşimleri yer almaktadır. Her iki höyük, 1977 ve 1987 yılları arasında W. Orthmann başkanlığında kazılmıştır (Orthmann, 1981; 1989, s. 40).

Halawa B, MÖ 3. binyılın ilk yarısına ait bir yerleşmedir. Yerleşimde konut yapılarının yanı sıra Tell es-Sweyhat'ın planına benzer bir plan izleyen kutsal binalar yer almaktadır. Halawa B'de daha eski tarihlemelerinden dolayı pişmiş toprak buluntu grubuna ulaşılmamıştır. Birkaç yerleşim yerinde gözlemlendiği gibi, pişmiş toprak figürinler 3. binyılın ikinci yarısına kadar üretilmemiştir. Halawa B, de figürinlere ulaşılmaması bu fikri desteklemektedir. Daha güneyde yer alan Halawa A, Halawa B'ninterk edilmesinden sonra, MÖ 3. binyılın ortalarında kurulmuştur. Geniş bir alanda gerçekleştirilen kazılarda, en eski Tabloaka olan 3. Tabloakaya ait sokakları, konutları ve kutsal yapıları olan müstahkem bir yerleşim gösteren dört yapı Tabloakası ortaya çıkarılmıştır. En altta bulunan yapı katmanı, MÖ 2. Binyılın başlarına tarihlenmektedir. Bu durumda, OTÇ toplumunda, farklı plan ve oda düzenlerine sahip olan 3. yapı katında birkaç konut yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimin en yüksek noktasında doğu-batı doğrultusunda uzanan bir tapınak mimarisi bulunmaktadır. 20 x 13 metre olan Tapınak kompleksinin üç tarafı tapınakla bağlantılı odalarla ve sur duvarı ile çevriliydi, buna bağlı bir kapının parçaları ele geçmiştir. Figürinler evlerin içinde ve dışında, tapınak kompleksleri, şehir surları ve moloz Tabloakaları içinde bulunmuştur (Orthmann, 1981; 1989, s. 40).

3.2.11. Tell Selenkahiye

Halawa'nın yaklaşık dört kilometre batısında, Fırat'ın batı yakasında, Fırat'ın en batı noktasına ulaştığı Selenkahiye yerleşimi bulunmaktadır. Van Loon başkanlığında 1967-75 yıllarında burada yürütülen kazılarda, konut binaları ile güçlendirilmiş bir yerleşim ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 5 m yüksekliğindeki kültür Tabloakaları, MÖ 3. binyılın ikinci yarısına kadar uzanan yaklaşık 500 yıllık bir yerleşim sürecini göstermektedir. Geç Roma mezarlarının yanı sıra iki ana evre ve bir yerleşim sonrası evre ortaya çıkarılmıştır; Konut binalarının yanı sıra olası bir kamu binası da ortaya çıkarıldı. Yerleşme, 847 obje ile bölgedeki en büyük pişmiş toprak envanterinesahiptir (Loon, 1973, s. 145-158).

3.2.12. Tell Meskene (Emar)

Tell Meskene, Fırat'ın batı kıyısında yer almaktadır. Yerleşme ilk olarak 1972 ve 1978 yılları arasında J.-C. Margueron tarafından araştırılmıştır. Emar'da 41 pişmiş toprak ele geçmiştir ancak sadece biri Badre tarafından önden görünüş olarak çizimi yapılarak yayınlanmıştır (Badre 1982, Şekil. 1). Emar'da ele geçen figürinler genellikle yalın, uzun ve dar bir gövde elleri göğüste yukarı duran pozisyonda sütun altlığı gibi bir alt gövde kısmı görülmektedir. Bu figürinlerin benzerleri Tell Selenkahiye (Liebowitz, 1988, pl. 11, 4). ve Tell Munbaqa'da (Czichon ve Werner 1998, Kat.-Nr. 205/62). görülmüştür. Tell Meskene'de farklı bir çeşit olarak, çok başlı bir figürin kabı olarak kullanılmıştır (Finkbeiner 2002, Şekil. 5; Finkbeiner ve Sakal 2003, Şekil. 17c). Benzer varyasyonlar Tell Bi'a'da da (Strommenger ve Miglus 2010, Şekil. 45.8). görülmektedir.

3.2.13. Tall Bi'a

Yerleşim, Fırat'ın doğu kıyısındaki Rakka kentinin eteklerinde yer alır. 1980-1995 yılları arasında burada E. Strommenger başkanlığında kazılar yapılmıştır (Miglus – Strommenger 2002 s.13-20). Bu çalışmada ele alınan en güneydeki ve aynı zamanda en doğudaki yerleşim Tall Bi'a'dır.

Tablo. 3. Tell Bia stratigrafisi

Dönem	Yerleşim Aşaması	Nitelik
Orta Tunç Çağı I	BIZ	Konut, C Tapınağı ve İdari (Saray A) mimarisi
ETÇ-OTÇ	-	Saray A ve B Arasında bulunan ara katman
ETÇ IVB	IV	Konut ve kutsal mimari
ETÇ IVA	III	Konut, İdari, Mimari (Saray B)
ETÇ III	II	Mezarlar
ETÇ II/III	I	Konut

MÖ 3. binyıl 'da idari binalar, saray ve mezarlar ele geçmiştir. Strommenger, Tall Bi'a'da küçük buluntular kiTabloında Tell Bi'ada ele geçen pişmiş toprak figürinlerin bir bölümünü yayınlamıştır ve bu yayın, bölgede bulunan en kapsamlı yayınlardan biri olmuştur (Miglus – Strommenger 2002 s.13-20). Çok geniş bir tipoloji

sağlayan yayında 720'ye yakın figürin parçası bulunmaktadır ve bölgede bulunan tüm figürin tiplerinin benzerleri Tell Bi'a da mevcuttur; hatta bazı tipler sadece Tell Bi'a da bulunmaktadır (Miglus – Strommenger 2002 s.20).

Tall Bi'a da bulunan figürinlerin ayrımının detaylı verilmesinin nedeni bölge kronolojisi ve tipolojisi açısından oldukça önemli bir yerleşim olması bölge için tipoloji oluşturma çalışmaları sırasında esinlenme konusunda faydalanılmaktadır. Ancak, Tall Bi'a da farklı olarak bölgede genel olarak sivri başlıklı figürinler erkek olarak ele alınmıştır ancak, Tall Bi'a sivri başlıklı kadınlar olarak ayırarak bölgeden farklılık göstermektedir.

Tablo. 4. Figürinlerin yerleşim yerleri ve buluntu konumları

Yerleşim	Nispetlik	Tabaka	Dönem	Buluntu
Jerablus Tahtani	Savunma Duvarı 1036-2845 Mezar	2A	Erken Tunç Çağı	
Tell Shiyukh Tahtani	Konut Mimari C/D Yerleşimi/ Cadde	10	Erken Tunç Çağı IVB	
Tell Oara Ouzaq	Tapınak Alanı (Geçiş Mimari)	4-5	Erken Tunç Çağı	
Tall Banat	2/ 7 No'lu Mezar	3 ve 4	Erken Tunç Çağı	
Tell es-Sweyhat	Mezar	--	Erken Tunç Çağı	
Tell Hadidi	Sur Duvar/Oda Mezarı	--	Erken Tunç Çağı	
Tell Munbaqa	Konut Mimari/ Tapınak Alanı / Sur mezarları	IV-Ku-1 IV -Ku-2	Erken Tunç Çağı IV-III	
Tell el-Abd	Dolgu Toprak	III	Erken Tunç Çağı IV	
Hallawa B	Yerleşim yeri- Kutsal Alan	III	Erken Tunç Çağı	
Tell Selenkahiye	Kültür Tabakası/Konut Mimari	--	Erken Tunç III-IV	
Tell Bia	Saray(A-B) Konut ve İdari Mezar	I-II-II-IV	Erken Tunç Çağı-OTÇ- IVB- III-II	

3.3. Figürin Yapım Teknikleri

Pişmiş toprak figürinler yoğunlukla MÖ 3. binyılın ikinci yarısında karşımıza çıkmaktadır, bu durumun ana sebeplerinden biri Kuzey Mezopotamya ve Suriye arasında ilişkilerin kentsel gelişimle beraber hızla gelişmiş olmasıdır.

MÖ 3. binyılda Orta Fırat Bölgesi'nde seramikler ile mimari yapılarda genel bir geçişkenlik görülmektedir (Cooper, 2006, s. 15). Bu dönemde kullanılan seramiklerin üzerindeki bezemelerle, figürinler üzerinde kullanılan bezemelerin,

teknik ve stil açısından benzerlikler barındırdığı görülmektedir; bu sebeple iki fikir akla gelmektedir. Bölgedeki ustalar tarafından seri üretim yapıldığı ya da yerleşim içlerinde rastlanılması sebebiyle bu tekniğin herkes tarafından bilinerek yapılma olasılığını düşündürmektedir.

Pişmiş toprak figürinler, insan ve hayvan modellemelerinde inanç sisteminin, sosyo-ekonomik yaşantıyı yansıtan üretim teknikleri, üslup ve ikonografik özellikleri ve kültürel bağlantıları ile en önemli araçlardan biri olmuştur. Figürinlerin, coğrafi yayılımı, toplumların kullanım yoğunluğuna göre beğenilerini kronolojik bir figde sanatsal gelişimini anlamamızda yardımcı olmuştur.

MÖ 3. binyılda bölgede görülen pişmiş toprak figürinlerde diğer bölgelerden farklı olarak standartlaşmış bir figürin üslubu ve yapım tekniği saptanmıştır. Sütun benzeri alt gövde, keskin hatlara sahip omuz, yassı üst gövde, gösterişli saç modeli ve boyunda klasikleşmiş aksesuar görünümüne sahip insan figürinleri bölgesel üslubunu temsil etmektedir.

Bölgede MÖ 3. binyılın ikinci yarısında yerleşimlerde ani bir artış ile pişmiş topraktan modellenen figürinlerin, belirgin bir öncül olmadan ortaya çıkmasının nedeni MÖ 2. binyılın başlarına kadar bölgenin figüratif temsiline hâkim olmalarıdır. Farklı tasarlanmış figlerle değiştirildiğinde figürinlerin oldukça kısa ömürlü olduklarından ve incelenen alanda çok sayıda bulunmasından dolayı MÖ 3. binyıl sonlarına doğru Pişmiş toprak figürinlerine yoğunlukla rastlamaktayız.

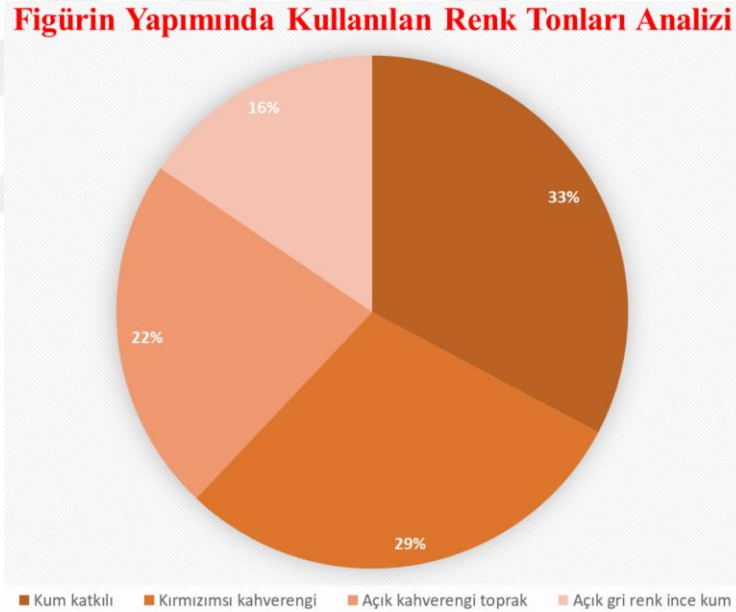
Pişmiş toprak figürinlerin bozulmalarının nedenleri

- **Çevresel Faktörler.** Figürinler genellikle toprak altında bulunurlar ve bu, onları hava ve su gibi dış etkenlerden korur. Ancak, toprak altındaki koşullar her zaman ideal olmayabilir. Örneğin, toprakta bulunan asidik veya bazik maddeler figürinlerin yapısını bozabilir.
- **Fiziksel Hasar.** Figürinler, kazı sırasında veya sonrasında fiziksel hasara uğrayabilir. Bu, genellikle kazı araçları veya taşıma sırasında meydana gelebilir.
- **Zamanın Etkisi.** Pişmiş toprak figürinler binlerce yıl boyunca var olmuştur ve bu süre zarfında doğal olarak aşınma ve yıpranma meydana gelmiştir.
- **Üretim Teknikleri.** Figürin üretim tekniği, figürinlerin üretim serilerinin tekrarlanmasında, tiplerin dağılımında ve ikonografileri üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu teknikler, figürinlerin zaman içinde nasıl bozulduğunu da

etkileyebilir. Bu nedenlerle, pişmiş toprak figürinlerin korunması ve restorasyonu, arkeolojik çalışmaların önemli bir parçasıdır.

Pişmiş toprak figürinler genellikle el ile doldurma işlemlerinden geçmektedir. Her iki yöntem için de hamur hazırlanması gerekmektedir. Pişmiş toprak figürinlerinin üretiminin başlangıç aşaması ve yapılacak model için model hamurunun ve model hamurunu oluşturacak malzeme, biçimsel ve renksel olarak oldukça önem taşımaktadır. Başlangıç aşamasında oluşturulan figürün hamurun dayanıklı olması için çeşitli inorganik katkı maddeleri eklenmiştir. Genel olarak bakıldığında pişmiş toprak figürinlerin kullanımda tonsal olarak büyük farklılıklar görülmemektedir (Liebowitz, 1988, s. 2; Strommenger, 2010, s. 2). Malzeme genellikle bölgedeki figürinlerin tonlarına bakıldığında Emar’da ele geçen bir figürinin farklı olduğunu görmekteyiz. Buradaki figürin kum katkılı, kırmızımsı kahverengi, orta ince bir kilden yapılmıştır.

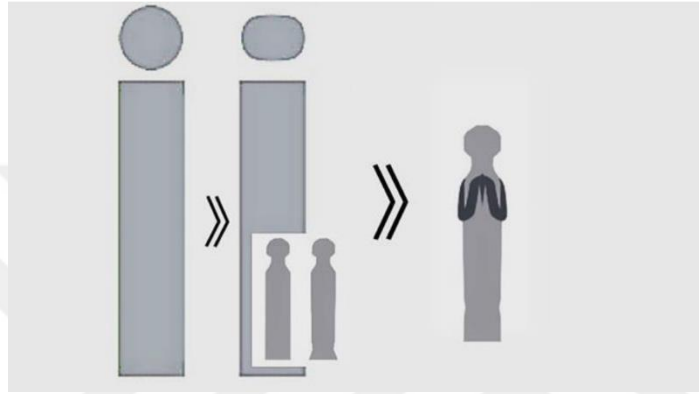
Şekil. 2. Figürin yapımında kullanılan renk tonları analizi.

MÖ 3. binyılda, Orta Fırat Bölgesi’nde dönemin teknolojisi figürinler genellikle el yapımıdır. Elle yapılan figürinlerde hamuru eller arasında yuvarlanarak uzatılan, düz bir yüzeye hamuru yatırıp düz-oval figleri verilerek gövde kısmı oluşturulurdu. Figürinlerin ön ve arka tarafı daha geniş yapılmıştır, bunun sebebi Orta Fırat Bölgesi’nin klasikleşmiş formu olan, yassı duruşu/sabit duruşunu sergilemesi içindir. Kilden yapılan hamurun bir kısmı da boyun ve kafa yapımında kullanılır. Geri kalan hamur, sabitlenmeyen figürinler için kaide ve Tabloan oluşturmak için kullanılır.

Figürinler için kullanılan kil, seramik malzemesiyle benzerdir. Bölge de sıklıkla rastlanan açık gri-kahverengi renkte kum ve ince, ufak kireç parçaları içeren malzemeden oluşmaktadır. Kireç kullanılmasının amacının figürinin sabitleyebilmek olduğu düşünülmektedir. (Liebowitz 1988, s. 2; Meyer ve Pruss, 1994, s. 20; Strommenger, 2010, s. 2). İncelenen figürinlerin el yapımı olmasına rağmen morfolojilerinden de anlaşılacağı üzere, birkaç farklı işlemden geçerek üretilmiştir.

Şekil. 3. Figürin yapım tekniği örneği (vücut).

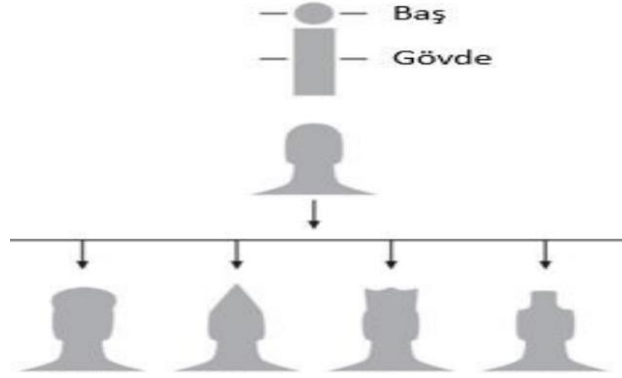

Figürinler, **Şekil. 3**'te de görüldüğü gibi başları yapılmadan önce gövde kısmı yapılmıştır. Eller, sonradan gövdeye eklenerek yapılmıştır. Parmak görüntüsü, ucu sivri bir aletle çentikler atılarak tasarlanmıştır. Alt gövde ya düz-oval bir kesitle bırakılmış ya da dar kenarlardan yeniden düzleştirilerek dikdörtgen bir kesit elde edilmiştir. Figürinin ayakta dik durabilmesi için daha önceden de açıklanan yuvarlak oval kenarlı içbükey bir ayak yapılmaktadır. Bu da geniş formuyla uzun ve çok ince modellenmiş gövdeye sağlamlık kazandırmaktadır. Figürin hamuru bu işlemlerin ardından kurutulmaya bırakılırdı. Figürini başın ve vücudun birleştirilmesinin ardından saç stiline ve süslemelerin eklenmesi için ve ortaya sağlam bir işçiliğin çıkması için figürinin kurumaya bırakılması gerekmektedir.

3.3.1. Baş ve Başlık Yapım Tipleri

Figürinlerin başları, burun, başparmak ve işaret parmağı ile sıkıştırılarak yuvarlak bir kilden yapılmıştır. Figürinler, başlıklı ve başlıksız olarak alt gruplara ayrılarak açıklanmıştır (**Şekil. 4**).

Şekil. 4. Baş yapım teknikleri.

3.3.1.1. Diademli Figürinler

Başın etrafına takılan, üzeri işlemeli ince bir şerit biçiminde taç veya bant diademdir. Diadem, saç modeli için tasarlanan, başın arka tarafında doğru topuz görünümü sağlamak için kullanılmıştır (**Ek 20-26**). Bazılarında alnında büyük bir delik vardır.

Diadem, saç modeli için tasarlanan, başın arka tarafında doğru topuz görünümü sağlamak için kullanılmıştır. Bu tip Kuzey Suriye ve Orta Fırat Bölgesi'nde oldukça geniş bir yayılım göstermektedir. Hallawa A'da Yerleşimlerin belirli bölgelerinde göze çarpan bir yoğunlaşma görünmüyor. Sokaklara nazaran yerleşim içi odalarda daha fazla figürin ele geçmiştir. Sokakta yedi figürin, ev içinde üç figürin ele geçmiştir; tapınak kompleksi E odasında bulunmuştur. Tall Bi'a da 8 figürin, (**Ek. 20-23**; Strommenger ve Miglus, 2010, Şekil. 2, 4.9, 3.7-8; Meyer-Pruss, 1994, Lev. 7, Şekil. 8, 10-12, 97, 104, 115, 121 126). ele geçmiştir. Tell Banatta ise (Czichon ve Werner 1998, fig. 156/57). ele geçmiştir. Tell Selenkahiye'de (Liebowitz, 1988, pl. 2.4; 3.3, 5.1-2, 7B.1/. Badre 1980, pl. XL.36, XLI.45). ise 4 tane Diadem başlıklı figürin ele geçmiştir.

3.3.1.2. Sivri Şapkalı Başlıklı Figürinler

Sivri şapkalı başlıklı figürinler, tepeye doğru sivrilmiş ve bir nokta ile biten ve yine çentik süsleme ile süslenebilen bir başlık takmaktadırlar. Sivri şapkalı başlıklar başın sadece üst kısımda modellenmiştir (**Ek. 27-30**).

Sivri şapkalı başlıklar sadece üst kısımda modellenmiştir. Tell Bi'a'da sivri başlıklı figürinler kadın-erkek olarak ayrılmıştır. Gre Virike'de farklı olarak figürin de başlığın altında sivri şapkanın alt kenarını temsil eden bir bant uygulanmıştır (Ökse, 2006, Şekil. 39). Tell el-Abd'de sivri şapkalı bir figür başı ele geçmiştir. Bu diğerlerinden farklı olarak tepe kısmında nokta gibi bir iz bırakılmıştır (Pruss, 1995, s. 74). Otto, Tanrı Dagan tasviri üzerine bir denemede, yakın zamanda figürinlerin Sivri şapkalı haritasını çıkarmıştır. Bu haritalama doğuda Chuera'dan batıda Selenkahiye'ye ve kuzeyde Tell Amarna'dan bir ana dağıtım bölgesini kapsamaktadır. Selenkahiye'de 10 tane (Liebowitz, 1988, pl. 16.1-10)., Tell Banat'ta, 3 tane figürin ele geçmiştir (Czichon ve Werner, 1998, fig.176, 1.57; Şekil. 177, Strommenger ve Miglus 2010, 15. 8,10).

3.3.1.3. Taç Başlıklı Figürinler

Taç başlıklı figürinler, başın alın kısmının yukarısından dikey olarak uygulanan bir nesne tarafından genişletilir. Genişletilen hamurun kenarları ağız kenarları yatay olarak uzatılmıştır. Uzatılan hamur verilmek istenen şekli oval hale gelinceye kadar uzatılıp, taç şekli oluşturulmuştur. Bu figürinler başa yapıştırılmış yüksek ve içi boş bir başlık takarlar, bunun kenarı ara sıra birkaç kez içe doğru bastırılır, bu da özelliğiyle de sivri başlıklı figürinlere benzemektedir.

3.3.1.4. Çok Başlı Figürinler

Figürin başları ayrı ayrı yapılıp, başın arkasında yeniden birleştirilmiştir. Ancak, figürinlerin baş kısmında, çıkıntının ucunun ikiye bölünmesiyle oluşturulmuş gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, ön görünümde açıkça görülebilen ayrı kafaların boyun çizgisi sadece arkataraftan bakıldığında, tek bir figürin görünümü vermektedir. Figürin başları ayrı ayrı yapılıp, başın arkasında yeniden birleştirilmiştir. Bu figürin tip benzerleri Hallawa A 3-44 A/B odalarından (Meyer ve Pruss, 1994, kat no. 327-330, Şekil. 27). ve Tapınak kompleksinden 3-44 B odasından (Meyer ve Pruss, 1994, kat no. 328, Şekil.27, lev. 13). ele geçmiştir.

3.3.2. Üst Gövde Yapım Teknikleri

Gövde yapım tekniği başlığı adı altında; omuz, göğüs ve boyundan bahsedilecektir.

3.3.2.1. Boyun Yapım Teknikleri

Figürinlerin boyun kısmında, hamurun dörtte birinden daha bir az parça kullanılır. Boyun şeklini göre uzatılan hamur parçası başın arkasına yapıştırılabilir veya çıkıntılı

olarak uygulanabilir. Boyun, gövde ve kafatamamlandıktan sonra, boyun Tabloanı omuzlar arasında bastırılarak açılarak ve gövde üzerindeki fazla kilden yapılan hamur başparmak kullanarak yumuşatılarak birleştirilir (Strommenger, 2010, s. 4).

3.3.2.2. Omuz Yapım Teknikleri

Figürinlerin omuz bölgesi oluşturulmadan önce boyun kısmı modellenir, ardından hamur yuvarlatılıp üst vücut yerleşimi alt vücut yerleşiminin daha fazla düz olacak figde düz bir yüzeye bastırılıp; sağ ve soldaki omuzları temsil etmek için dışa doğru uzatılır. (Meyer ve Pruss, 1994, s. 17). Böylece omuz köşeli ve aynı zamanda daha kavisli olabilir. (**Ek. 30-34**) Gövde ve kafa tamamlandıktan sonra, boyun Tabloanı omuzlar arasında bastırılarak ve açılarak gövde üzerindeki fazla kil başparmak ile yumuşatılarak birleştirilir. Omuz, göğüs, kollar olarak ayrılmıştır. Omuz; figürinlerin omuz bölgesi boyun kısmı modellenerek oluşturulmuştur.

Omuz tasarımı, el yapımı figürinlerde oldukça değişken bir özelliktir ve tipolojisi değişkenlik göstermektedir. Omuzun temel şekli, kolların sabitlenmesiyle modellenir. Omuz formları genellikle kavisli ve geniş olarak tasarlanmıştır. Bu tipte figürinler Tell Banatt ve Tell Bi'a da ele geçmiştir (**Ek. 29-37**; Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 248.65; Şekil. 262.65; 265, / 66/ Czichon –Werner 1998, fig.248, / 66/. Czichon –Werner 1998, fig.249, / 65/Czichon –Werner 1998, fig.200, / 61/ Prus 1994, /.43;7).

Elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinlerin hamuru yuvarlatılarak yuvarlatılmış yassı oval biçiminde halinde kullanılmıştır. Eller göğüs üzerine konulan figürinler Tell Bia'a, Tell Munbaqa, Tell Selenkahiye de rastlanır. (**Res 30-34**. Czichon ve Werner, 1998, fig.205-206, 208 (*El 62*)., 249 (*El 65*).; Pruss, 1994, Şekil. 24.1, 5, 15; 29.9; 43.5; Porter, 1998, 125-163; Badre, 1980, pl. 6.3; 7.1-2). Qara Quzaq'da ele geçen figürinde omuzlar belirgin ve geniş, bir kolu kırık, göğüsleri yuvarlak, delinmiş bir görünüm verilen eller göğüs üzerinde farklı olarak kalçası çıkıntılı ve cinsel organı belirgin olarak gösterilmiştir (Peltenburg, 1996, fig. 13; Olszewski, 2004, s. 11).

Tell el-Abd'deki sütun benzeri bir gövdeye sahip olan figürinin başı eksiktir. Boyun kısmı çentik bezemeye süslenen alanda aksesuar veya kıl görünümü elde edilmek istenmiştir. Göğüs görünümü kol ve omuz hizasına yakındır, elleri göğüslerinin hemen altındadır.

Tall Munbaqa'da bu tipte iki figürin ele geçmiştir. Cinsel uvzu Qara Quzaq'da görülmüştür. Kollar gövdeye sonradan eklenmiştir. Kollar dirsekten bükülür vaziyette,

eller göğüs üzerinde ya da göğsün yukarısında ve göğsün aşağısındadır. Baş kısmı genellikle kırıktır, Selenkahiye’de bulunan figürinde diğer figürinlerden farklı olarak yüz hattı belirgindir ve boyunda kolye görünümü oluşturulmuştur. Kulakları ise yana doğru çıkıntılıdır, küpe detayı oluşturulmuştur.

Kolları temsil eden kil şeritler modellenmemiş omuzlara sabitlenerek vücudun üst gövdeye paralel yanlarına uygulanmıştır. H. Liebowitz'in 1988 yılında yayınlamış olduğu “Terra-Cotta Figürinler ve Model Araçlar” adlı eserde tipoloji ayrımı yaparken, kolların duruşuna göre bir ayrım yapmıştır. Hallawa’da ve Tell Bi’a da alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Orta Fırat Bölgesi’nde figürinler genellikle kollar göğüs hizasında ve göğsün biraz aşağısında dirsekten bükülmüş halde betimlenmiştir. Farklı olarak Lidar Höyük’ten (Mellink, 1985, s. 555, lev. 62, Şekil. 11). ve Mari’den (Weygand, 2007, Şekil. 7). gelen figürinler, öncelikle elleri karınlarına dayayarak kollarını tutma biçimleriyle yapılan çıplak erkek figürinlerini de içermesi nedeniyle farklılık gösterir.

3.3.2.3. Göğüs Yapım Teknikleri

Göğüs yapımı sırasında figürinin sütun benzeri vücut formu oluşturulup, gövdeye üst kısımdan delik açılır ancak farklı bir hamuru yuvarlatarak iki parça halinde gövdeye yapıştırılırdı. Yuvarlatılmış yassı oval biçiminde çok fazla rastlanılmamasına rağmen Harran’da göğüste ve kolye de yuvarlatılmış yassı oval biçiminde görülmüştür (Peltenburg, 1996, s. 12, fig. 13).

3.3.2.4. Kol Yapım Teknikleri

Kolları temsil eden kil şeritler modellenmemiş omuzlara sabitlenerek vücudun üst gövdeye paralel olarak sağ ve sola eklenir. Kollar önce karın bölgesinde yukarı doğru bükülmüş ve da iki kol birbirine paralel olacak figde uç kısmı boynun biraz altına gelecek figde yerleştirilir.

3.3.3. Alt Gövde Yapım Teknikleri

Sütun benzeri alt gövdeye sahip olan figürinlerde cinsiyet belirgin değildir. Sütun benzeri figürinler ayakta ve oturarak genellikle bir elbise görünümü sağlayan bir sütunla karşımıza çıkmaktadırlar. Ayakta duran bireysel figürinlerin oval ile dikdörtgen, bazen içbükey modelli bir Tabloanı vardır.

Kadın figürinlerinde hiç yuvarlatılmış yassı oval biçiminde bulunmazken, erkek figürinlerin cinsiyeti yuvarlatılmış yassı oval biçimindelerle temsil edilmektedir. Erkek figürininde bir kil şeritten erkek cinsiyet uvzu yapılmıştır. Buna örnek olarak Jerablus Tahtani’de ele geçen bir kadın ve erkek figürini verilmiştir. Orta Fırat

Bölgesinde bu dönemde, figürinlerde sütun benzeri elbise görevi gören bir modelleme yapılmıştır. Genel olarak bakıldığında alt gövdeye dair süsleme yapılmamıştır (**Ek 51-4**) Badre, 1980, pl. 1.1; 21.4). Kadın erkek cinsel organ betimlemesi ve bacak görünümü ve figürinin ön tarafından nadiren rastlanılan ayak görüntüsüne rastlanılmıştır.

Kadın figürinleri genel olarak göğüs formlarından anlaşılır ancak Tell Selenkahiye’de çıplak bir kadın figürinleri dar vücut altlı, sütun benzeri bir alt gövdeye sahiptir. Birkaç tane cinsiyet ayrımı kesinleşmeyen bacaklara da rastlanmıştır. Özellikle kadın figürinlerinde cinsiyeti belirtmek için kazıma bezeme kullanılmıştır. Erkek figürinlerinde derin çentikli bir çizgi ağzı, sık çentikli çizgiler ise parmaklar arasındaki boşlukları gösterir.

Bacak parçaları ya kesik çizgilerle tasarlanmıştır ya da sonradan yapılıp yapıştırılmıştır. Bacaklar genellikle bacakların birleştiği yuvarlak ila dikdörtgen bir platformda biter, bu nedenle bazen hiç ayak görünmez. Sadece Tell Selenkahiye’de ayak benzeri bir görünüş elde edilmiştir (Badre, 1980, pl. 21.4; Strommenger ve Miglus, 2010, s. 35, Şekil. 14).

Ayaklar, arkadan katlanan ve topuklara uygulanan dikdörtgen bir platform üzerinde durmaktadır. Figürinler neredeyse tamamen ayakta tasvir edilmiştir. Oturmuş bir örnek Tall Bi'a'da ele geçmiştir (Strommenger ve Miglus 2010, s. 35, Şekil. 14.). Ayaklar, tasvir edilen ayakların detay düzeyine bağlı olarak dikdörtgen veya yuvarlak olacak figde tasarlanmış yükseltilmiş bir platform üzerinde durmaktadır. (**Ek 53**) Figürinlerin ayakları da yontulmuş ve dikdörtgen platformlara oturtulmuş. Bu platformlar ayaklardan modellenmeyip, figürün ayak Tabloanlarına uygulanan ayrı ayrı işlenmiş parçalardır.

3.3.4. Bacak Yapım Teknikleri

Figürinler kil çekirdekten modellenmiştir. Alt gövde kesilmiş, bacaklar modelleme amaçlı bölünmüştür. Modellemeden sonra, anatomik olarak kısa ya uzun olarak bacaklar yeniden birleştirilir. Bazı durumlar da ise kesik çizgiler atarak bacak görüntüsü sağlanmıştır. Figürinlerin bacakları ileriye dönük, muhtemelen oturma pozisyonuna işaret ederek tasarlanmıştır. Bacaklar genellikle bacakların birleştiği yuvarlak ila dikdörtgen bir platformda biter.

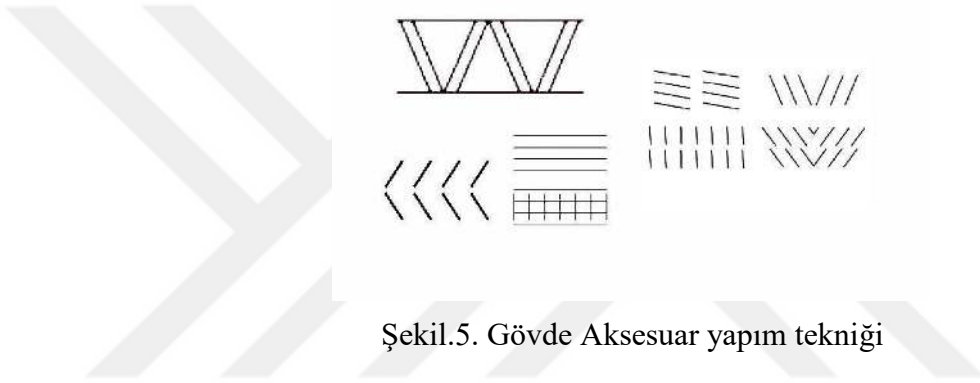
3.3.5. Ayak Yapım Teknikler

Ayaklar, arkadan katlanan ve topuklara uygulanan dikdörtgen bir platform üzerinde durmaktadır.

3.3.6. Aksesuar Yapım Teknikleri

3.3.6.1. Kolye Yapım Teknikleri

Figürinlerin baş ve gövde arasını doldurmak için tekli veya çoklu olarak kullanılan tasarımlardır. Tek bir hamur parçasından oluşabildiği gibi, birden fazla kısa veya uzun parçalardan yapılabilmektedir. Kolyeler, farklı geometrik desenlerle oyularak yapılan birkaç sıra halinde görünebilen veya birleştirilebilen yatay, çapraz ve dikey çizgilerden oluşan üstten ve altta yatay sonlandırma hatları (**Şekil. 5**). bant görüntüsü verilen basit tasarımlardır. Genellikle, figürinlerin sadeceönden görünüşlerinde kolye görüntüsü verilen bezemelere rastlanır.

Şekil.5. Gövde Aksesuar yapım tekniği

3.3.6.2. Küpe Yapım Teknikleri

Başın sol ve sağ kısmına, kulağın çevresine önden arkaya doğru küçük hamur parçalarıyla yapıştırılarak ya da delinerek küpe görüntüsü sağlanır. Bununla birlikte, kulak çevresine yerleştirilen takıların yanı sıra kulağın ön kısmına uygulanan oval şeklinde küpeler de bulunmaktadır.

IV. BÖLÜM

PIŞMIŞ TOPRAK FIGÜRİN TİPLERİ

Orta Fırat Bölgesi, ETÇ Figürinleri form olarak Kadın Figürinleri, Erkek Figürinleri, Hayvan Figürinleri olarak, 3 ana forma ayrılarak incelenmiştir.

4.1. Kadın Figürinleri (Tip 1)

Kadın figürinleri, karşımıza Üst Paleolitik çağda, Venüs figürinleriyle karşımıza çıkar. Natüralist biçimli çıplak, iri vücut hatlarına sahip kadınları çeşitli pozisyonlar da karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Neolitik dönemde Çatalhöyük, Köşk Höyük yerleşimlerinde antropomorfik figürinler oldukça yaygındır (Özbay, 2016 s.238).

Kalkolitik dönemde, Anadolu'da pişmiş toprak figürinlerin üretimi azalmaya başlar ve daha çok Batı Anadolu'da ele geçen figürinler, Neolitik döneme göre daha düz ve daha stilizedir (Gündoğan ve Aydıngün, 2003, s. 14-16).

Kadın figürinleri, tarih boyunca sanatın birçok dalında yer almıştır. Mezopotamya'da ele geçen figürinler benzer gelişmeler göstermektedir. Hassuna, Samarra ve Halaf dönemlere ait figürinler çoğunlukla natüralist ve iri kadınlar olarak yorumlanmıştır. Figürinlerin göğüsleri ve kalçaları natüralist bir figde işlenmiştir. Anadolu'da bölgesel gruplar birbirinden bağımsızken Mezopotamya ve Levant'ta benzerliklere rastlanmıştır (Gündoğan ve Aydıngün, 2003, s. 14-16). MÖ 3. binyılın ilk yarısında pişmiş toprak figürinler kabaca yapılmıştır. Kadınları göğüs duruşları başlarında bulunan taç, saç topuzları ve kol duruşlarından kadın olduğu anlaşılmaktadır. Orta Fırat Bölgesi figürinlerinde cinsel organ betimlemeleri sayıca oldukça azdır. Cinsel organ betimlemesi kadınlar da Jerablus Tahtani'de; Tell Selenkahiye, Tell Munbaqa' da ele geçen bir figürinlerde kabaca tasarlanmıştır. Mezopotamya ve Levant'ta pişmiş toprak figürinler, bir yüzey işlemi yapılmamıştır (Gündoğan ve Aydıngün, 2003, s. 14-16). Genellikle çok pişmemiş veya sadece biraz

yanmış işlemi yapılmamıştır. Genellikle çok pişmemiş veya sadece biraz yanmış, muhtemelen diğer türlerin sert pişirildiği bir fırının içinde bulunuşlardır. Çoğunlukla, yana doğru gerilmiş kolları, bir noktaya doğru sivrilmiş pozisyonda betimlenmiştir. Kadın figürinler, bölgelere göre farklılık gösterir. Ancak genellikle, en ayrıntılı kısımlar üst gövdeler ve kafalardır (Gündoğan ve Aydıngün, 2003, s. 14-16). Başlığın farklı özellikleri, saç şekli, takıları, kolların konumu ve süsleme teknikleri, daha başka tiplerin tanımlanmasına olanak sağlar. Kadın figürinlerini kendi içlerinde tiplerin tanımlanmasına olanak sağlar. Kadın figürinlerini kendi içlerinde çıplak kadın figürinleri, göğüslerini tutan ve çocuk taşıyan kadın figürinleri olarak üç bölüme ayrılmıştır. Figürinler erkek veya kadın olabilir; ancak ilişkilendirme her zaman kolay değildir. Göğüslerini tutan veya çocuk taşıyan figürinler çoğunlukla kadın olarak görülür (Sakal;2015, s.215).

4.1.1. Çıplak Kadın Figürinleri (Tip 1.1)

Çıplak kadın figürinleri, insanlık tarihinin bilinen en eski figürinlerinden biridir. Almanya'nın Schelklingen yakınlarındaki Hohle Fels Venüsü, bu figürinlerden biridir. Buz Devri'nde mamut fildişi kullanılarak yapılmıştır ve kasık bölgesi tasvir edilmiştir (Gündoğan ve Aydıngün, 2003, s. 14-16). Eller, göğüslerin altına yerleştirilmiştir. (Ek 55) Eller, destek için göğüslerin altına yerleştirilmiştir. Bu ikonografik tiplere dünyanın birçok farklı bölgelerinde bulunankadın figürinleriyle benzer özellikler taşımaktadır.

MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Güneyde Tall Bi'a'dan (Strommenger ve Miglus 2010, s. 35). Tell Hadidi'ye kadar uzanan bir çekirdek bölgede bulunan kadın figürinlerinin benzerleri çok sayıda yeniden karşımıza çıkmaktadır. El yapımı pişmiş topraktan yapılmış figürinlerin sayısı fazla olmasına rağmen, benzerlikler üretimde yenilenmediğini ve gelişmediğini göstermektedir. Çoğu çıplak figürin gerçekçi bir figde tasarlanmış ve herhangi bir süsleme olmaksızın tasvir edilmiştir. Örneğin Badre'nin yayınladığı Byblos'ta ele geçen bir kadın figürinin cinsel organı ve vücut hatları dışında başka bir hat görülmemiştir. Mari figürinleri, genellikle bacakları yuvarlak ile dikdörtgen bir platforma bağlanmış, ayaklar arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır (Sakal 2013, 147, abb. VI.20; Sakal 2015, 269). Figürinlerin çoğu göğüslerini destekleme hareketiyle tasvir edilirken, bazıları bir çocuğu emzirirken tutulmuştur. emzirme döneminde de tuTabloilir. Bu tip daha çok Fırat'ın doğu kıyısında Tell Sveyhat (Hollanda, 2006, Şekil. 331.3)., Tell Munbaqa (Czichon ve

Werner, 1998, kat. no. 59, 224, pl. 192.), Hallawa B'de (Meyer ve Pruss 1994, Şekil. 27.332). ele geçmiştir.

4.1.2. Çocuk Taşıyan Kadın Figürinleri (Tip 1.1.2)

Çıplak kadın figürinlerinin göğüslerini tutan kadın figürinleri, Orta Fırat Bölgesi'nde yoğunlukla kolları/elleri göğsün altında gösterilir. Bu tip figürinler, Mari'de olduğu gibi, Orta Fırat Bölgesi'nde daha doğal bir figde figlendirilmiştir. Korunmuş birkaç üst beden, göğüsleri tutan elleri gösterir. Erkek figürinlerinde de elleri göğüste tutanlar vardır, ancak sayıca kadın figürinleri yoğunluktadır. Bu tip figürinlerin ayrımı, vücutlarında bulunan kolye ve başta bulunan taç tasarımlarından anlaşılabilir. bulunan taç tasarımlarından anlaşılabilir. Bu tip figürinler Tell Chuera (Orthman, 1995, Şekil. 62.6). ve Tell Bia'da (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 2, 47, 102). ele geçmiştir.

4.1.3. Çocuk Taşıyan Kadın Figürinleri (Tip 1.1.3)

“Çocuk Taşıyan Kadın Figürinleri” başlığı altında, Tell Bi'a'da bulunan kadın figürinlerinin tasvir edildiği belirtilmektedir. Bu figürinler, elleri göğüs üzerinde duran kadınları ve ardından çocukları tasvir eder. Çocuğu tutan kolların modellemesi daha sonra yapılır. Figürinler genellikle ayakta durur ve bazen muhtemelen emzirdikleri bir çocuğu kollarında tutarken gösterilirler.

4.2. Erkek Figürinleri (Tip 2)

Erkek figürinleri, el yapımıdır ve neredeyse hepsi kırıktır. İnsan yapımı bu malzemeler çeşitli formlarda görülebilir (insan biçimli, hayvan, tanrı ve tanrıça, belirsiz). Figürinlerin formu benzer öğeler üzerinde değişik açılarda görülen farklı unsurların (pişmiş toprak, tunç, mermer, kireçtaşı vb.). tanımına da yardımcı olurlar. MÖ 3. binyılda erkek figürinleri genellikle çıplak ya da kısmen giyinmiş olarak tasvir edilirler. Bazıları silahlarla donatılmıştır. Erkek figürinlerinin yüzleri genellikle belirgin değildir ve vücutları daha az detaylıdır.

Mari ve Assur'da çıplak erkek figürinlerine rastlanmıştır. (Weygand, 2007, Şekil. 7; Klengel-Brandt, 1978, pl. 5.133-134). Cinsiyet belirtilmediği için figürinlerin çoğunun kadın mı erkek mi olduğu anlaşılamamaktadır. Jerablus Tahtani'nde bulunan figürinler arasında, kısa kollu figürinler ve sivri başlıklı figürinler genellikle erkek olarak yorumlanmaktadır. Pişmiş toprak figürinlerin kabaca yapılmış olanları çoğunlukla erkektir, kadın figürinleri ise daha estetiksel formda yapılmıştır. Sakallı figürinler erkek olarak yorumlanır. Tell Munbaqa'da bir figürinin başı, erkek

silüetine oldukça benzemektedir. (Czichon ve Werner 1998, pl. 59.232, 243-245,283, Strommenger ve Miglus, 2010, sayfa 27, Şekil. 14).

4.2.1. Sivri Başlıklı Erkek Figürinleri (Tip. 2.1)

Sivri Başlıklı Erkek Figürinleri, tepeye doğru sivrilen ve bir nokta ile biten başlık takmaktadırlar. Bu tip başlıklar genellikle erkek figürinlerinde görülse de kadın figürinlerinde de benzer başlık tipleri görülmüştür. Kadın ve erkek cinsiyet ayrımı yapılmasında, kolların konumunun cinsiyet tanımlanmasında nasıl katkıda bulunduğu Tell Bi'a'dan ele geçen göğüsleri olan kadın figürinin sivri uçlu bir başlığı tutan hareketler ile betimlenmesiyle ayırım yapılmıştır (Strommenger ve Kohlmeyer, 2000, s. 49, lev. 67.31; Strommenger ve Miglus, 2010, s. 16, Şekil. 15).

Sivri başlıklı figürinler genellikle erkek figürinleri olarak anlaşılır, çünkü kısa kolları olan ve ayrıntılı bir saç modeli olmayan figürinlerdir. Ancak bazı figürinler, kollarını tuttuklarından kadın oldukları açıkça anlaşılabilmektedir. Bu nedenle, sivri başlığın kesinlikle sadece bir erkek başlığı olmadığı görülmektedir göstermektedir (Strommenger 2010, s. 7).

4.2.2. Sakallı Erkek Figürinleri (Tip 2.2)

Erkek figürinlerinin cinsiyeti genellikle kıyafet giyiminden dolayı belirlenir. Cinsel organların gösterilmemesi, bu işi daha da zorlaştırır. Bu nedenle, sakallı figürinlern erkek olarak nitelendirilmesi daha doğru bir sonuç elde edilmesini sağlar. Sakallı erkek figürinleri çene kısmında çentik bezeme ile betimlenir (Strommenger ve Miglus, 2010, pl. 18.16).

Erkek ikonografisinde ağız temsiline her zaman sakalla ilişkilendirildiği gözlemlenmiştir. Bu gözlem, Tell es-Sweyhat da ele geçen bir figürinle desteklenmektedir (Zettler, 1997, SW 812, Fig.2.19.a-b; Olszewski, 2004, s. 11).

4.2.3. Kolları Uzatılmış Erkek Figürinleri (Tip 2.3)

Kadın figürinlerinin kol pozisyonu net bir figde tanımlanabilirken, erkek figürinlerin pozisyonu her zaman onların tek özelliği olarak görünmemektedir. Strommenger'e göre "*Kollarını uzatmış ve içlerinde silah veya gereç tuTabloilen (...).*" figürinler erkek figürini olarak yorumlanmaktadır (Strommenger,2010, s. 3). Bu kol pozisyonunun sivri başlıklı veya taçlı kafalarla birleşimi de erkek figürinlerinin bir özelliği olarak düşünülmektedir (Petty, 2006, s. 29).

4.2.4. Küpeli Tasvir edilen Erkek Figürinleri (Tip 2.4)

Küpelî tasvir edilen erkek figürinler, kulak ve yuvarlatılmış yassı oval biçiminde her zaman ayrı değil, daha çok tek bir parça olarak görülmektedir (Czichon ve Werner, 1998, s. 29). Kulağı kapatan veya gösteren bu küpeler, kulakların anlamı ve yorumu hakkında bir tartışma başlatmıştır (Meyer ve Pruss, 1994, s. 25, 33). Strommenger'e göre iki tür küpe vardır. bir “*katlanmış bantlardan yapılmıştır*” ve “*kulak merkezi delinmiş disklerden*” yapılmış küpler mevcuttur (Strommenger 2010, s. 4, 23). Bu tanım önemlidir, çünkü bazı kafa tipleri yalnızca belirli bir kulak süsü ile kombinasyonu halinde ortaya çıkar ve bu olası kombinasyonun arkasında, erkek figürinlerinin her zaman tek parça küpelerle görüldüğü, cinsiyete özgü bir temsil de olabilir. Kadın ve erkek figürinlerinin ortak bir aksesuarı olan küpelî figürinler, cinsiyete özgü bir aksesuar değildir. Küpeler, Asur’daki Mezar 18’de kulakları delinmiş ve bir ‘bakır küpe’ takılmış tam bir pişmiş toprak erkek figürü ortaya çıkarılmıştır. Bu mezar Ur-III döneminin sonuna tarihlenmektedir (Haller 1954, 9, EK 9g.). Günümüzde, tartışmalara neden olan küpeler hem kadın hem de erkek aksesuarı olarak kullanılmaktadır. Kıbrıs’tan çıkarılan MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen figürinlerin kulakları delinmiş ve kilden yapılmış küpeler takılmıştır (Bolger, 1996, Şekil. 3.).

4.3. Hayvan Figürinleri (Tip 3)

Hayvan figürinleri, Orta Fırat Bölgesi MÖ 3. binyıl için önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Tabloqa baraj projesi kapsamında olan hemen hemen her yerleşimde hayvan figürini bulunmuştur. Hayvan figürünü sanatçıları türlerin özelliklerini vurgulamak istedikleri açıktır. Çeşitli figürin grupları arasındaki farklar, pek de stilistik olarak yorumlanamaz, daha çok taksonomik olarak yorumlanabilir (Liebowitz, 1988, s. 15).

Orta Fırat Bölgesi’nde ETÇ’nın başlarında hayvan figürinlerinin erken örneklerinde daha kabaca tasarlanan figürinler görülmektedir. MÖ 3.binyılın ikinci çeyreğinde daha ayrıntılı figürinler görülmeye başlanmıştır (Pruss, 2011, s. 242). Hayvan figürinleri, insanlığın varoluşundan itibaren duvar EKLERinde, yaşam alanlarında görülmeye başlar ve günümüze kadar gelir. İlkel dönem insanların hayatında, beslenmek ve korunmak için olan hayvanlar duvar EKLERi olarak betimlenir, zaman ilerledikçe yerleşik hayata dönüşen yaşam

tarzı ve insanların oyun oynamaya yönelik iç güdülerini figürinleri oyun aracı kullanmışlardır. Bu araç nitekim bazen insanın kaderini etkilediğine inanılan, kazananın şanslı kaybedenin şanssız bir hayat yaşayacağını inanılan bir hayat felsefesine kadar uzanan bir fikir akımını oluşturmaktadır.

Hayvan Figürinleri olarak karşımıza çıkan hayvanların dönem insanları için gerek besin kaynağının gerek sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi vermesinden dolayı önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Örneğin, Tell Abd'deki hayvan figürinlerinin büyük çoğunluğu (dört ayaklıların %95'inden fazlası). Evcilleştirilmiş hayvanları tasvir etmektedir. Bunlar arasında Boğa figürinleri baskındır (62 figürinden 48'i / %77'si). Boğa figürinleri, Orta Fırat Bölgesi'nin birçok yerleşim yerinde hayvan figürinlerinin en sık görülen kategorisidir (Pruss ve Sallaberger, 2004, s. 5).

Orta Fırat Bölgesi'nden figürinler doğudaki bölgelerde bu tür tarihlendirmeler iyi bir figde kanıtlanmıştır, ancak kabaca modellenmiş hayvan figürinleri 3. binyılın başlarında başlamıştır ve daha ayrıntılı tipler binyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkmaktadır (Pruss, 2015, s. 50). Boğa figürinleri yan boynuzlarla karakterize edilir. Bazı figürinler bir gerdanı gösterir. Birkaç örnek var erkek cinsel organları ile betimlenmiştir ve bu nedenle açıkça boğa olarak adlandırılır (Pruss, 2015, s. 280).

4.3.1. Boğa Figürinleri (Tip 3.1)

Boğa figürinleri, Tell el-'Abd, Halawa A, Munbaqa, Bi'a, Beydar ve Chuera gibi Orta Fırat Bölgesi'nde yaygındır. Figürinler mineral katkılıydı ve koyu kahverengi, kızıl kahverengi, turuncu kahverengi, gri veya hatta tüylerle kaplı olabilirdi. Boğa figürinleri genellikle yan boynuzlarıyla karakterize edilir ve bazıları bir gerdan takardı. Bazı figürinler erkek cinsel organlarıyla tasvir edilmişti ve bu nedenle açıkça boğa olarak tanımlanmıştır.

Bu figürinlerin tam amacı bilinmemekle birlikte, çeşitli ritüellerde ve popüler inançlarda kullanıldığına inanılır. Tanrılara sunulan adaklar veya kötü ruhlarla karşı koruma amuletleri olarak kullanılmış olabilirler¹. Suriye figürinlerinin nispeten basit tarzı ve sıklıkla iridize edilmiş ve beyazlatılmış glazeleri, 20. yüzyılın başındaki restoratörler tarafından "iyileştirilemedi". Sonuç olarak, bugünün koleksiyonlarında daha az Suriye figürini bulunmaktadır ve kültürel arka planları daha fazla araştırma gerektirmektedir.

Piştirme derecesi, yalnızca ustalar tarafından değil, halk tarafından da yapılabildiğinden değişkenlik gösterir. Orta Fırat Bölgesi'ndeki diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi, Halawa A, Munbaqa ve Bi'a'da da boğa figürinleri gözlemlenebilir.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki yerleşimler arasında, boğa figürinlerinin en yoğun görüldüğü yerleşim Tell el-Abd'dir (Rittig, 2010, s. 51). Tell Bi'a'da ise, ayırt edilebilen 116 dört ayaklı figürün 49'u boğa figürinidir (Prus ve Sallaberger 2004, s. 301, Tablo. 6).

4.3.2. Koyun Figürinleri (Tip 3.2)

Koyun figürinleri, genellikle başın yanlarına tutturulmuş kıvrık boynuzlarla ve bazen de postun açıkça tasvir edilmesiyle karakterize edilir. Tell el-Abd'da betimlendiği gibi, iğne benzeri bir aletle yün çentikler atılarak betimlenmiştir. Koyun figürinleri hayvancılığın önemli bir unsurudur. Ancak bu tipteki figürinler yoğunlukta rastlanmamasının sebeplerinden biri gövdeleri belirgin olsa da bacaklarından ve kuyruklarından kırılmış olması nedeniyle malzeme yapısı benzerliği sebebiyle köpek figürinleriyle karıştırılabilmektedir.

4.3.3. Keçi Figürinleri (Tip 3.3)

Keçi figürinleri, koyun figürinleri gibi köpek figürinleriyle benzer formda olduğu için zaman zaman karıştırılması olasıdır, kalkık kuyrukları ve normalde başın tepesinden geriye doğru bakan boynuzları ile ayırt edilebilirler. Vücudun genel görünümü de bir köpekten çok bir keçiye benzer (Toueir, 1978, s. 12). Keçi figürinleri, yan boynuzlara sahiptir bu durumdan dolayı boğa figürinlere benzetilir, kalkık kuyruğu nedeniyle yine ayırt edilerek keçi figürini olarak sınıflandırılır (Czichon ve Werner 1998, Şekil. 79.430; Pruss, 2019, pl. 20,58).

Keçi figürleri, Orta Fırat Bölgesi'nde MÖ 3. binde Tell Bi'a, Tell el-Abdi, Tell Munbaqa ve Tell Selenkahiye gibi merkezlerde ele geçirilmiştir. Bu figürlerin neden keçi olarak seçildiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak evcilleştirilmiş hayvanların çok sayıda olmasına rağmen Mezopotamya, Sümer, Akkad, Anadolu ve Elam'ın yakın doğu kültürleriyle ilişkili mitolojik ve spiritüel olaylara konu olduğu bilinmektedir. Gilbert'e göre, yaban koyunları (*Ovis*). ve keçiler (*Capra*)., kuzey ve doğu Mezopotamya'da Paleolitik'ten Neolitik'e geçiş sırasında evcilleştirilen en eski çiftlik hayvanlarıydı (Gilbert, 2002, s. 3-75).

Son araştırmalar keçilerin evcilleştirilmesi sürecini güneybatı Asya bölgesinde, doğu Akdeniz'den Türkiye'ye ve güney Levant'tan Türkiye'nin güneydoğusuna ve

Suriye'nin kuzeyine, yüksek Zagros dağ otlaklarına ve kurak bölgelere yerleştirmiştir (Zeder, 2000, s. 287). Evcilleştirilmiş hayvanların çoğu Yakın Doğu'da ortaya çıkmıştır. Boğa, keçi, domuz, koyun, kedi, köpek, ördek, tavuk, kaz, at, eşek ve katır bunların örnekleridir (Stiebing, 2009, s. 72). Bu hayvanlar besin, eğitim, sanat ve dini kurban törenlerine varana kadar sosyal hayatın içindeydi (Rhea, 2002, s. 346).

V. BÖLÜM

PIŞMIŞ TOPRAK FİGÜRİNLERİN DAĞILIM ALANLARI

Pişmiş toprak figürinlerin buluntu konumu, figürinlerin hem yerleşim içinde hem de bölgede nasıl dağıldığı hakkında bilgi sağlar. Bu analiz için kullanılan malzeme stratigrafik değerlerine göre gruplara ayrılmalıdır. Belirli bölgelerde belirli figürinlerin baskın olup olmadığını ve nasıl olmadığını gözlemlemek mümkündür.

Bu tez kapsamında iki kategoriye ayrılmıştır. insitu olarak ele geçenler ve yerleşim yerinde bulunmayan figürinler. İlk olarak insitu olarak bulunan figürinler, odaların, sokakların vb. zeminlerinde insitu durumunda bulunan figürinlerin anlamı adak eşyası olma niteliğinden dolayı oldukça büyük önem arz etmektedir. İkinci grup olan yerinde bulunmayan figürinler ise oda dolguları veya silolar, yüzey toprağından gibi stratigrafik olarak gelen figürinlerden oluşur. Bu buluntular, figürinlerin kronolojileri hakkında önemli bilgiler vermekle birlikte, yerleşme içindeki figürinlerin dağılım analizi için sınırlı ölçüde kullanılabilirler. Tabakalaşmamış figürinler veya yüzey buluntuları, yer değiştirmiş olabilecekleri ve dolayısıyla belirlenecek bir tabaka içindeki dağılımın orijinal resmini tahrif edebilecekleri için bir yerleşim içi dağılım analizinde kullanılması oldukça zordur, ancak yüzey buluntuları gibi, bölgesel dağılım analizinde kullanılabilirler.

Yapılan çalışmada, MÖ 3. binyıla ait pişmiş toprak figürinlerin hem yerleşim içindeki dağılımı hem de coğrafi dağılımı ele alınmıştır. Birinci bölümde, figürinlerin yerleşim içindeki dağılımı olası özellikleri daha kesin konumlarında göstermek için anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, bu çalışmada tanımlanan türler incelenerek farklı türlerin dağılımını ve özelliklerini belirlemek ve ayrıca olası farklı dağılım modellerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Genellikle yerleşim yerlerindeki buluntular dönemsel olarak

birlikte yayınlanır. Yayınlar genellikle tipolojiyle ilgilidir ve buluntuların belirli yönlerine dağılmaz. Bu durum, bir yerleşim içindeki pişmiş toprak figürinlerin dağılımını analiz etmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, ilgili yerleşim yerlerinin mimarisi ve stratigrafisi geçici olsa da veya henüz yayınlanmamış olsa bile, pişmiş toprak da dahil olmak üzere buluntular hemen hemen her zaman önce yayınlanır. Tall Bi'a'nın yayını, çeşitli kazı alanlarının ayrı ayrı yayınlandığı, mimari ve katmanların ayrı ayrı yayınlandığı, özellikle ayrıntılı bir kazı dokümantasyonu olması nedeniyle örnek teşkil etmektedir.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerindeki buluntuların yayınlanması konusunda bir eksiklik olduğu envanterlerinin genel bir katalog olarak yayınlanmaması, figürinlerin nerede bulunduğu ve diğer buluntularla nasıl ilişkilendirildiği gibi önemli bilgilerin elde edilememesine sebep olmaktadır. Bu sebeple, çalışmalarda yerleşim analizi konusunda dağılımı en kolay yapılan yerleşimler Hallawa A, Tell Selenkahiye, Tell Bi'a, ve Tell el Abd olmuştur. Bu yerleşim yerleri ve küçük buluntuları ayrıntılı bir şekilde yayınlandığından, analiz için oldukça idealdir. Hallawa A yerleşimi, MÖ 3. binyıla ait önemli yerleşimlerden ve yerleşim alanı analizi için oldukça uygundur. Hallawa A'da sadece konut binaları (3-1 ile 3-46), kanadı (tapınak kompleksi 3-26, odalar AU). ve yerleşimin surlarının bir kısmı inşa edilmiştir. Bu mimari formlardan yola çıkarak yerleşimin farklı alanlarındaki figürinlerin dağılımını belirlemek mümkündür. Hallawa A figürinlerini derleyenler, buluntuların da haritalandığı ayrıntılı bir yayın yayınlanmıştır (Meyer ve Pruss, 1994, harita 7). Yayının katalog bölümünde buluntu durumları adı altında stratigrafik konumu belirtilmemiş olsa da oda, sokak, sokak vb. numaraları not edilmiştir.

Hallawa A'da toplam 421 pişmiş toprak figürin ve pişmiş toprak parçası yayınlanmıştır (Meyer ve Pruss, 1994, s. 52). Ayrıca buluntu yerlerine göre bir odaya veya ara sokağa atanan 106 tane daha vardır. Bu figürinlerin Tabloakalı olup olmadığı veya odalarda bulunan dolgu toprağa ait olup olmaması net değildir.

1. Tabloakadan 4, 2. Tabloakadan 122 figürin gelirken, 3. Tabloakada 145 figürin bulunmuştur, 3 Tabloaka da ele geçen pişmiş toprak figürinlerin çoğu konutlarda özellikle evlerin ana odalarında bulunmuştur. Öte yandan, sokaklarda 21, tapınak kompleksi yerleşiminde 19 figürin bulunmuştur. Buna karşılık, OTÇ 2. Tabloakasındaki figürinlerin buluntu yeri farklıdır, burada sokaklardan ele

geçen buluntular yerleşim içindeki buluntulardan fazladır. 2. Tabloakada, pişmiş toprak figürinlerin neredeyse üçte biri, ara sokaklardan ele geçmiştir (Meyer ve Pruss, 1994, s. 53). Kullanılamaz hale gelen ve kırılan pişmiş topraklar diğer atıklarla birlikte sokağa atıldığı düşünülmektedir. Konut binalarının ana odalarında bulunan figürinlerin büyük bir kısmı “kullanılmaz ve kırık” figürinlerden oluşmaktadır. Bu sebepten kırık ve eksik figürinler için kesin bir yargı yapılamamaktadır. Figürinlerin bir kısmı sokaklardan gelir. Kuzeydeki kapıdan güneydeki Tapınağa giden orta yol 3-S1 üzerinde, biri kapının kuzeyinde (yerleşim duvarının dışında), biri bina kapısında figürinlere rastlanmıştır. Sokak 3S1'den batıya ayrılan Yol 3 -S2'den hiçbir figürin gelmezken, daha güney KB/GD'ye uzanan çıkmaz sokak 3-S3'te figürin parçaları ele geçmiştir. Doğudaki S1 no'lu sokakta 6 figürin bulunmuştur (Meyer ve Pruss, 1994, kat no.; kat no. 323-334, fig.27, EK 13). Konut binalarıyla çevrili 3-S3'teki buluntulardan dolayı bir ara sokaktaki figürinlerin atık olarak değerlendirilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yerleşim içlerinden, Ev 3-1,Q plan karesinde, yani yerleşimin kuzeybatısında yer alır ve sur içinde inşa edilmiştir. Daha önce bahsedilen 3-S3 bu evin girişinin önünde bitiyor. Evin 5 odası vardır ve tamamen ortaya çıkarılmıştır.12 figür parçasına ek olarak bir figür de tamamen ele geçirilebilmiştir. Aynı zamanda giriş odası olan ana oda A'da 10 figür bulunmuştur. B, D ve E figürinleri ve bu erişilebilir odaların üzerinde de bulunmuştur, ancak en arkadaki C ve F odalarında hiçbirisi yoktur. 3-1'in girişinin hemen yanında, sadece bir kısmı ortaya çıkarılmış olan Ev 3-7 bulunmaktadır. Ana oda olarak ele alınması gereken A odası boş iken, tek girişi A odasından olan B odasında bir figürin bulunmuştur. Evin en küçük odası olan, C ve D'de sadece bir figürin bulunmuştur. Ev 3-3'ün kuzeyindeki Ev 3-8, sadece kısmen açığa çıkmış olan A odası ile temsil edilmektedir. Burada sadece iki figür bulunmuştur.

Tapınak kompleksi 3-26'nın kuzeyindeki 3-30, 3-31 ve 3-32 numaralı evlerden toplam üç figür ele geçmiştir ve bunların sadece bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ikisi, sadece kısmen kazılmış olan Ev 3-30'un A Odası'nda ortaya çıkarılmıştır. Tapınak kompleksinin güneyindeki evlerin çeyreğinde sadece birkaç figür ele geçmiştir. Elleri göğüste olan, sütun altlığı benzeri bacaklara sahip olan figürinlerden dört tanesi burada ele geçmiştir (Meyer ve Pruss, 1994, kat.no. 414, fig.28).

Üzerinde diadem ve taç başlıklı figürinler hemen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimin belirli bölgelerinde göze çarpan bir yoğunlaşma tespit edilemiyor, ancak sokaklardan çok odalarda bulunduğu bilinmektedir (Meyer ve Pruss, 1994, kat no. 094, fig.9, EK 7; at no. 115, fig.10-12; kat no. 117, fig.11, EK 9).

Sokaklardan bu baş tipine ait sadece üç figür bilinirken odalarda yedi figür bulunmuştur. Bir başka neredeyse tamamlanmış figür tapınak kompleksi E Odası'nda bulunmuştur. Sivri başlıklı figürinler ise yerleşmenin doğusundaki 3-44 ve 3-45 evlerde üç figürin bulunmaktadır. Çok başlı figürinler yerleşimin doğusunda, 44 numaralı evin A/B odasından gelmektedir (Meyer, 1989, s. 15-16).

Genel olarak, burada sunulan Halawa A'dan elde edilen malzemenin evlerin içinde ve dışında dengeli bir dağılım gösterdiği söylenebilir.

Bölgesel dağılım olarak incelendiğinde, daha önce de belirtildiği gibi, bölgesel dağılım analizi için sadece Tabloakalı figürinler değil, aynı zamanda yüzeyden gelenler de kullanılmaktadır. Bu nedenle, gösterilen dağılım hiçbir figde kronolojik olarak güvenli değildir, sadece figlerin uzamsal dağılımını yansıtır.

Elleri göğüste bulunan figürinlerin dağılımı, kuzeyde Titriş Höyük'ten güneyde Mari'ye kadar uzanan bir bölgeye yayılmıştır. Figürinler Fırat yolu üzerinden değil, Balık vadisi üzerinden dağıtıldığı düşünülmektedir. Fırat kıyısındaki yerleşim yerlerinde az sayıda figürin bulunurken, Harran'da ve Balık vadisi boyunca ve aynı zamanda doğuda batıya göre daha yaygındır. Balık'ın Fırat'a aktığı Tall Bi'a'dan, Fırat kıyısındaki yerleşimlerde, örneğin Terqa (Rouault-Mora, 2004, Fig.7). ve Mari'de rakamlar daha sık görülür. Bu, Fırat'ın Suriye kıvrımının doğusunda bir dağıtım yerleşimi oluşturur. Doğu kenarı Tell Chuera ve Kharab Sayyar tarafından verilirken, aralığın batı kenarını tanımlamak hala zordur. Tall Bi'a'nın batısında bulunan figürinlerin çoğu Selenkahiye'dendir. Diğer figürinler ise Tall Bazi, Tell es-Sweyhat ve Tall Munbaqa'da ele geçmiştir. Bu tipin çok başlı figürinleri veya çocuk taşıyan figürinler gibi farklı biçimleri sadece Fırat kıyısındaki yerleşim yerlerinde Tell Bi'a'da görülür. Bununla birlikte çok başlı figürinler Terqa ve Tell Chuera dan da ele geçmiştir. Geniş omuzlu elleri yukarıda olan figürinler genellikle dağılım yerleşimi kuzeyde Tall Bazi, doğu ve güneyde Tall Bi'a ve batıda Umm el-Marra arasından gelmektedir.

Güneyde, bu tip figürinler sadece Mari'ye kadar ele geçtiği bilinmektedir (Badre, 1980, EK XXVII, 24, 25).

Figürinler, ana dağıtım yerleşimi içinde yoğun ve homojen bir dağılıma sahip gibi görünse de Pruss burada farklılıklar olduğunu öne sürmektedir. Bazı türler belirli yerlerde tamamen eksiktir. Birbirine yakın aynı anda yapılmış buluntu komplekslerinde farklı üretim teknikleri gösterilebilir (Pruss, 2010, s. 42-43). Otto, tanrı Dagan tasviri üzerine bir denemede, sivri başlıklı figürinlerin haritasını çıkarmıştır (Otto, 1998, s. 248, Şekil. 4). Bu haritalama doğuda Chuera'dan batıda Selenkahiye'ye ve kuzeyde Tell Amarna'dan bir ana dağıtım bölgesini kapsamaktadır. Bu nedenle, Otto tarafından haritalanan sivri başlıklı figürinlerin ana dağıtım yerleşimi Tell Bazi ile Tell Bi'a arası olmuştur. Çünkü Tell Bazi'den Fırat boyunca güneye doğru figürinlerin sayısı artar. Sivri başlıklı figürinlerin aksine taç başlıklı figürinler daha küçük bir dağılım yerleşimin sahiptir.

Çok başlı figürinlerine ise sadece Fırat'ın doğu kıyısında yer alan Tell es-Sweyhat, Halawa A ve Tall Bi'a yerleşimlerinde rastlanmaktadır. Bununla birlikte, figürinlerin yoğun olarak görüldüğü Tell Selenkahiye'de bu figürinlerin bulunmaması dikkat çekicidir ve sadece Fırat'ın doğu kıyısında bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Bacaklı figürinler; birbirine yakın modellenen bacaklarla karakterize edilen Tell es-Swayhat ve Tall Bi'a arasındaki alanda ele geçmiştir.

SONUÇ

Orta Fırat Bölgesi'nde MÖ 3. binyılda pişmiş toprak figürinleri yaygın bir figde kullanılmıştır. Bu figürinler, kadın ve erkeği temsil eden figürinlerin saçları ve boyunlarındaki kolyeleri belirgin bir figde gösterir. Pişmiş toprak figürinler Orta Fırat Vadisi boyunca, Balikh ve Habur Nehir Vadileri arasında kalan alan da dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada yayılım gösterir.

Pişmiş toprak figürinlerinin kullanım amacı hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, bu figürinlerin ritüel amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Orta Fırat Bölgesi 3. binyıl figürinlerinin tipolojisini oluşturmak için basit bir yöntem geliştirmektir. Bu çalışma, bölge figürinleri duruş ve biçim açısından incelenerek bir tipoloji elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Orta Fırat Bölgesi 3. binyıl figürinleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için önemlidir. Orta Fırat Bölgesi'nde 3. binyıl figürinlerinin tipolojisi üzerine yapılan çalışmalar, bu alandaki bilgi birikimimizi artırmakta ve arkeolojik buluntuların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu figürinler, genellikle pişmiş topraktan yapılmış ve çoğunlukla insan veya hayvan biçiminde tasvir edilmiştir. Bu tip çalışmalar, figürinlerin tipolojisinin belirlenmesi ve bu figürinlerin bölgedeki kültürel ve tarihi bağlamın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Bu nedenle, Orta Fırat Bölgesi 3. binyıl figürinleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu tür çalışmalar önemlidir.

Orta Fırat Bölgesi 3. binyıl figürinleri üzerine yapılan çalışmaların sonuçları genellikle şunları içerir. Figürinler, genellikle pişmiş topraktan yapılmış ve çoğunlukla insan veya hayvan biçiminde tasvir edilmiştir. İnsan figürinlerinin tipolojisi, genellikle vücut ve saç stilleri açısından iki ana tip olarak ayrılır. Orta Fırat'ta ortaya çıkarılan figürinler MÖ 3. Bin yılın ikinci yarısında gelişim ile birlikte stilistik olarak dikkat çekici ölçüde benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Çalışılan tipoloji, figürinlerin genel formuna ve süsleme veya modelleme türü gibi karakteristik özelliklerine dayanmaktadır. Figürin tipleri alt bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Başın etrafına takılan, üzeri süslemeli ince bir şerit biçiminde, saç modeli için tasarlanan, başın arka tarafında doğru topuz görünümü sağlamak için kullanılmıştır. Bu tip Kuzey Suriye ve Orta Fırat Bölgesi'nde oldukça geniş bir yayılım göstermektedir. Tepeye doğru sivrilene ve bir nokta ile biten ve yine çentik süsleme ile süslenebilen bir başlık takmaktadır. Tell Bi'a da bu figürinler kadın erkek olarak ayrılmıştır. Doğuda Chuera'dan Batıda, Selenkahiye'ye ve kuzeyde Tell Amarna'dan bir ana dağıtım bölgesini kapsamaktadır. Figürinlerin, başa yapıştırılmış yüksek ve içi boş bir başlık takarlar. Başlığın kenarlarına birkaç kez içe doğru bastırılır ve sivri başlıklı figürinlere benzerler.

Üst gövde parçaları, el yapımı figürinlerin tipolojisi omuz tasarımında oldukça değişkenlik göstermektedir. Omuzun temel şekli kolların sabitlenmesiyle modellenir. Omuz formları genellikle kavisli ve geniş olarak tasarlanmıştır. Tall Bi'a'da ve Tell Banat'ta ele geçmiştir. Figürinlerde göğüs, hamur yuvarlatılarak yuvarlatılmış yassı oval biçiminde halinde kullanılmıştır. Elleri göğsün üzerine konulan figürinler Tell Bia'a'da rastlanır. Kolları temsil eden kil şeritler modellenmemiş omuzlara sabitlenerek vücudun üst gövdeye paralel yanlarına uygulanmıştır. Orta Fırat Bölgesi'nde figürinler genellikle kollar göğüs hizasında ve göğsün biraz aşağısında dirsekten bükülmüş halde betimlenmiştir.

Orta Fırat Bölgesi'nde bu dönemde figürinlerde sütun benzeri elbise görevi gören bir modelleme yapılmıştır. Alt gövdeye dair süsleme yapılmamıştır. Kadın ve erkek figürinlerinde cinsel organ betimlemesi ve bacak görünümüne rastlanmıştır. Figürinin ön tarafından nadiren rastlanılan ayak görüntüsüne de rastlanılmıştır. Kadın figürinleri genel olarak göğüs formlarından anlaşılır. Bacak parçaları ya kesik çizgilerle tasarlanmış ya da sonradan yapılıp yapıştırılmıştır. Ayaklar, arkadan katlanan ve topuklara uygulanan dikdörtgen bir platform üzerinde durmaktadır. Figürinler neredeyse tamamen ayakta tasvir edilmiştir. Oturmuş bir örnek olan Tall Bi'a da ele geçirilmiştir.

Kadın figürinleri, tarih öncesi dönemlerde yapılmış kadın heykelcikleridir. Göğüsleri destekleme hareketiyle resmedilmiş olan figürinlerin çoğu, Fırat'ın doğu kıyısında Tell Swayhat, Tell Munbaqa ve Hallawa B gibi

yerlerde bulunmuştur. Bazı figürinler ise bir çocuğu emzirme döneminde tutar figde tasvir edilmiştir. Orta Fırat Bölgesi'ndeki figürinlerde yoğunlukla kadın figürinlerinde kollar/eller göğsün altında gösterilmektedir. Mari'de olduğu gibi, Orta Fırat Bölgesi'nde bu tip figürinler daha doğal bir figde figlendirilmiştir, korunmuş birkaç üst beden, göğüsleri tutan elleri gösterir. Elleri göğüste tutan erkek figürinleri de vardır ama sayıca kadın figürinleri yoğunluktadır. Ayrımı, vücudunda bulunan kolye; başta bulunan taç tasarımlarından anlaşılabilmektedir. Elleri göğüs üzerinde duran kadın figürinlerinde önce göğüsler işlenir; sonra bebek, sonra bebeği tutan kolların modellemesi yapılır. Bu tip figürin yoğunlukla Tell Bi'a'da ele geçmiştir.

Erkek figürinleri, genellikle sivri başlıklı veya taç başlıklı figürinlerle ilişkilendirilir. Ancak, kadın figürinleri de göğüste duran kollarda benzer figde tasvir edilir. Bu nedenle, erkek figürinleri genellikle silah vb. tutar gibi betimlenmiştir. Tell Abd'da örneklerine rastlanan çıplak erkek figürinleri Mari ve Assur'da da bulunmuştur. Jerablus Tahtani'de ele geçen erkek ve kadın figürinlerinin genelinde kısa kollu figürinler ile çok sivri başlıklı figürinler erkek olarak yorumlanmaktadır. Erkek figürinleri, genellikle sivri başlıklı veya taç başlıklı figürinlerle ilişkilendirilir. Ancak, kadın figürinleri de göğüste duran kollarda benzer figde tasvir edilir. Bu nedenle, erkek figürinleri genellikle silah vb. tutar gibi betimlenmiştir. Bunun nedeni, erkek figürinlerinin savaşçı ve koruyucu bir rol oynamasıdır. Ayrıca, silahlar erkeklerin gücünü ve yeteneklerini sembolize eder. Ancak, bu sadece bir varsayımdır ve kesin bir nedeni yoktur. Cinsiyet uzvu nadiren belirtildiği için çoğu figürünün kadın mı erkek mi olduğu anlaşılamamaktadır.

Orta Fırat Bölgesi MÖ 3. binyılında hayvan figürinleri oldukça yaygın bir buluntu grubu oluşturmıştır. Tabloqa baraj projesi kapsamında yapılan kazılarda hemen hemen her yerleşimde hayvan figürinleri bulunmuştur. Hayvan figürinleri sanatçıları tarafından türlerin özelliklerini vurgulamak için kullanılmıştır. Farklı figürin grupları arasındaki farklar, daha çok taksonomik olarak yorumlanabilir.

Hayvan figürinleri arasında boğa figürinleri baskındır. Koyun Orta Fırat Bölgesi'nde oldukça önemli bir hayvandır, çünkü hayvan cılığının önemli bir unsurudur. Keçi figürinleri, köpek figürinleriyle benzer formda olduğu için zaman zaman karıştırılabilirler. Ancak kalkık kuyrukları ve normalde başın

tepesinden geriye doğru bakan boynuzları ile ayırt edilebilirler. Vücudun genel görünümü de bir köpekten çok bir keçiye benzer. Orta Fırat Bölgesi'nde, MÖ 3. Binde keçi figürünün ele geçtiği merkezler Tell Bi'a, Tell el Abdi, Tell Munbaqa ve Tell Selenkahiye'dir. Yoğun olarak Tell el Abd'da görülmektedir. Tell Bi'a yerleşiminden ele geçen keçi figürünün bacak kısmı kırık ve eksiktir.

El yapımı figürinler, genellikle kil, taş, ahşap veya metal gibi malzemelerden yapılan heykelciklerdir. Bu figürinlerin üretimi, her durumda farklı prosedürler uygulanarak ustaya bağlı modelleme ile gerçekleştirilir. Bölge genelinde aynı tip figürin üretiminin benzer olması, üretilecek figürinlerin ikonografisinden de haberdar olan deneyimli ustalara işaret etmektedir. Kilin kalitesi ve çalışma sırası, üreticilerin kili nasıl işleyeceğini tam olarak bildiklerini de gösterir. Hem yüzey işleme hem de kilin kalitesi seramik kullanımında uygulanmasından dolayı figürinlerinin sert pişmesi çömlekçiler tarafından bilinçli olarak yapıldığı varsayılabilir. Figürinler, cinsiyetleri sadece yuvarlatılmış yassı oval biçiminde olarak gösterilmesine rağmen, elleri göğüslerine dayamış veya göğüslerini tutan kadın figürinleri ve erkek figürinleri de içermektedir. Bu tip kadın figürinlerinin cinsel organları, figürinlerinin çoğunda olduğu gibi çentikli çizgilerle işlenmiştir. Figürinler, antik çağlardan kalma sanat eserleri arasında yer almaktadır ve tarihi bir öneme sahiptir. Figürinler, insan anatomisini ve güzellik anlayışını yansıtmaktadır.

Figürinlerinin neyi temsil ettiği ve ne figde yorumlandığı çok sık ve farklı yerlerde tartışılmıştır. Genel olarak, bugüne kadar bilinen verilere dayanarak, bu konuda net bir görüş oluşturmak hala mümkün değildir. Bu çalışmada, çeşitli yorumlama girişimleri tartışılmış ve yeni elde edilen veriler yardımıyla geçerlilikleri kontrol edilmiştir.

Figürinler, taşınabilirliği ve üç boyutlu biçimleriyle öncelikle heykelcik formlarına sahiptirler. Figürinlerin formu benzer öğeler üzerinde değişik açılarda görülen farklı unsurların (pimiş toprak, tunç, kireçtaşı vb.). tanımına da yardımcı olurlar. Tarih öncesi figürinler aynı zamanda cinsiyet (erkek ve kadın) aracılığıyla ideal cinsiyeti yaratma ortamını sunmuş olabilirler. Törenlerde kullanılması olağandır ancak, bir tören sırasında kasıtlı olarak kırılan büyümlü nesneler olarak yorumlanması abartılı bir düşüncedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, figürinlerinin kırılma modellerinin daha çok üretim yönleriyle veya figleriyle ilgili olduğu figürinlerin genellikle baş kısmından kopması durumuyla

kanıtlanmaktadır. Figürinlerin uzun süre ayakta durmasını ve sabit durmasını sağlayan kaideler, figürinlerin daha dayanıklı olması için yakılmış yani sertleştirilmiş olması da kasıtlı kırılmaya karşıdır. Kırılma noktalarındaki bitüm izleri, kırılma durumunda figürinlerin onarıldığının göstergesi niteliğinde olmuştur.

Orta Fırat Bölgesi'nde MÖ 3. binyılın ikinci yarısındaki insanlar için ne anlama geldiği hala belirsizdir. Ancak, figürinlerin uzun süre sosyal toplumlarda bulunması gerektiği ve ikonografik bir karakteri temsil ettiği varsayımı daha olasıdır. Bu figürinlerin insanların yaşamlarında önemli bir rol oynamış olmaları gerektiği açıkça fark edilmektedir. Mevcut çalışma, bu varsayımın anlaşılabilir bir temelini oluşturmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Albayrak, Y., Mutlu, S. İ., Mutlu, S., Çelik, B. (2019). Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (41), 263-274.
- Arns, R. –Becker, A. –Kohlmeyer, K. –Ludwig, W. –Schneiders, E. –Selz, G. –Strommenger, E. (1984). *Ausgrabungen in Tall Bi'a 1982 und 1983, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 116, 15–64.
- Badre, L. (1980). *Les figurines anthropomorphes en terre cuite à l'âge du Bronze en Syrie, Bibliothèque archéologique et historique* 103.
- Badre, L. (1982). *Les figurines de terre cuite, in. D. Beyer (éd.), Meskéné-Emar. Dix ans de travaux 1972-1982*, 99–108.
- Bahnassi, A. (1978). *Le Sauvetage des vestiges de la zone de submersion du barrage de Tabloqa sur l'Euphrate, International Council on Monuments and Sites, Monumentum* 17, 57–70.
- Barrelet, M. T. (1968). *Figurines et reliefs en terre cuite de la mésopotamie antique, Bibliothèque archéologique et historique* 85-91.
- Behm-Blancke, M. R. (1984). *Hasek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Grabungen in den Jahren 1981-1983, Istanbul Mitteilungen* 34, 31–416.
- Bounni, A. (1974). *First report on the excavations at Tell al-'Abd and 'Anab Safina (Euphrates). Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 24, 53–74. (Arabisch).
- Bounni, A. (1979). *Preliminary Report on the Archaeological Excavations at Tell al-'Abd and ,Anab al-Safinah (Euphrates). 1971-72, in. D. N. Freedman (ed.), Archeological Reports from the Tabloqa Dam Project Euphrates Valley, Syria, The Annual of the American Schools of Oriental Research* 44, 49–62.
- Conard, N. (2009). *A female figurine from the basal Aurignacian of Hohle Fels Cave in southwestern Germany, Nature* 459, 248–252.
- Cooper, L. (2006). *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*.
- Czichon, R. M. –Werner, P. (1998). *Tall Munbaqa –Ekalte –I; Die Bronzezeitlichen Kleinfunde; Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 95-97.

- Dales, G. (1960). *Mesopotamian and Related female Figurines. Their Chronology, Diffusion and Cultural Functions. Unpublizierte Dissertation, University of Pennsylvania*
- Danti, M. D. (2000). *Early Bronze Age Settlement and Land Use in the Tell esSweyhat Region, Syria. Unpublizierte Dissertation, University of Pennsylvania.*
- Danti, M. D. –Zettler, R. L. (2007). *The Early Bronze Age in the Syrian north-west Jezireh. The Tell es-Sweyhat region, in. E. Peltenburg (ed.), Euphrates River Valley Settlements. The Carchemisch Sector in the Third Millenium BC, Levant Supplementary Series Volume 5, 165–183.*
- Dornemann, R. (1979). *Tell Hadidi. A Millennium of City Occupation. Annual of the American Schools of Oriental Research XLIV, 113–15.*
- Dornmenn (1989). *Comments on Small Finds and Items of Artistic Significance from Tell Hadidi and Nearby Sites in the Euphrates Valley, Syria, in. A. Leonard, Jr. –B. B. Williams (eds.), Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor, Studies in Ancient Oriental Civilization 47, 59–75*
- Einwag, B. - A. Otto, Bazi (1998/1999). – *Die letzten Untersuchungen in der Weststadt, DaM 13 (2001/2003). 65-88.*
- Engin, A. (2003). *Orta Fırat Bölgesi'nin Eski Tunç Çağı Seramiği İçerisinde Gre Virike Buluntularının Yeri ve Önemi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Frangipane, M. (2007). *Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I culture from the fragmentation of the Uruk world. New data from Zeytinli Bahçe Höyük, in. E. Peltenburg (ed.), Euphrates River Valley Settlements. The Carchemisch Sector in the Third Millenium BC, Levant Supplementary Series Volume 5, 123–141.*
- Finkbeiner, U. (2010). *Emar after the Closure of the Tabloqa Dam -The Syrian – German Excavations 1996-2002. Volume I. Late Roman and Medieval Cemeteries and Environmental Studies, Subartu 25.*
- G. Del Olmo Lete, J. L. Montero Fenollós, and C. Valdés Pereiro in 2001. It is part of the Aula Orientalis Supplementa series¹. The book covers the archaeological excavations at Tell Qara Qûzâq in Syria conducted between 1992 and 1994.
- Gilbert, D. T., - Ebert, J. E. J. (2002). *Decisions and revisions. The affective forecasting of changeable outcomes. Journal of Personality and Social Psychology, 82(4), 503–514.*
- González Garre, M. (2001). *Elementos ornamentales y figurativos de Tell Qara Quzaq (1992-1994), in. G. del Olmo Lete –J.-L. Montero Fenollós –C. Valdés Pereiro*

(eds.), *Tell Qara Qu-za-q -II. Campañas I-III (1992-1994)*, *Aula Orientalis Supplementa* 17, 305–339.

Holland (1977). *Preliminary Report on Excavations at Tell es-Sweyhat, Syria, 1975*, *Levant* 9, 36–65.

Holland (2006). *Excavations at Tell es-Sweyhat, Syria, Volume 2. Archaeology of the Bronze Age, Hellenistic, and Roman Remains at an Ancient Town on the Euphrates River*, *Oriental Institute Publications* 125.

Jamieson, A. (1993). *The Euphrates Valley and Early Bronze Age Ceramic Traditions*, *Abr-Nahrain* 31, 35–92. *Supplementa* 17, 305–339.

Klengel -Brandt, E. (1978). *Die Terrakotten aus Assur im Vorderasiatischen Museum Berlin*.

Kuzucuoğlu (2004). *Holocene Terraces In The Middle Euphrates Valley, Between Halfeti and Karkemish (Gaziantep, Turkey)*.

Kum, G. (2022). *Etkin Yağış Metotlarının Kıyaslaması. Orta Fırat Havzası Örneği*. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 20(2), 433-449.

Liebowitz, H. (1988). *Terra-Cotta Figurines and Model Vehicles*, *Bibliotheca Mesopotamica* 22

Marro, C (2007). *Continuity and change in the Birecik valley at the end of the third millennium. the archaeological evidence from Horum Höyük*, in. C. Kuzucuoğlu –C.

Marro (2005). *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire. une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? (Actes du Colloque de Lyon, 5-8 décembre 2005)*. *Varia Anatolica* XIX, 383–401.

Meyer, J.-W. –Pruss, A. (1994). *Anthropomorphe Terrakotten*, in. J.-W. Meyer –A. Pruss, *Ausgrabungen in Halawa 2. Die Kleinfunde von Halawa A. Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie* 6, 13–110.

Meyer, J.-W. –Davidovic, A. –Falb, C. –Helms, T. –Hempelmann, R. –Krasnik, K. (2005). *Bericht über die Grabungen in Tell Chuera 2004, Enki. Verein zur Förderung Archäologischer Grabungen im Vorderen Orient Heft* 5, 14–41.

Miglus, P. A. –Strommenger, E. (2002). *Tall Bi'a / Tuttul VIII. Stadtbefestigungen, Häuser und Tempel*, *Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 103.

Miglus, P. A. –Strommenger, E. (2007). *Tall Bi'a / Tuttul VII. Der altbabylonische Palast A*, *Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 114

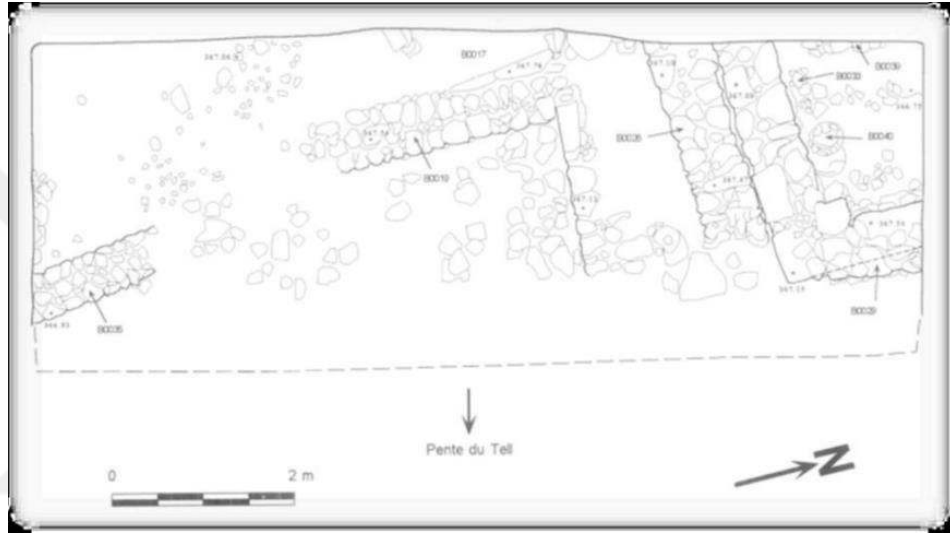
- Matthiae, P (1975). *Ebla nel periodo delle dinastie amorree e della dinastia di Akkad, scoperte archeologiche recenti a Tell Mardikh, Orientalia* 44, 337–360.
- Novák, M. –Pfälzner, P. (2002). *Ausgrabungen in Tall Mišrife-Qatna im 2001. Vorbericht der deutschen Komponente des internationalen Kooperationsprojektes, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 134, 207–246.
- Oates, D. –Oates, J. –McDonald, H. (2002). *Excavations at Tell Brak –Vol. 2. Nagar in the Third Millennium BC.*
- Orthmann, W. (1977). *Burial Customs of the 3RD Millenium B.C. in the Euphrates Valley, in. J.-Cl. Margueron (ed.). Le Moyen Euphrate. Zone de contacts et dèchanges, 97–104*
- Orthmann, W. (1981). *Halawa 1977-1979. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 31-61
- Ökse T. (2006). Early Bronze Age Graves at Gre Virike (Period II B).. An Extraordinary Cemetery on the Middle Euphrates River. *Journal of Near Eastern Studies, volume 65, issue 1, pages 1-27 in 2006*
- Ökse, A.T. – A. Görmüş (2014). “Orta Fırat Havzası ve Çevresinde M.Ö. Üçüncü Binde Kullanılan Kırsal Dini Alanlar”, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 21-24 Mayıs 2013 Antakya, 253-267*
- Özbay, A. (2016). Klazomenai Buluntusu Pişmiş Toprak “Oturan Kadın” Figürinlerine İlişkin Düşünceler. *Seleucia, sy. 6, ss. 238–260, Ocak 2016.*
- Peltenburg, E. –Campbell, S. –Carte r, S. –Stephen, F. M. K. –Tipping, R. (1997). *Jerablus-Tahtani, Syria, 1996. Preliminary Report, Levant* 29, 1–18.
- Peltenburg, E (2007b). *Euphrates River Valley Settlements. The Carchemisch Sector in the Third Millenium BC, Levant Supplementary Series Volume 5.*
- Porter, A. –McClellan, T. (1998). *The Third Millennium Settlement Complex at Tell Banat. Results of the 1994 excavations, Damaszener Mitteilungen* 10, 11–63.
- Portter A, (1999). *The ceramic horizon of the early bronze in the upper Euphrates, in. G. del Olmo Lete –J. L. Montero Fenollos (eds.), Archaeology of the Upper Syrian Euphrates. the Tishrin Dam Area. Proceedings of the International Symposium Held at Barcelona, January 28 th -30 th 1998, 311–320.*
- Pruss, A –Novák, M. (2000). *Terrakotten und Beinidole in sepulkralen Kontexten, Altorientalische Forschungen* 27, 184–95.
- Rhea (2002). *Daily Life in Ancient Mesopotamia; Hendrickson Publishers, 2002;346.*
- Rouault, O. –Mora, C., (2004). *Progetto «Terqa e la sua regione». Rapporto preliminare 2003. Athenaeum* 92.2, 529–566.

- Rossmesl, I. –Venema, P. (1988). *The Other Clay Finds*, in: M. N. van Loon (ed.), *Hammam et-Turkman I. Report on the University of Amsterdam's 1981-84 Excavations in Syria I-II. Publications de l'Institut historique et archéologique néerlandais de Stamboul* 63, 561–595.
- Sakal, F. (2013). *Die anthropomorphen Terrakotten der Region am syrischen Mittleren Euphrat im 3. Jahrtausend v. Chr.*, Subartu 32, Turnhout, Brepols.
- Sakal, F. (2015). "Anthropomorphic Terracotta Figurines", in U. Finkbeiner – M. Novak – F. Sakal – P. Sconzo (ed.), *ARCANE, Associated Regional Chronologies for the Ancient Near Eastern and the Eastern Mediterranean, Vol. IV, Middle Euphrates. Turnhout, Brepols*, 267-277.
- Sakal, F. (2019). "Anthropomorphic Figurines", in U. Finkbeiner (ed.), *Final Reports of the Syrian-German Excavations at Tell el-'Abd, Vol. III, Small Objects and Environmental Studies, Marru 5/2. Münster, Zaphon*, 21-47.
- Strommenger, E. –Miglus, P. A. (2010). *Ausgrabungen in Tall Bi'a / Tuttul V. Altorientalische Kleinfunde, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 126.
- Toueir, Q. (1978). *The Syrian archaeological expedition to Tell Al'Abd Zrejehey. clay figurines of the third millenium B.C. Monographic journals of the Near East, Syro-Mesopotamian studies; V. 2, issue 4.*
- Loon, Van M. (2001). *Selenkahiye. Final Report on the University of Chicago and University of Amsterdam Excavations in the Tabloqa Reservoir, Northern Syria, 1967 1975.*
- Valdés Pereiro, C. (1994). *Elementos ornamentales y figurativos de Tell Qara Qu-zaq-I*, in: G. del Olmo Lete (ed.), *Qara Qu-za-q-I, Campañas I-III (1989-1991).*, *Aula Orientalis Spplimenta* 4, 199–207.
- Valdés Pereiro, C. (2007). *Settlement Change at the End of the Early Bronze -Beginning of Middle Bronze Period at Tell Qara Qu-za-q*", in: C. Kuzucuog'lu –C. Marro (eds.), *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire. une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? (Actes du Colloque de Lyon, 5-8 décembre 2005).* *Varia Anatolica* XIX, 311–325.
- Werner, P. (1998). *Tall Munbaqa -Bronzezeit in Syrien.*
- Weygand, I. (2007). *Les terres cuites de Mari. Directions de recherche, Akh Purattim I*, 269–278.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı. Çev. Selen Hırçın RiegelHomer KiTabloevi ve Yayıncılık Ltd. Şti. İstanbul.*

Zeder, M.A. (2000). *The initial domestication of goats (capra hircus) in the Zagros mountains 10,000 years ago* 2000, Vol.287, .2254.

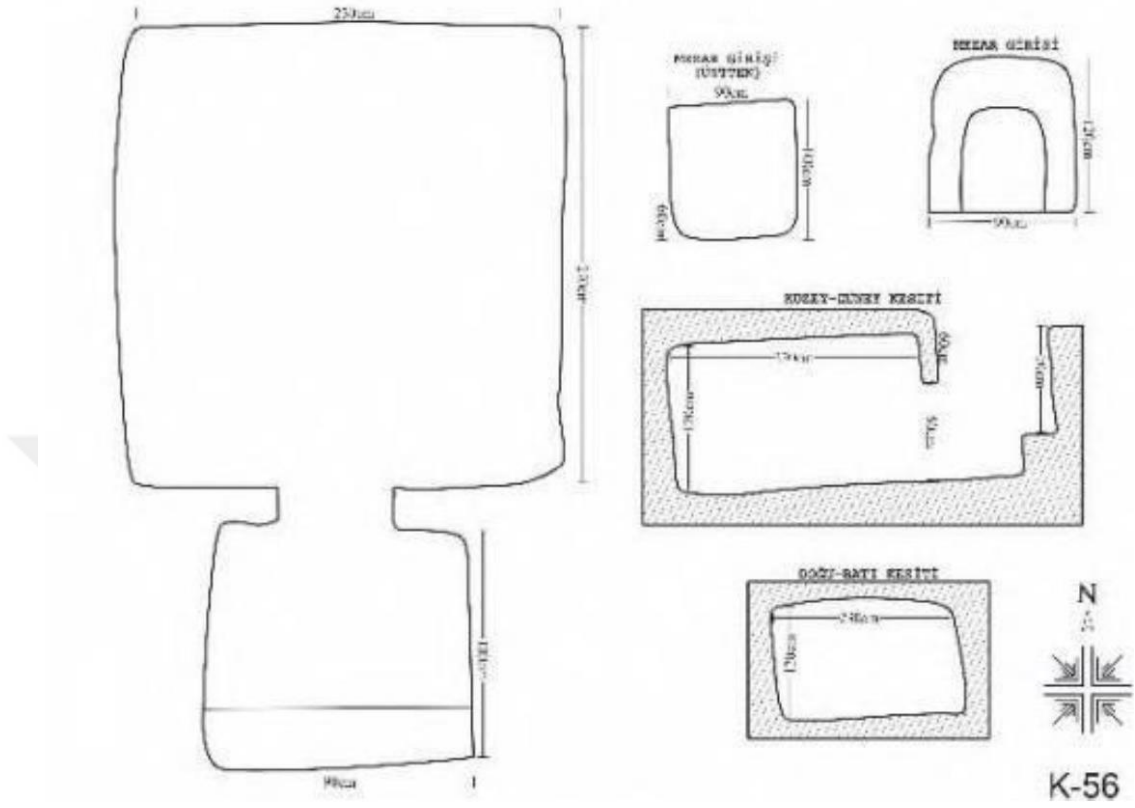
EKLER

EK 1. Horum Höyük, B0033 Mezarı (C. Marro, A. Tabet, R. Ergeç, Horum Höyük 1998 Çalışmaları –21. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 1. 170).

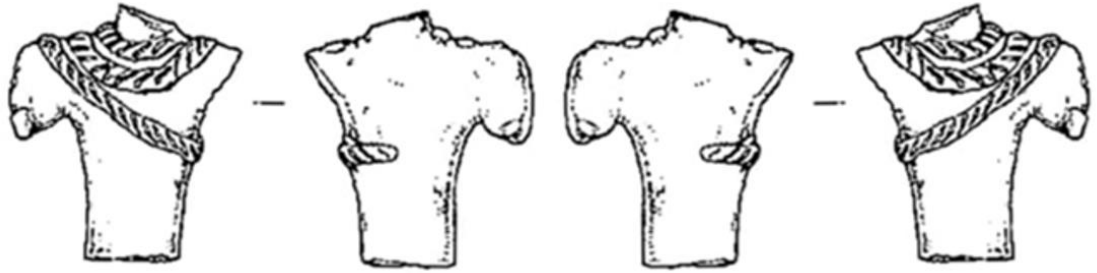
EK 2. Soğmatar, K-56 No'lu Kaya Oyuğu Mezar'ın girişi. (Albayrak v.d. 2019, 263-274).

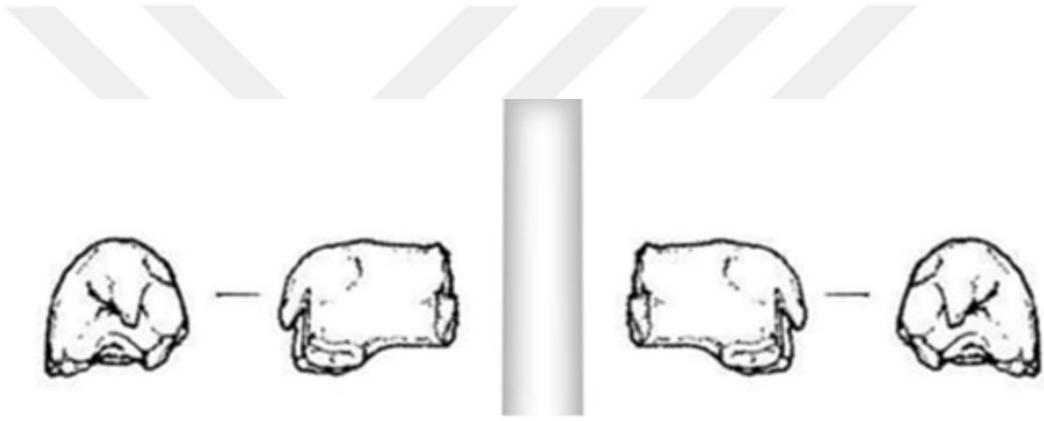
EK 3. Soğmatar, K-56 no'lu kaya oyuğu mezarın girişi (Albayrak v.d. 2019, 263-274).

EK 4. Soğmatar, K-56 No'lu Kaya Oyuğu Mezarı'nda ele geçen pişmiş toprak figürin (Albayrak v.d. 2019).

EK 5. Tell Kabir, gövde, aksesuarlı figürin (Porter, 1995, Fig.7,1).

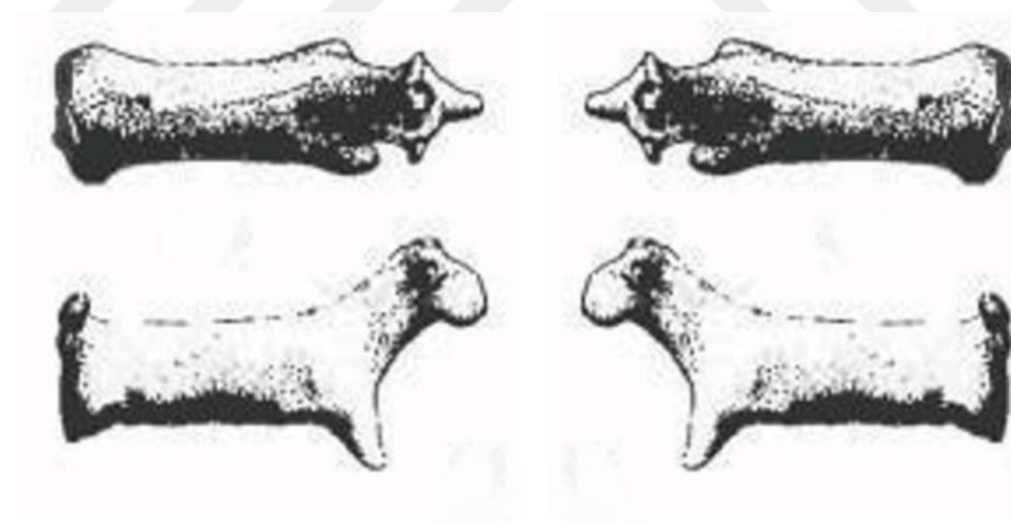
EK 6. Tell Kabir, hayvan figürini (Porter, 1995, Fig.7,4).

EK 7. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24. Fig.5.

EK 8. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24.Fig.7

EK 9. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24. Fig.12

EK 10. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24. Fig.14

EK 11. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24. Fig.15

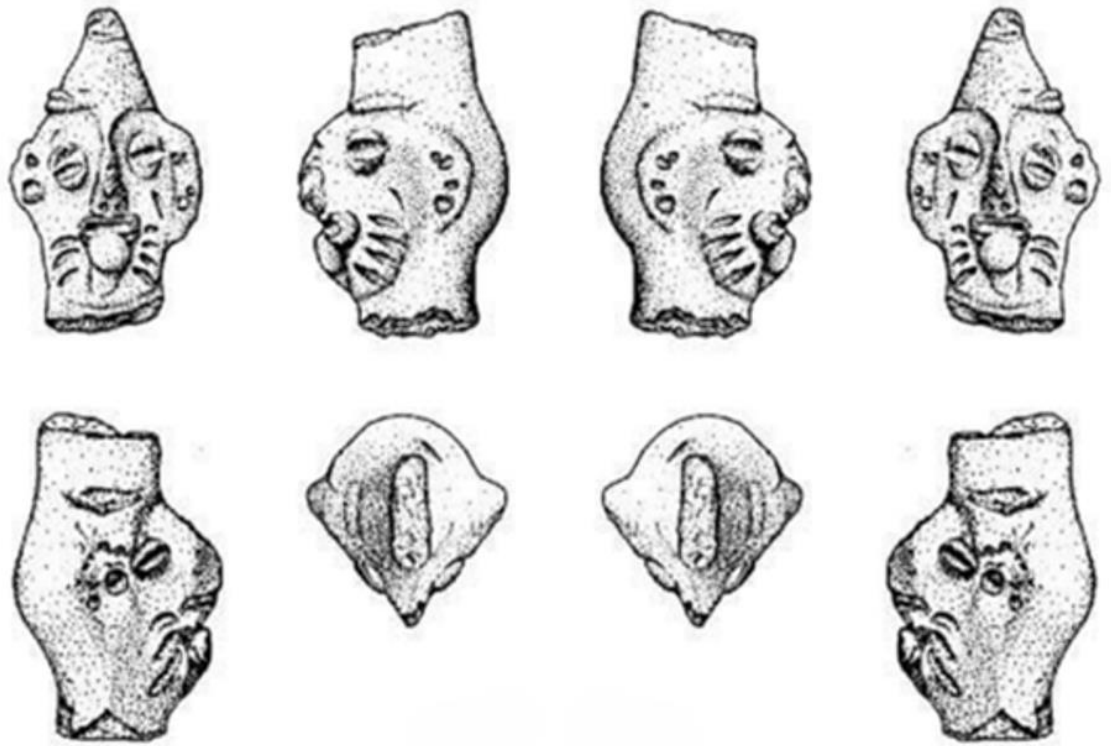
EK 12. Tell Banat, Porter- McClellan, 1998, 24. Fig.21

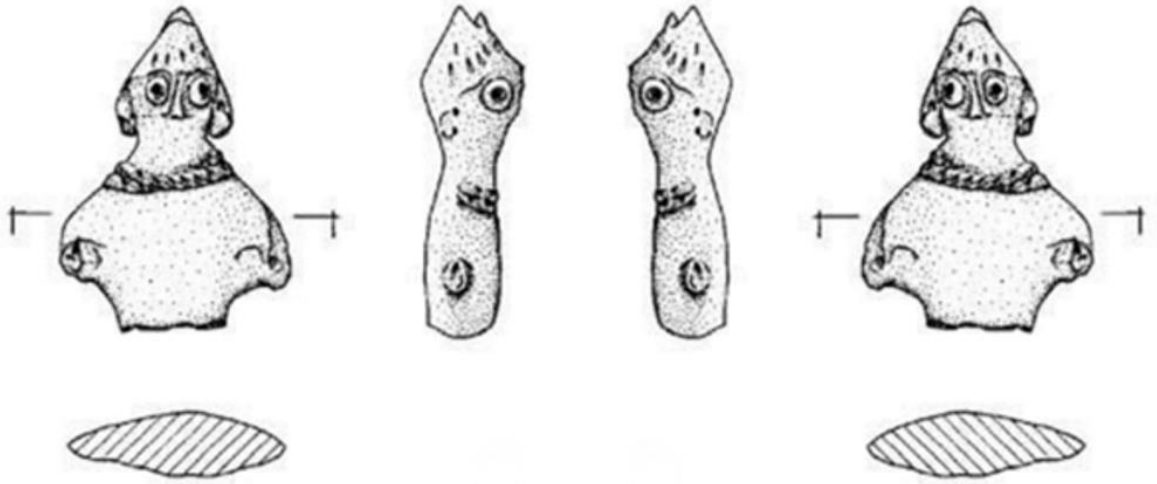
EK 13. Soğmatar, K-56 No'lu Kaya Oyuğu Mezarı'nda ele geçen pişmiş toprak figürin (Mutlu v.d., 2019, 265-266).

EK 14. Soğmatar, K-56 No'lu Kaya Oyuğu Mezarı'nda ele geçen pişmiş toprak figürin
(Mutlu v.d. 2019, 265-266).

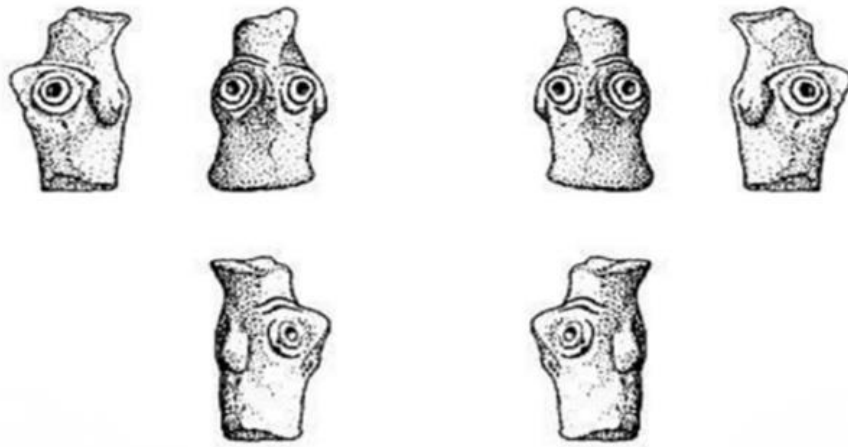
EK 15. Tell Munbaqa'da ele geçen pişmiş toprak sivri başlıklı figürin (Czichon ve Werner, 1998, Kat. No.70; No. 179; 59).

EK 16. EK 13. Tell Munbaqa'da ele geçen pişmiş toprak sivri başlıklı figürin (Czichon ve Werner 1998, Kat. No. 150/57).

EK 17. Tell Munbaqa'da ele geçen pişmiş toprak sivri başlıklı figürin (Czichon ve Werner 1998, Kat. No. 150/58).

EK 18. Tell Munbaqa'da ele geçen pişmiş toprak sivri başlıklı figürin (Czichon ve Werner 1998, Kat. No. 150/59).

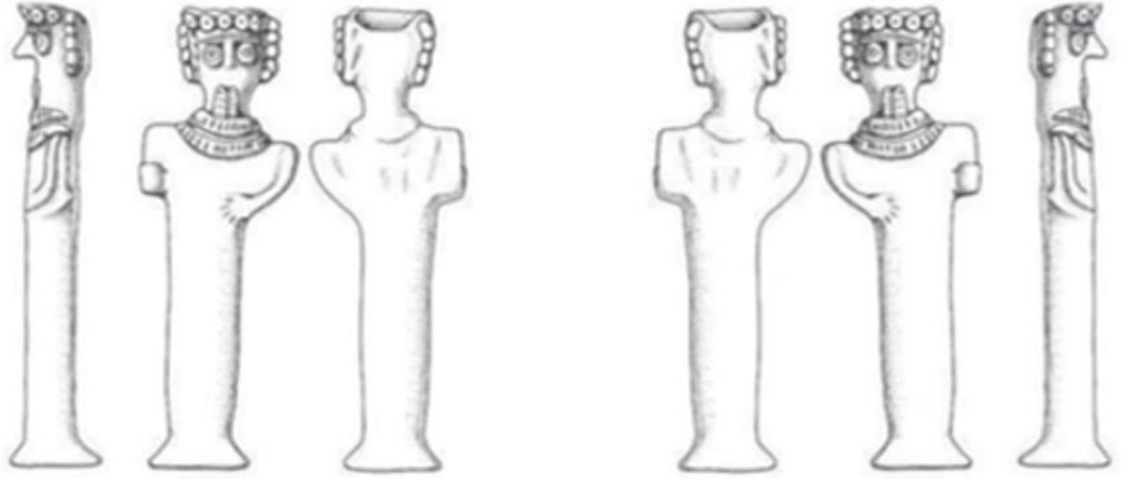
EK 19. Tell Munbaqa’da ele geçen diademli figürin (Czichon ve Werner, 1998, Kat. No. 181 /59).

EK 20. Diademli figürinler (Strommenger ve Miglus, 2010, fig. 2,5).

EK 21. Diademli figürinler. (Strommenger ve Miglus, 2010, fig. 3.8).

EK 22. Diademli figürinler. (Strommenger ve Miglus, 2010, fig. 3.7).

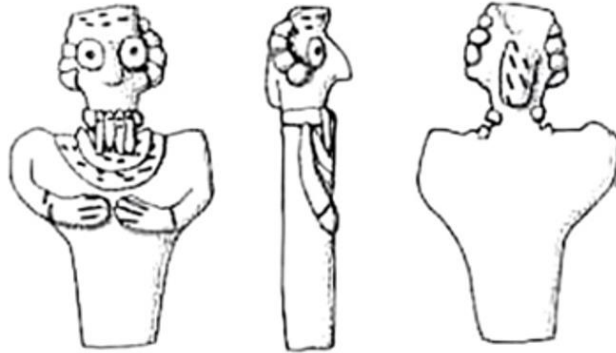
EK 23. Diademli figürinler (Meyer ve Pruss 1994, EK 7).

EK 24. Diademli figürinler (Meyer ve Pruss 1994, Fig.8).

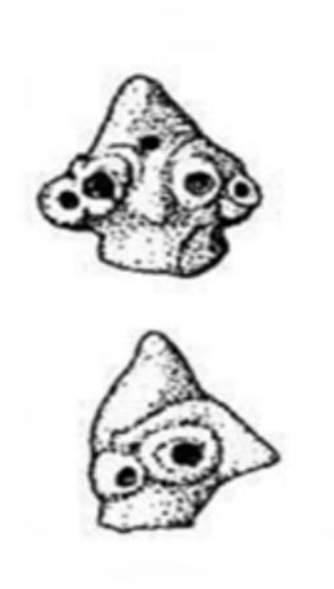
EK 25. Diademli figürinler (Meyer ve Pruss, 1994, fig. 97).

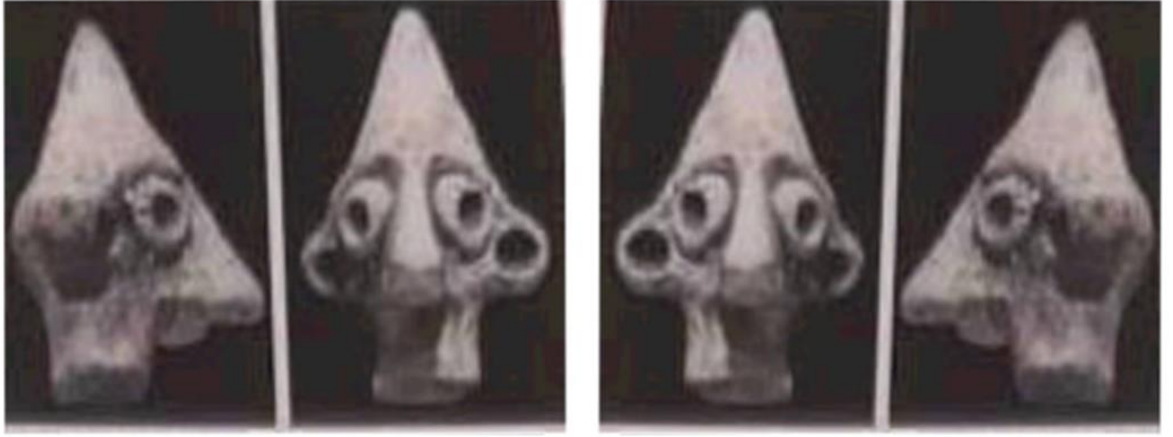
EK 26. Diademli figürinler (Meyer ve Pruss, 1994, fig. 104).

EK 27. Sivri şapkalı başlıklı figürinler (Czichon ve Werner 1998, fig.176).

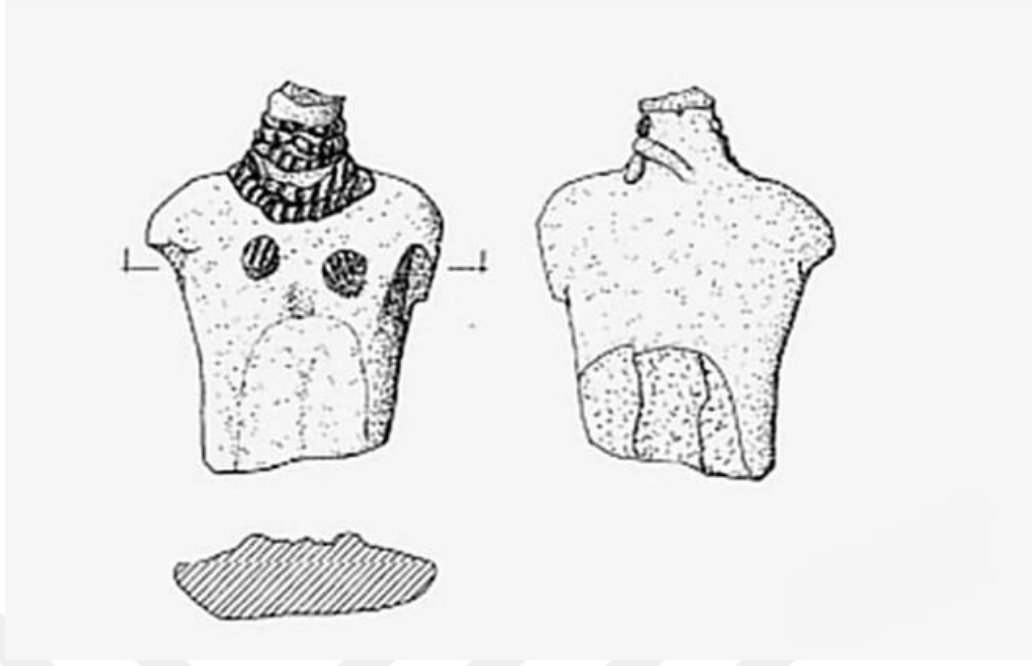
EK 28. Sivri şapkalı başlıklı figürinler (Czichon ve Werner1998, fig.177,57).

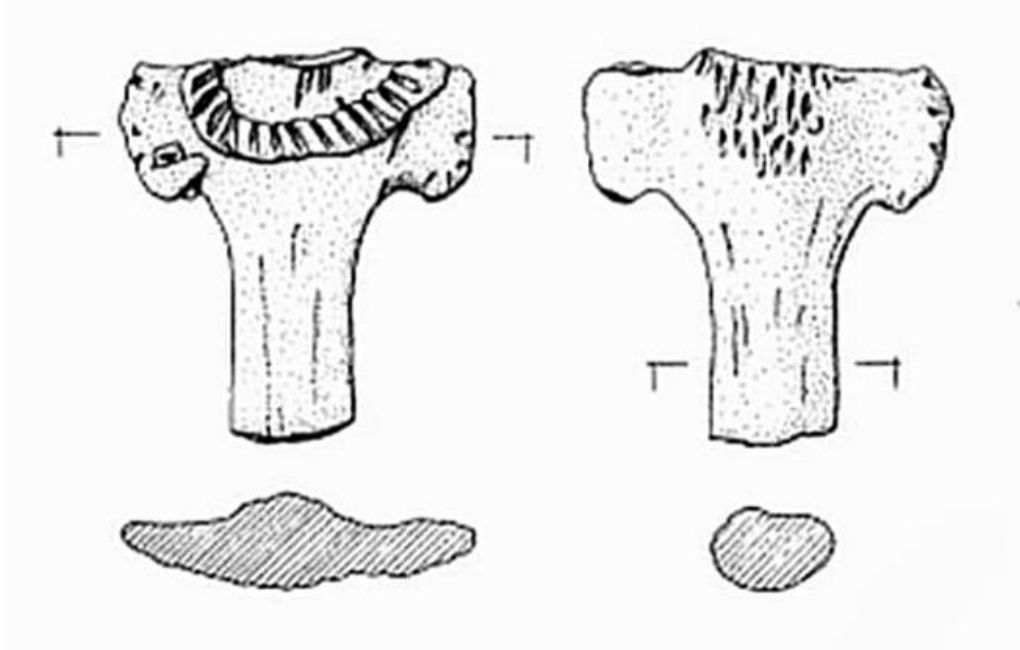
EK 29. Sivri şapkalı başlıklı figürinler (Strommenger ve Miglus 2010, fig. 15,8).

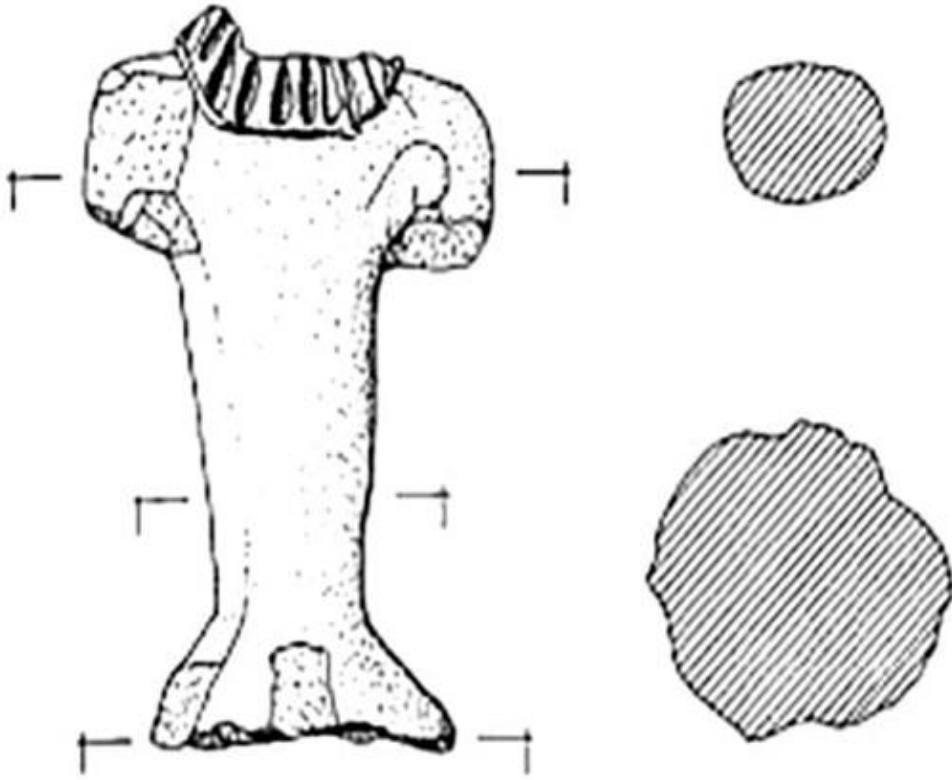
EK 30. Sivri şapkalı başlıklı figürinler (Strommenger ve Miglus 2010, fig. 15,10).

EK 31. Üst gövde parçaları (Czichon ve Werner, 1998, fig.248, taf. 65).

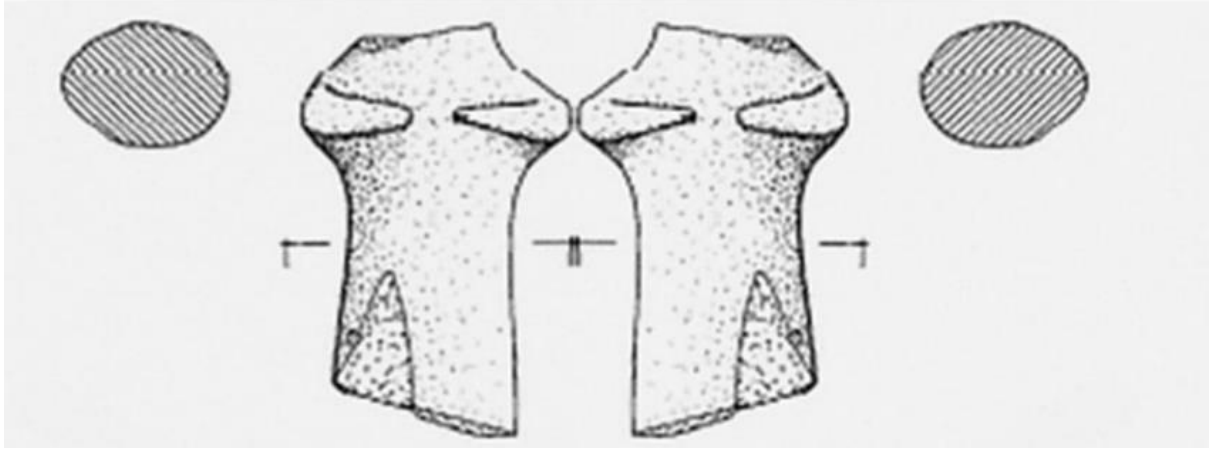
EK 32. Üst gövde parçaları (Czichon ve Werner, 1998, fig.262, taf. 65).

EK 33. Üst gövde parçaları (Czichon ve Werner, 1998, fig.200, taf. 61).

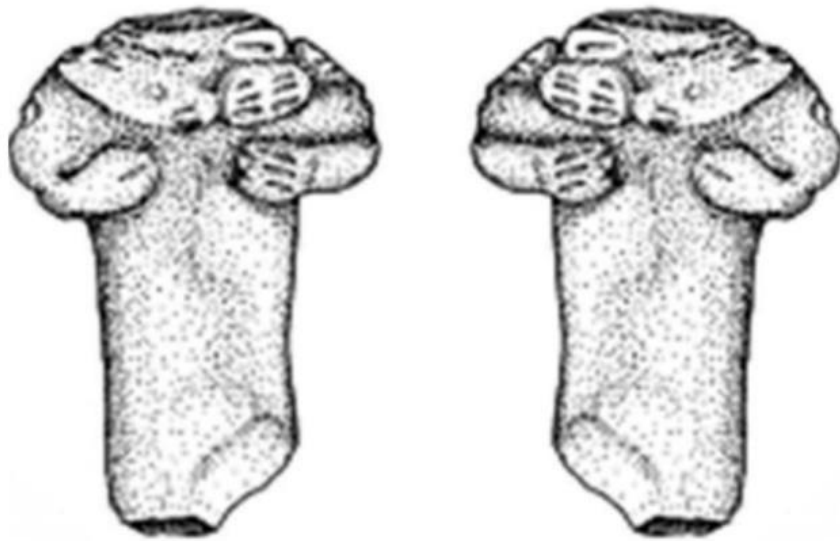
EK 34. Üst gövde parçaları (Czichon ve Werner, 1998, fig. 249, taf. 65).

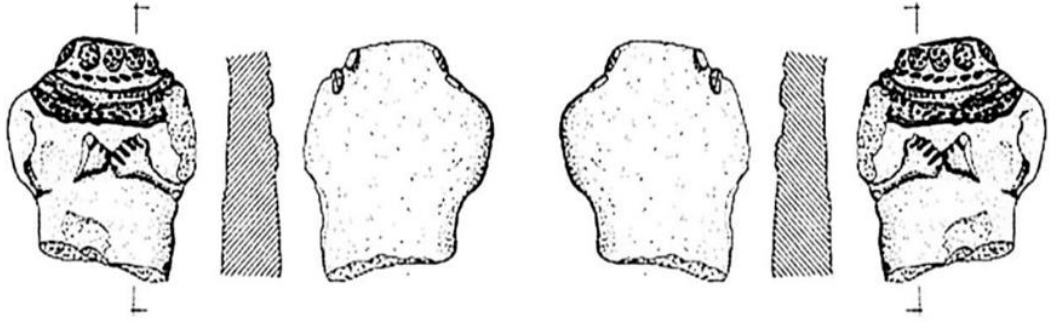
EK 35. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Czichon ve Werner, 1998, fig. 206, taf. 62).

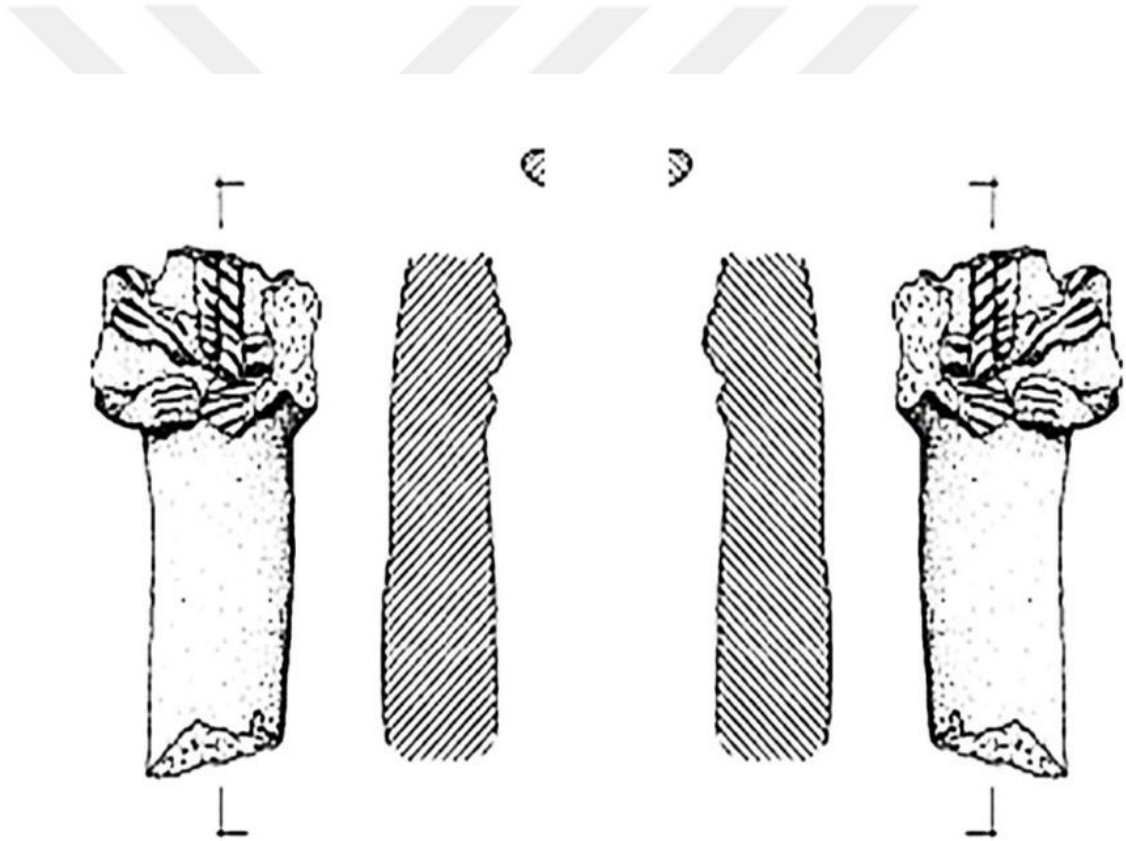
EK 36. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Czichon ve Werner, 1998, fig. 205, taf. 62).

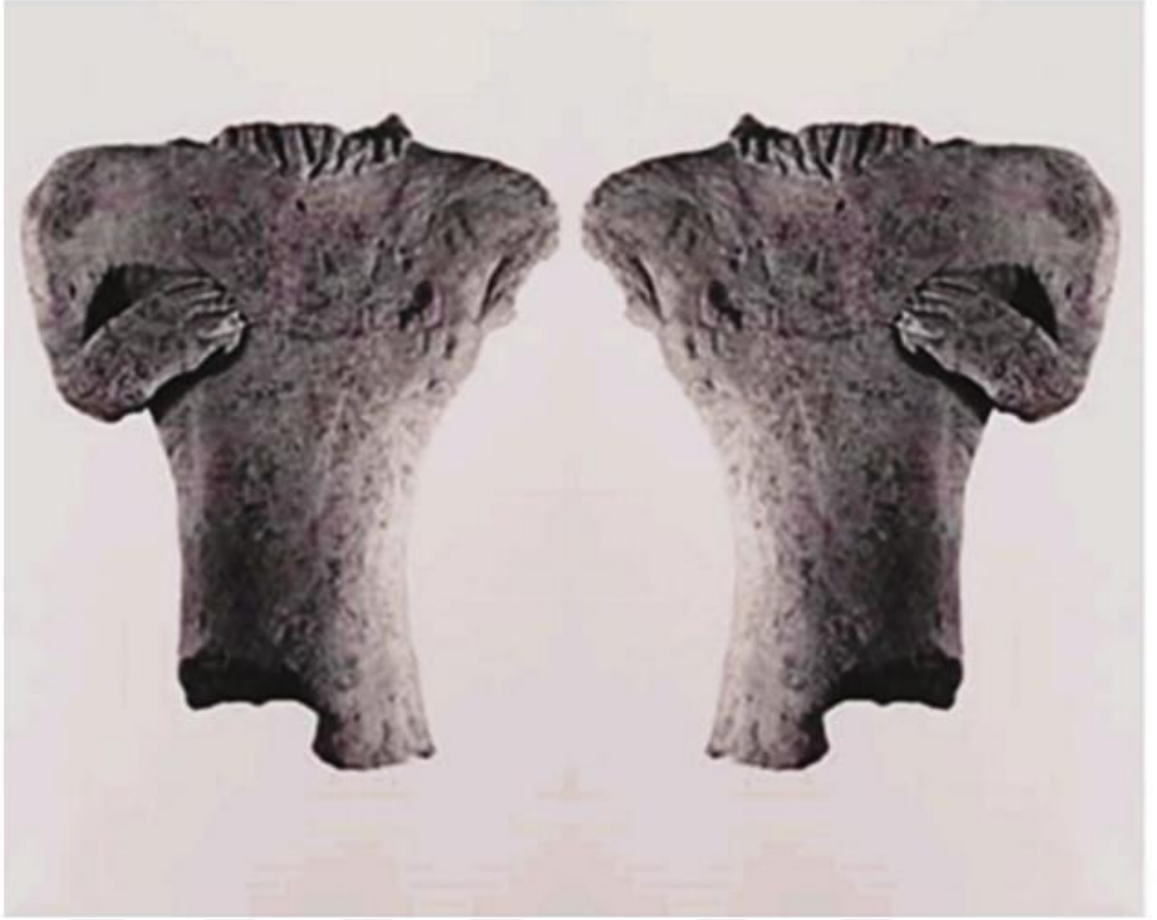
EK 37. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 208, taf. 26).

EK 38. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 249, taf. 65).

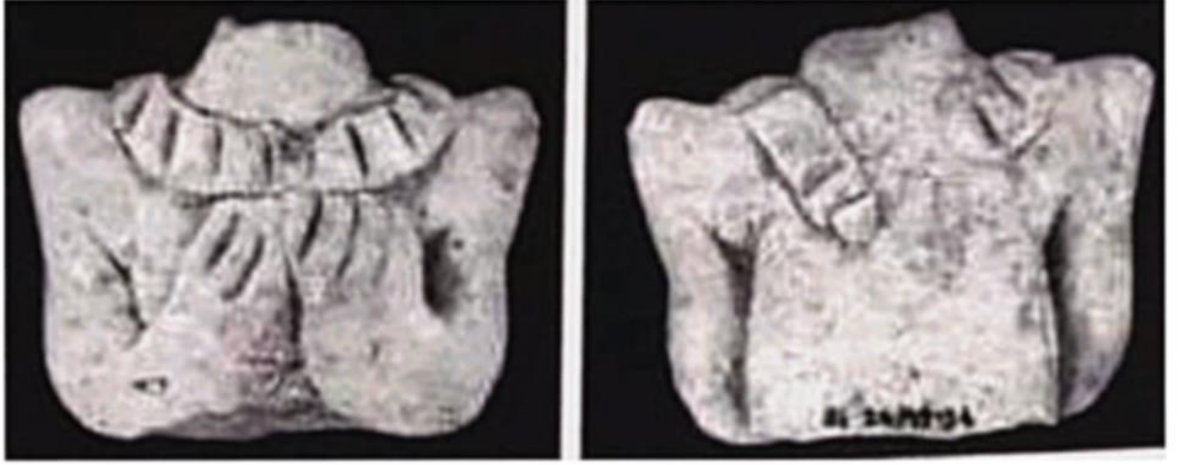
EK 39. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 254, taf. 65).

EK 40. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Pruss, 1994, taf. 43.5).

EK 41. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Porter, 1998, 125/163).

EK 42. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Pruss, 1994, taf. 43.5).

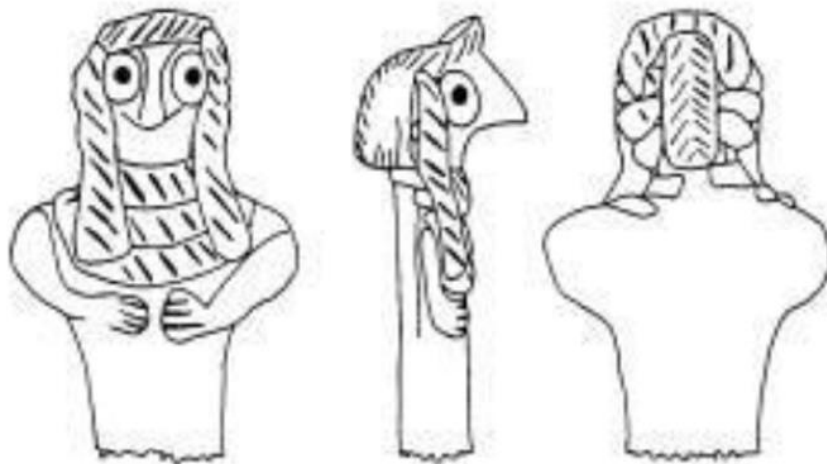
EK 43. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Porter, 1998 125/163).

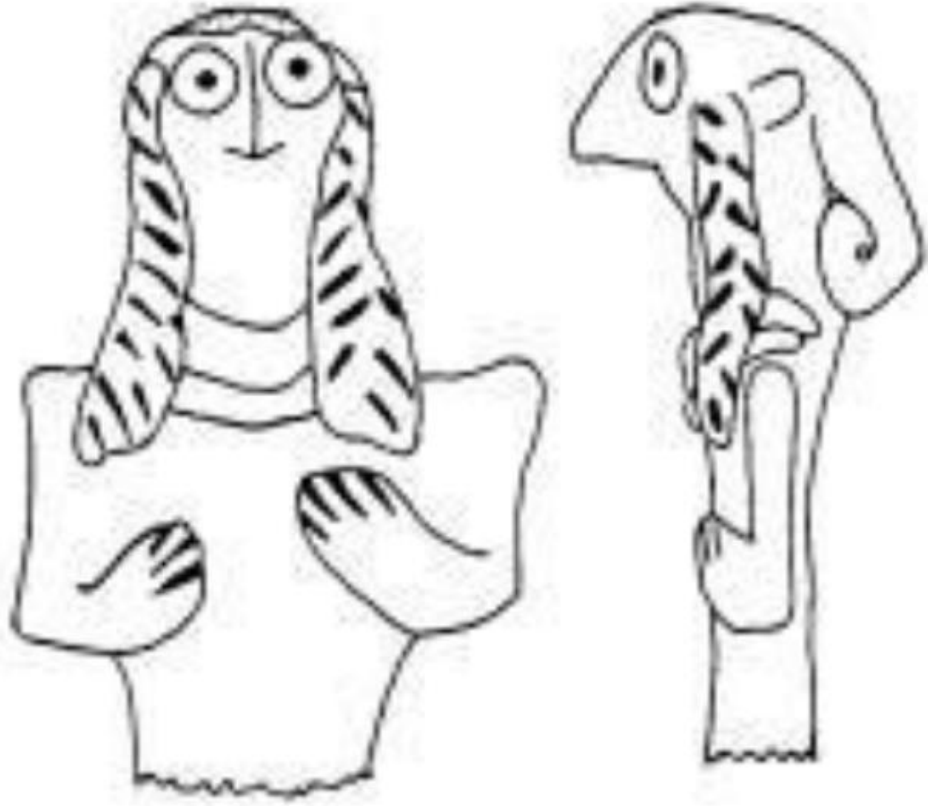
EK 44. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Pruss, 1994, taf. 29.9).

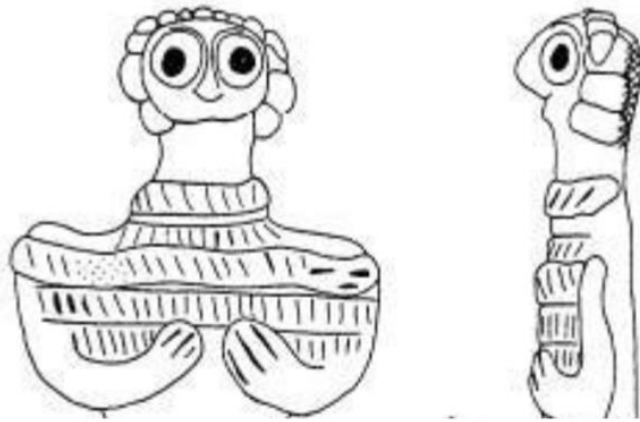
EK 45. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Badre, 1980, pl. 6, Şekil. 3).

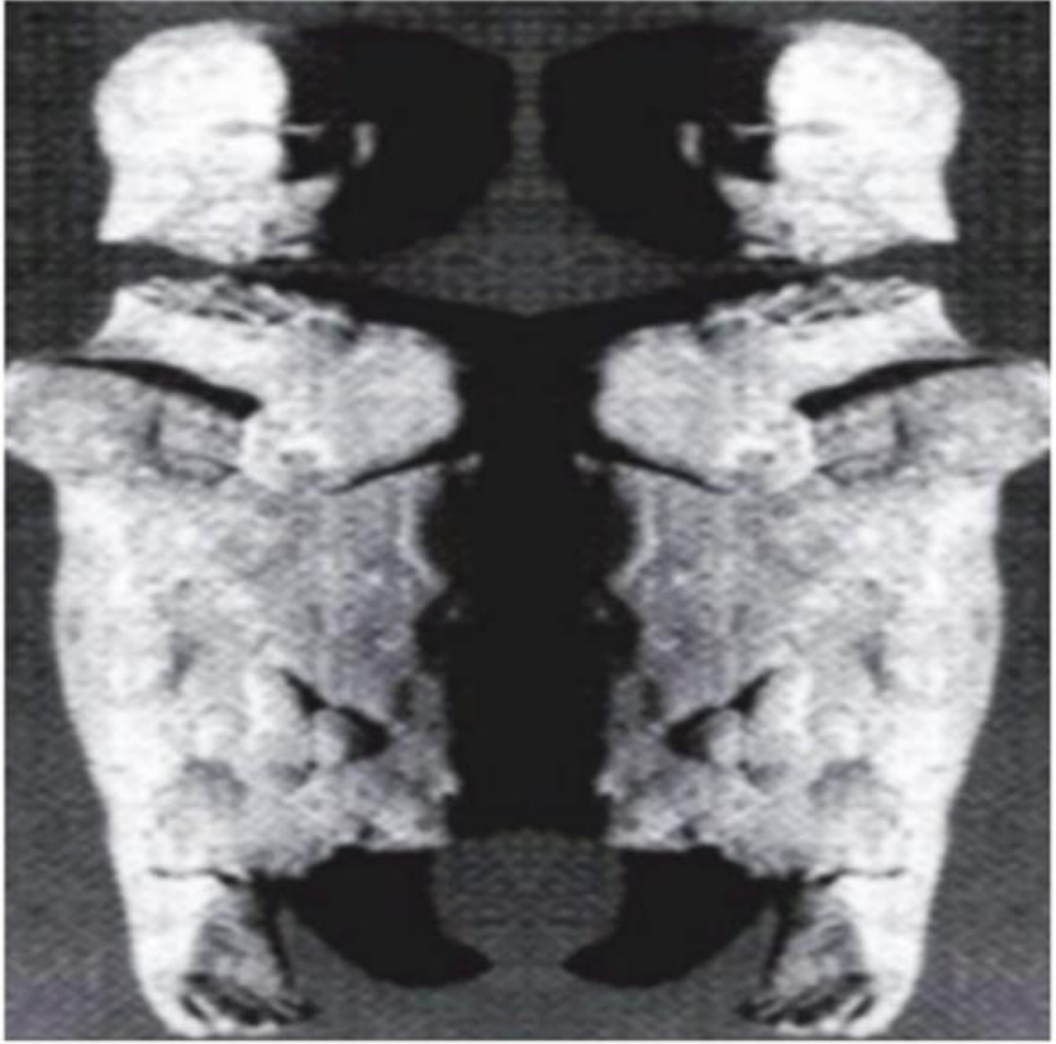
EK 46. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Badre, 1980, pl. 7, Şekil. 2).

EK 47. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Badre, 1980, pl. 7, Şekil. 1).

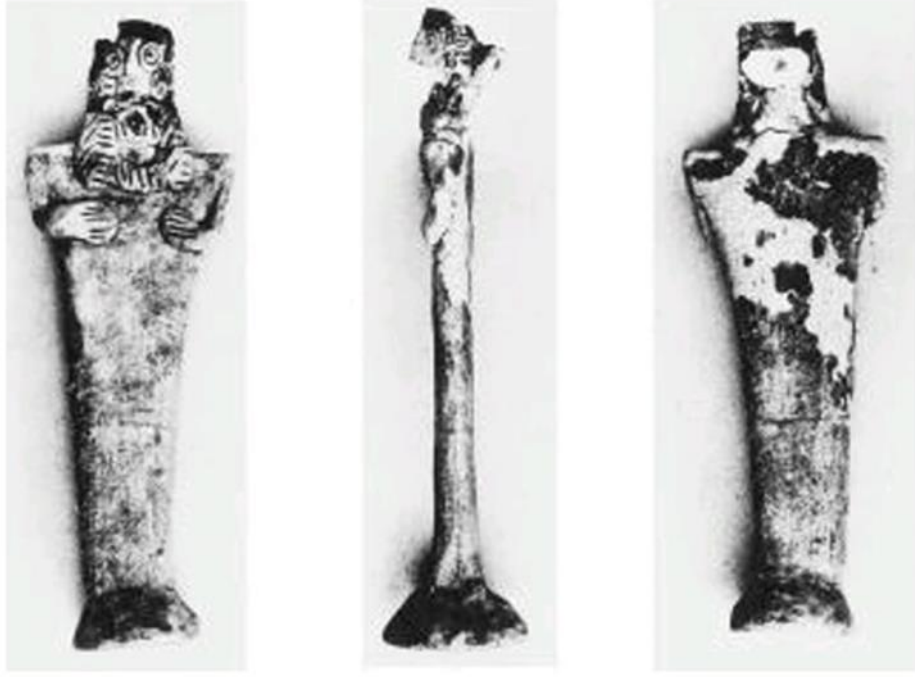
EK 48. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler (Badre, 1980, pl. 7, Şekil. 6).

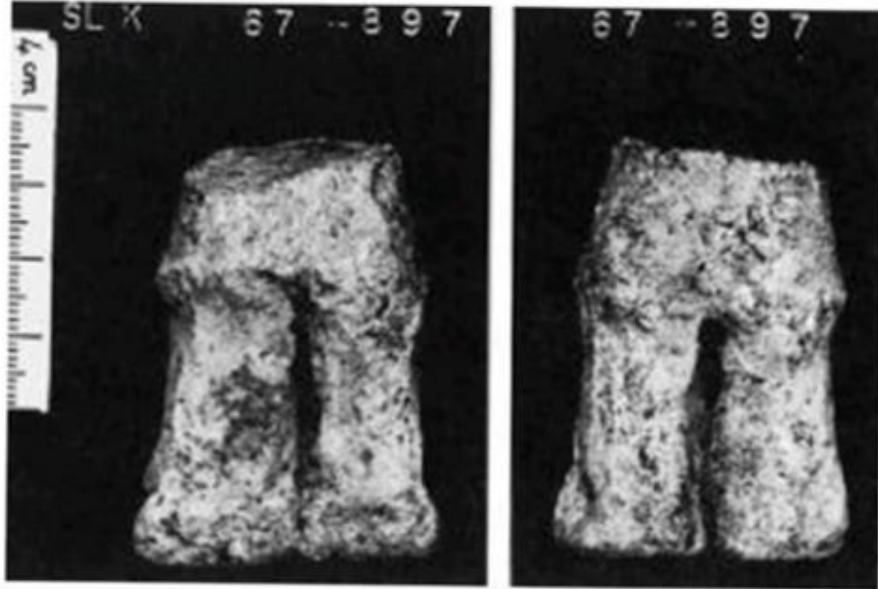
EK 49. Üst gövde parçaları; elleri göğüs üzerinde betimlenen figürinler; (Peltenburg, 1996, fig. 13; Olszewski, 2004, fig. 11).

EK 50. Alt gövde parçaları (Badre, 1980, pl. 1, Şekil. 1).

EK 51. Alt gövde parçaları (Badre, 1980, pl. 1, Şekil. 2).

EK 52. Alt gövde parçaları; bacak parçaları (Badre, 1980, pl. 21, Şekil. 4).

EK 53. Alt gövde parçaları; ayak ve bacak parçaları (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 35, Şekil. 14).

EK 54. Alt gövde parçaları; bacak parçaları (Strommenger ve Miglus, 2010, sayfa 35, Şekil. 11).

EK 55. Çıplak kadın figürinleri (Strommenger ve Miglus 2010, sayfa 35, Şekil. 7).

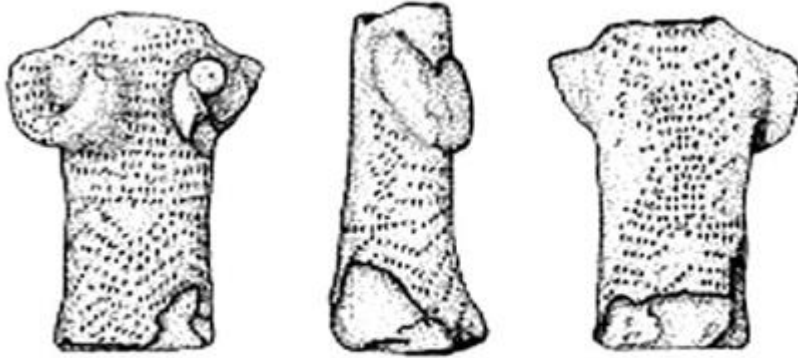
EK 56. Göğüslerini tutan kadın figürinleri (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 200, Şekil. 2).

EK 57. Göğüslerini tutan çıplak kadın figürini (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 35, Şekil. 11).

EK 58. Erkek figürini (Czichon ve Werner 1998, Şekil. 59. 283).

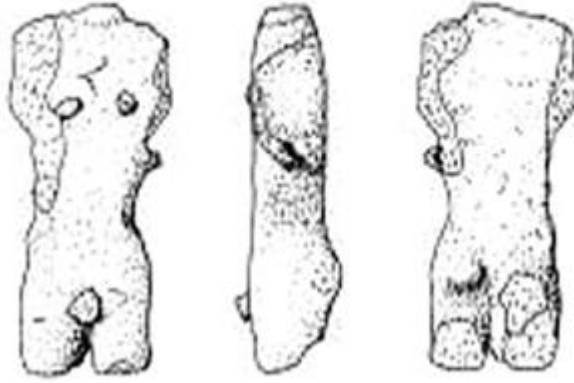
EK 59. Erkek figürini (Strommenger ve Miglus, 2010, sayfa 27, Şekil. 14).

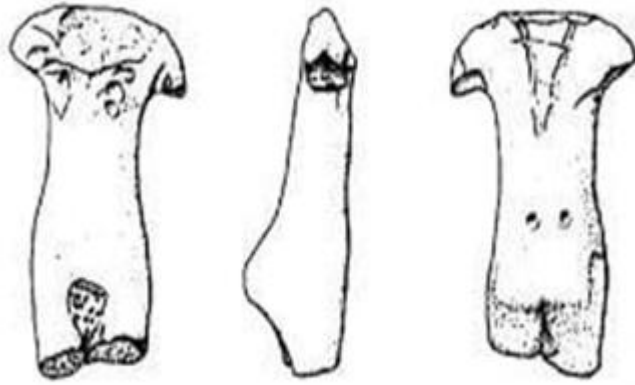
EK 60. Göğüslerini tutan kadın figürini (Strommenger ve Miglus, 2010, s. 47, Şekil. 102).

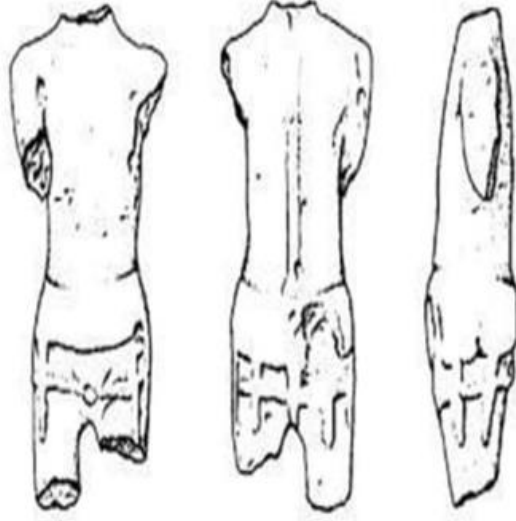
EK 61. Erkek figürini (Czichon ve Werner 1998, Şekil. 59.283).

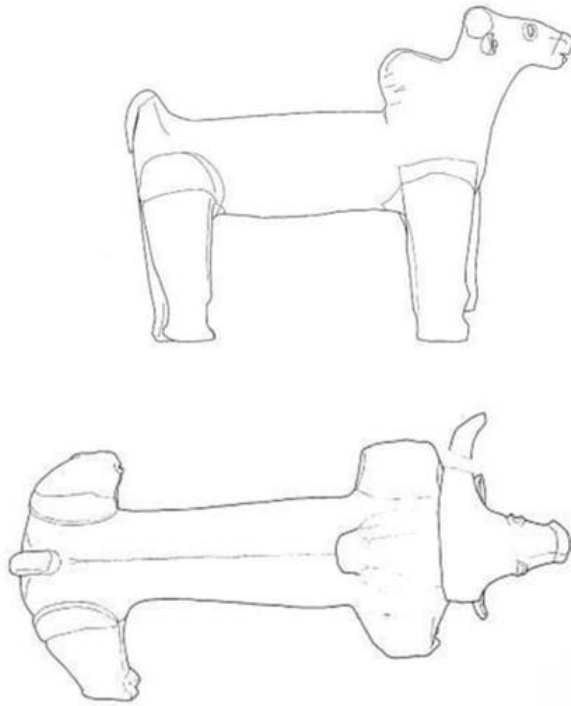
EK 62. Erkek figürini (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 59.244).

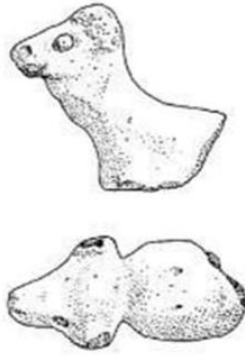
EK 63. Erkek figürini (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 59.243).

EK 64. Erkek figürini (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 59.245).

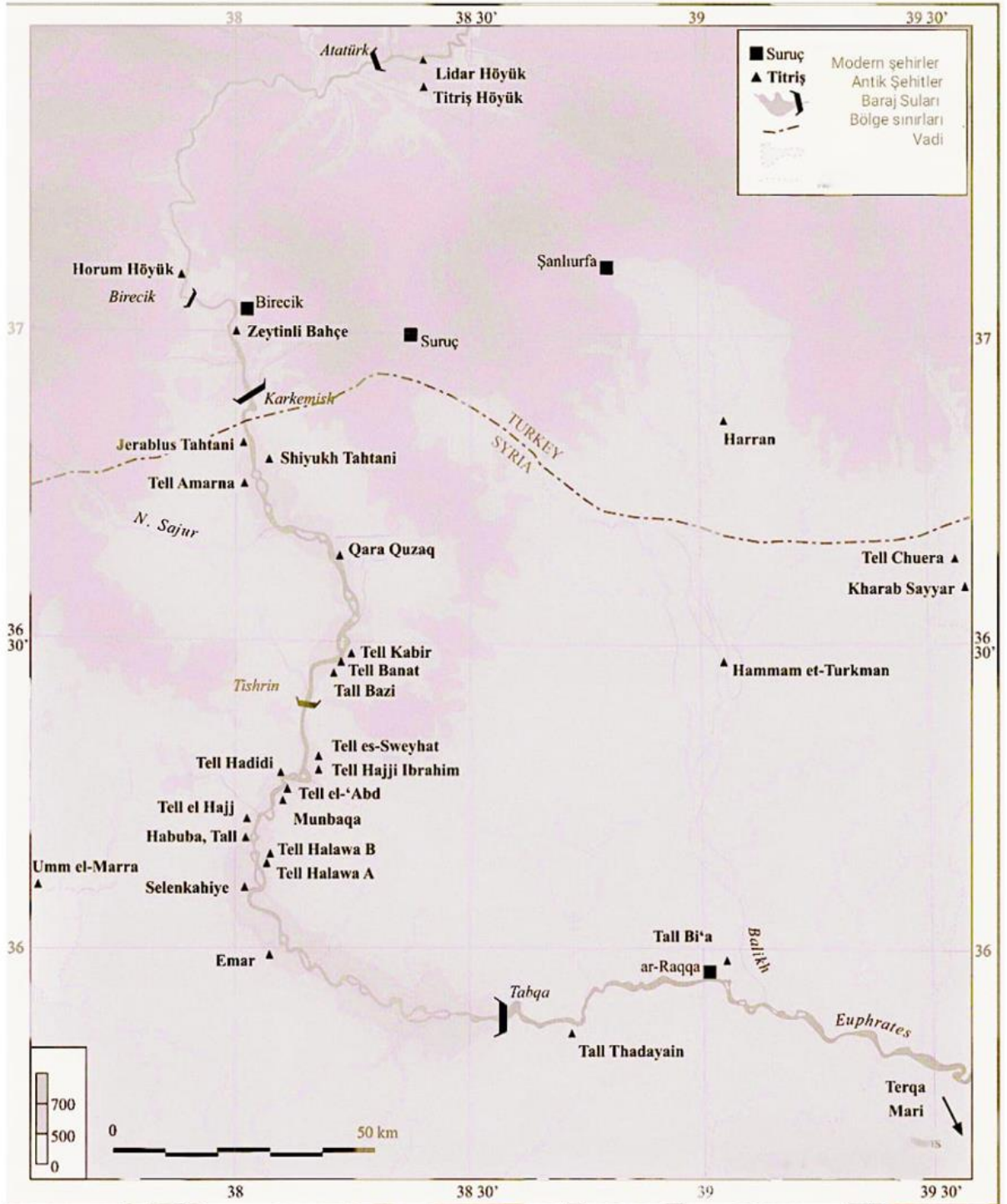
EK 65. Kavisli boyunlu hayvan figürinleri (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 80.443).

EK 66. Kalkık kuyruklu hayvan figürinleri (Czichon ve Werner, 1998, Şekil. 79.430).

EK 67. Kalkık kuyruklu hayvan figürinleri (Pruss, 2019, pl 20.58).

EK 68.Orta Fırat Bölgesi Haritası (Sakal, F,2013,4)

